

રસિકનાં કાવ્યો

વિ. ય. આવસત્થી

. સોલ એન્ટસ .

આર. આર શેઠની કંપની, બ્રુક્સેલ્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

1. 11111111 :
11111111 11, 1111111111
11111111 11, 1111111111

2. 1-1-0

ઉપોદ્ધાત

પસંતના અનિવ્રતની ચરિત્રીઓ ગ્રીકી અનેક કુસુમો ખીલી જોડે તેમ અંગ્રેજી સાહિત્ય, સંસ્કૃત સાહિત્ય, પર્શિયન સાહિત્ય અને જૂનાં ગુજરાતી સાહિત્યની ગ્રેરણા ગ્રીકીને, અને આ ગ્રેરણાના પરિપાકરૂપે ઉદ્ભવેલા આપણા પણ સાહિત્યથી ગ્રેરાઇ ઓગળીશ્ચી સદીના પાછલા ભાગમાં અને વીસમી સદીમાં અનેક કવિકુસુમો પાંગ્યાં. તેમાંનું એક કુસુમ એ આપણા “ રસિક ” કવિ વિદુલરાય યજ્ઞેશ્વર આવસત્થી. એ કુસુમનો પરિભ્રમ ગુજરાતે અનુભવ્યો છે અને પિછાણ્યો પણ છે. પાશુ દવે કવિ પોતાને સદજ એવી શરમાળના તથા વર્ગોથી ગુપ્ત રાખેલા પોતાના કાવ્યસંપ્રદાને પ્રકાશિત કરી ગુજર ભાષાની સેવા સધે છે એ અભિનંદનીય છે.

આ કાવ્ય સંપ્રદાના ચાર વિભાગો છે :

(૧) પ્રકૃતિદર્શનનાં કાવ્યો, (૨) કુટુંબજીવનનાં કાવ્યો, (૩) આધ્યાત્મિક ચિંતનનાં કાવ્યો, (૪) બાળગીતો અને હિંદોળ ગીતો.

(૧) પ્રકૃતિદર્શનનાં કાવ્યોનો પ્રદેશ અંગ્રેજી સાહિત્યમાં પુષ્કળ ખેડાયેલો છે. ગુજરાતને આ પ્રદેશ નૂતન, આકર્ષક અને ઉત્સાહક લાગ્યો. આથી નર્મદથી માંડીને આજસુધી ગુજરાતી કવિતામાં પ્રકૃતિદર્શનની કવિતાનાં વેળા અખંડિત વળ્યાં છે. આ સંપ્રદમાં પ્રકૃતિદર્શનની કવિતા મુખ્ય ભાગ રોકે છે. તેનું કારણ એ ઉત્સાહક અને નૂતન ગ્રેરણા પ્રતિ પક્ષપાત એટલું જ માત્ર નથી. કવિના માનસનું બંધારણ જ આવી કવિતા માગી લે છે. નિર્દોષ જીવનનો પ્રેમ, સમતાલરી આધ્યાત્મિક શાંતિ તરફ વલણ, જગતના કડવા અનુભવોથી નાસી છૂટી ચિત્તસ્થાસ્થ જાગવવાની વૃત્તિ અને માનવજીવનના કલુષિત વૈવિધ્યમાંથી રસ પ્રાપ્ત કરવાની અશક્તિ — એ સર્વ

આપણા કવિને પ્રકૃતિ અભિમુખ વધારે બતાવે એ સ્વાભાવિક ન છે.

કાવ્યકલામાં પ્રકૃતિનો ઉપયોગ વિવિધ રીતે થઈ શકે. તે પૈકી આપણા કવિએ પ્રકૃતિને ચાર રીતે પોતાનાં કાવ્યોમાં ગૂંથી છે : (વ) શુદ્ધપ્રકૃતિવર્ણન, (છ) પ્રકૃતિમાં માનવઆત્મા કે માનવજાતનું આરોપણ, (ગ) પ્રકૃતિ દ્વારા આત્માસન, શાંતિ કે આધ્યાત્મિક ઉત્કેષની પ્રાપ્તિ, (ઙ) પ્રકૃતિના કોઈ દૃશ્યમાં સતત સજીવારોપણ.

(ક) કોળિયાક ગમન, વસંતરીણા, ચાંદની વગેરે શુદ્ધ પ્રકૃતિવર્ણનનાં કાવ્યો છે, તેમાં તાદશ ચિત્ર રચી કરવાની કવિની કલા પ્રતીત થાય છે. પરંતુ આ પ્રદેશમાં કવિનો સ્વાભાવિક રસ ઓછો છે.

(છ) પરંતુ દ્વિતીય પ્રકાર કવિએ અનેરો બદલાવ્યો છે. કામલની દહકોર, ખીલના કુસુમો, ચાંદનીનાં અભીવર્ણણ, અનિલની મૃદુલ લહરીઓ, વસંતપ્રસરણું માદક વાતાવરણ, મધુકરના ગુન્ગરવ, અને સરિતાનાં ઊઝાંતીયાં રમણીય વહન — એ સર્વમાં કવિ માનવ — આત્મા અને માનવ જાણ નિદાગી રહે છે, અને એ સર્વ સાથે જુગુભાવ ફેળવી તેમના જાવો સમજાવે — તેમના સંદેશ ગ્રીક્ષરા-પ્રવાસ કરે છે. કવિને કોઠિલના દહકારમાંથી કે અત્યુત પ્રણયમંત્ર સાંભળવો છે.

∴ સુમનને કવિ પૂછે છે :

ન શું જાણાવતો છવન મહી વાતા તુજ અને ?

ન શું તાપ કહેવો કલ્પિત કરે કો દિન તને ?

અહીં આ જવાબે અત્યુત રહે કેમ સપણું ?

કહે બાપુ ! તેનો સુગમ પથ, તે તફ પથ.

વગેરે વગેરે.

અને સુમન એવો સમજાવ શીખવશે એમ કવિ માને છે.

∴ મધુકરને ઉદ્દેશીને કવિ સંબોધે છે :

સખા રસમંત્ર પડાવી મધુકર શુક શં મુજ થા,
રસ ક્યમ પારખ ? ક્યાં શોધે તું,
નિરસ જગત છે આ.

વગેરે.

આ સર્વે કાવ્યોમાં કવિનો કુદરતની લીલા પ્રતિ ગાદ પક્ષપાત —
તેની સાથે સાધેલું તાદાત્મ્ય તરી રહે છે. કવિનો આત્મા કુદરત સાથે
જાતપ્રેત હોય એમ જણાય છે.

(ગ) પ્રકૃતિ દ્વારા આશ્વાસન, પ્રેરણા કે બોધ મેળવવાનાં કાવ્યો
પણ આ સંગ્રહમાં ઘણાં છે. સર્વને આત્મસ્વરૂપ બનાવતી “ ચંદા-
સખી ” કવિને અભેદભાવનો બોધ આપે છે. પવનસદરી જગતની
“ ખારાશ ” ના વાતાવરણ વચ્ચે પણ કવિહૃદયમાં મીઠી “ આશ ”
ઉત્પન્ન કરે છે :

આવો પંખી ગાયો રાયો.
ફરી આગ્યો હું જમમાંથી,
સાચી આ સાચો.

...
સર્વે આ સૃષ્ટિનાં સત્ત્વો,
જડ ચેતન શો મારાં મિત્રો,
રહેર કરો; વિસારું હું તો.
કુનિયાનાં કુ:ખો.

આ આવેગભરી ‘ કુદરતને યાચના ’ ની ઉક્તિમાં કવિ હવનનું
આશ્વાસન પ્રકૃતિમાંથી શોધે છે.

મધુમાસ કવિને

આંતરલાવ અભેદ બાણાને,
બે દ તળે, બ વ તોડી.

જશધિનો "અનદદનાદં" - "એટલું જ્ઞાન કે છે જીજ્ઞાસી." અને "વિરાટના તાંત્ર" માંથી કવિને "સ્નેહનાં બંધન અને નિયમ" નો મંત્ર સાંપડે છે. વધારે વિસ્તાર ન કરીએ તો એટલું તો કહેવું જ પડે કે - "વાસંતિક દાડો," "શુભનને," "લલદારને," "કાકિલાને" એ મુખ્યપાત્રોનો વિરલ કાવ્યતત્ત્વની ઊર્મિઓથી ઊભરાય છે.

(ક) Tennyson ના Brook અને Shelley ના Cloud ની છાયા ઝીલી દ. દ. મુતનું "વાદળો," ગોવર્ધનરામનું "વર્ષા," નરસિંહરાવ દિવેદીયાનું "ચંદા," કસાપીનું "કમલિની," બોટાદકરનાં "ધરિત્રી" અને "સરિતા" - એમ અનેક સચ્ચવારોપણકાવ્યો આપણી ભાષામાં અવતર્યાં. આવસત્થીએ "સરિતાસ્વયંવર," "વર્ષાવિહાર" અને "તળાજની ટેકરીમાં પ્રભાત" - એ ત્રણ કાવ્યો જ આ સંગ્રહમાં છપાવ્યાં છે. પણ તેમાં કોઈ અંતરની જ કલ્પના કવિએ ગુજરાત સમક્ષ મૂકી છે. આ ત્રણ કાવ્યોમાં પ્રકૃતિનું સૂક્ષ્મ નિરૂપણ, પદેપદે ઝળકી ઊઠતાં કાવ્યતત્ત્વ અને ચાતુર્ય, જેમ જેમ વાંચતા જઈએ તેમ તેમ આશ્ચર્યમુગ્ધ કરવું. માનવભાવોનું આરોપણ, કાવ્યનો સુસ્તિષ્ઠ વિકાસ, અને તેમાં અચરનવાર ચમકી ઊઠતો ભાષા-વૈભવ - એ સૌ એવાં અવશ્યગીય છે કે તેમાંથી અવતરણો આપવાનાં પ્રયોજનો આળી કવિના દીપ્તિ સહિત વાચક પોતે જ તે વાંચે એ અમે ઉચિત ગણીએ છીએ.

(૨) કૃદ્ગજવનનાં કાવ્યોમાં "સતત સ્મરણ" એ કાવ્યમાં કવિ અંતઃશોભથી દલમણી ઊઠે છે, અને અંતરના તાર કરણ્ય સૂરો ગમવે છે. હૃદયની આર્દ્રતા, અંતરનો ઊંડો સખળ પ્રેમ, જોસભેર વહેતાં કરુણાના વેન-આ કાવ્યને ગુજરાતના કરુણ કાવ્યોમાં ઉચ્ચ સ્થાન અપાવશે. આનું જ લાવશીનું - "પુનર્મેળાપ" કાવ્ય

છે. પતિના નિષ્કારણ ત્યાગનાં દુઃખો નર્મદાઆદિ પ્રત્યુભક્તિમાં વીસરી જનાર અને વર્ષો પછી પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે સર્વ અવગણના ભૂંથી જઠરને ભણે કાંઈ બન્યું જ ન હોય એમ ગૃદધુરા ઉપાડી લેનાર, ક્ષમા અને સહનશીલતાની મૂર્તિસમી ઉદાર હૃદયની આર્થ આગળાતું ચિત્ર વાંચનારના ચિત્તમાં ન બૂંચાય એવી અસર મૂકતું ભય છે. કુટુંબજીવનનાં કાવ્યે માં કવિનું ક્ષમાશીલ, સહનશીલ, ઉદાત્ત ભાવનાઓભર્યું, પ્રેમથી નીતરતું, નિર્દોષ સરસ હૃદય સ્પષ્ટ તરવરી રહે છે. કવિની માનવતા તેમના પ્રતિ પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરાવે છે.

(૩) પ્રકૃતિના સંદેશ ગ્રીષ્મીને આત્માનો ઉત્કર્ષ સાધી, વ્યવહાર-જીવનના કડવામીઠા અનુભવોમાં સમતોલતા સાચવી, જાણે કવિના માનસનો ઉચ્ચ વિકાસ સધાયો હોય, એમ સંપ્રદના ત્રીજા વિભાગમાં કવિ આધ્યાત્મિક પ્રદેશમાં વિરરે છે. “મદિમ્નઃ સ્તોત્ર”, “અનહદનાદ”, “વિરાટનો તાડવ રાસ” એ કાવ્યોમાં પ્રકૃતિનાં ભવ્યદર્શન કરી કવિહૃદયમાં આધ્યાત્મિક ઊર્મિઓ જીજ્ઞાસી રહે છે. “અનહદનાદ” ના કાવ્યમાં જુઓ :

આણું આણું નાદ ઉઠ્યારના તાનમાં
વિશ્વ દીધું અખિલ ધણુધણાવી !
અહા ! બેદનું બાન દીધું ભણાવી ! (૨)
ખિન્ન સૌ વ્યક્તિને ઇશગુણગાનમાં
વેદ અદ્વૈત દીધો ભણાવી !

શ્રી. આવસરથીનાં ઘોષાં પ્રાપ્યગીતો પણ આ સંપ્રદમાં છે. તેમાં પ્રેમની ઉજળથી મરતી કે પ્રેમ વિષે કાંઈ નવીન દષ્ટિ ભણે ન હોય, પણ તેમાં પ્રસાંત હૃદયની ઊર્મિઓનો તરવરાટ અને પ્રેમની વિશુદ્ધ ભાવનાઓ તો અનુભવાય છે. “જીવનવિનિમય” અને “ઉપવનમાં પ્રભાત” વગેરે કાવ્યોની ઊર્મિઓ પ્રશંસનીય છે.

તો પરિમિત જ. પણ તે કાવ્યતત્ત્વને લાંતણે વણેલું છે, તેથી જીવનમાં સતતવાહી આગર કરે એવું છે. ગ્રામણીયામા સૈકાના સદિત્યે જગત સમક્ષ ‘‘ પ્રેમ ’’ તો આદર્શ મૂક્યો. અન્ય કવિની પેઠે આપણા કવિએ પણ આ આદર્શ ઝીંધ્યો છે. માતૃપ્રેમ, સ્ત્રીપ્રેમ, શિશુપ્રેમ, શિષ્યપ્રેમ - એવા અનેક પ્રેમભાવોથી દ્રવ્યનું, જગત દૂર કે સ્વાર્થી નીવડે તોપણ તેના પ્રતિ તિરસ્કારની સ્વાભાવિક લાગણીએ શમાવી રોહી બનવા મથતું, સુખદુઃખાદિ હંદોમાં સમનોત્તતા જાળવવા પ્રયત્નશીલ થતું, પ્રકૃતિની દિવ્ય પાંખે ચઢી ઉચ્ચ વિહાર કરતું, અને છેવટ અનંત - અદ્વૈત બ્રહ્મસમાધિમાં વિલીન થતું - આખા જગત ઉપર પ્રેમ અને આશિષ વર્ષાવતું, આદંકાર કે આડંબરવિહોળું - કોઇ નિર્મળ સરલ દૈવી માનસ આ સંપ્રદમાંથી તારવી શકાય એમ છે. એમની કાવ્યશક્તિ વાચકમાં પણ એવું માનસ કેળવવા જાણે અમણે મીઠો મૃદુ જોષ આપતી લાગે છે. આ કાવ્યસંપ્રદાનો આ જોષ - આ જ સંદેશ.

કવિતાદ્વારા દર્શાવેલા નિવારો એટલે જીર્મિના વિચાળ પટમાં વણેલા આછા સોનેરી તંતુઓ : જો એ જીર્મિપટ સિધ્ધિ કે ચિતૃત હોય તો કાવ્યદ્વારા દર્શાવેલા કવિના નિવારો નિષ્ફલ જાય આ કારણથી કવિતાનો ખરો આંક મૂકવો હોય તો તેની પ્રેરક જીર્મિનું નિરીક્ષણ આવશ્યક છે. આ દૃષ્ટિએ આ સંપ્રદમાં જીર્મિ કવી છે તે નોંધએ. આવસરથીની જીર્મિમાં ન્દાનાશાય સમી પ્રચંડ જાગ્ય હોજો નથી. નથી તેમાં કરુણાના વ્યયિત આગર સમા કલાપીની જીર્મિનાં દર્શન; કે નથી આરસથી જડેલ કોઇ ઉદ્યાન-કુટ્યા સમી નરસિંહરાવની જીર્મિનાં નિર્બળ પણ સંસ્કારી સૌદર્ય; નથી એમાં નાનાં સરોવરો ઉપર અનિલ લહરીઓ વહતાં અનેક વીચિત્રાલાઓ નાચી જોડે એવાં ખોટાદકરનાં લાવવૈવિધ્ય; કે નથી આ સંપ્રદમાં, માત્રામાં વહેતાં પણ મજીર સમયજ જગતમાં કાન્તની જીર્મિનાં વહન. આવસરથીની જીર્મિ

એટલે કોઈ નાનો મંજુલ રવ કરી પ્રસન્ન જગ વદાવતો ઝરો. પાણી છીંચાં પણ વિશદતા અને માધુર્ય અનેરાં. દૂરથી આકર્ષે એવાં સમુદ્રનાં ગર્જન આં ભિંમીમાં ન સંભળાય. પણ નજદીક જતાં તેનો મંજુલ રવ શ્રુતિપ્રિય લાગે. સાચા હૃદયનો રણુકાર, કૃત્રિમતા કે શિથિલતાનો સતત અભાવ — એ આવસથીની ભિંમીનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો છે.

આ પ્રકારનાં માનસ કે ભિંમીને વ્યક્ત કરવા સારુ જો ઉચ્ચ પ્રતિનું લાપાયાં ન હોય તો કાવ્યત્વમાં જાંખપ આવે. સહજાએ આવસથીની લાપામાં અનેકવિધ ગુણો એકત્ર થયા છે. કલાપી કે જોડાદકરની નૈસર્ગિક સરસતા, નરસિંહરાવની સાંસ્કારિક શિષ્ટતા, ન્હાનાલાલનાં ભવ્યતા અને લાક્ષિત્ય, કાન્તની સચોટ પારદર્શક વિશદતા — એ સર્વનો સમન્વય આવસથીની લાપામાં છે. સંસ્કૃતમાં દુર્ધર્ષ છંદો અને આપણાં લોકગીતો કે ગેયગીતો — કાશી, હોરી વગેરે કવિના હાથમાં રમકડાં પેડે રખી રહે છે. કાવ્યત્વને જોપાવે એવું ગેયત્વ પણ અનેક પંક્તિમાંથી નિર્જર છે; અવકારોનો શૈલિક પ્રયોગ લાપાને યથાર્થ બનાવે છે; અને શબ્દ અને અર્થ સુવ્યવસ્થિત રીતે લાવનિબંધિ કર્યે જાય છે. લાપાનું સામર્થ્ય આ કાવ્યસંમહનું વિશિષ્ટ અંગ છે.

અને આ કાવ્યોમાં અન્ય કવિઓની ગ્રેરણા પણ ઝલકામ છે. આવસથીએ પશ્ચિમના લેખકોની ગ્રેરણા ઝોછી ઝીલી છે, પણ પશ્ચિમનાં ગ્રેરણા ઝીલી આપણને કાવ્યસમૃદ્ધિ અર્પનાર ચમત્કારતના કવિઓની અસર આ સંગ્રહમાં વધારે જણાય છે. આ સંગ્રહમાં “જૂલશુ છંદો” કાન્તના “સાગર — યશિ”નાં માધુર્ય ઝીલે છે. “અમાનક મંદિમા” એ રમણલાલના “તત્કાળ મંદિમા” સમું છે. “અમારો આવાસ” કલાપીના “અમારી પિછાન” ને મળતું છે. કાન્તના, કલાપીના અને અન્ય કવિઓના શબ્દો કે ભાવ કરચિત્ દષ્ટિગોચર

ચાય છે. પરંતુ આ બાબત વિસ્તૃત કરવી અનાવશ્યક છે. આ બધું
અણુ હોવા છતાં આપણા કવિની પ્રતિભા સ્વતંત્ર છે. અને અન-
કવિની પ્રેરણા તો જગતના કયા મહા કવિએ પણ નથી ઝીલી ?

“ ગોરાં નાનાં વધુ ગોરાંમાં, તો નાનાં પણ ગોરાં,
‘ વ્યોમદીપ રવિ નભગિન્દુ તો, પર દિવસાં શાં જોડાં ? ”

આવસથી ખદલ સૌરભથી જગતભરમાં નવા પ્રાણુ અર્પનાર
કેાઈ વિશ્રુતિ નથી. (એવા ગણાણુ* એ એમનો આશય પણ નથી)
આવસથી તો આછો પરિમલ જ આપણે ચરણે ધરે છે; છતાં ગુજ-
રાતી સાહિત્યના ઉદ્ધાનમાં તો આ પરિમલ સ્પષ્ટ જુદો તરી આવશે,
અને સદૈવ ઇવન્ત રહેશે એવી ભારી માન્યતા છે.

આપણા કાવ્યસંકેતો આ સંગ્રહનાં કાવ્યોને મનનપૂર્વક વાંચીને,
ખાલકોને, સ્ત્રીઓને કે મિત્રોને વંચાવીને, કે વિવેચન દ્વારા તેનો રસા-
સ્વાદ લઇને આનંદવૃત્તિ જરૂર મેળવી શકશે. અને શાળામાં કે
કોલેજમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે તેને સ્થાન આપી, * અને કંઈ નહિ તો
અનુકૂલ મનોદશામાં તેના રસદારો આનંદ પ્રાપ્ત કરી ગુજરાત આ
કાવ્યસંગ્રહનો સત્કાર કરશે જ એમાં પ્રશ્ન નથી.

મર્હતઃ પૂજયતિ ન કો જનઃ ।

ભાવનગર,

તા. ૧ : ૭ : ૧૯૩૨

રવિશંકર મ. જોશી

ગુજરાતીભાષાસાહિત્યના પ્રોફેસર

સામળદાસ કોલેજ, ભાવનગર

* આ સંગ્રહને છેડે સૂક્ષ્મ ટિપ્પણ અને સખ્તકોષ આગેલ છે તે તેની
સાળોપયોગિતા વધારે છે. ટિપ્પણની સચોટ સંક્ષિપ્તતા, તેનું પ્રાણુવાન
ગદ્ય, ભાવદર્શનની સ્પષ્ટતા વગેરે હકિકત આ કવિ એક સુંદર ગદ્યલેખક
છે તેની સાક્ષી પૂરે છે. આપણે આશા રાખીએ કે કવિ પોતાનો સહજ
સંકેત છોડી તેમનો ગદ્યસંગ્રહ પણ પ્રકાશિત કરીને ગુજરાતની સેવા સાધે.

ર. મ. જોશી.

કર્તાનું નિવેદન

મને છેક તરુણ વયથી કવિતાનો રસ લાગેલો, અને તરુણ અવસ્થાના તરંગમાં "રસિક" ના તખ્તસુસથી તે સમયનાં માસિકો-માં આ સંગ્રહમાંનાં કેટલાંક કાવ્યો પ્રકટ થયેલાં. ત્યાર પછી છેલાં વીસ પચીસ વર્ષથી તો બાળસાહિત્ય અને બાળગીતોની મને લગની લાગી છે એમ કહું તો ચાલે. અને તેને પરિણામે સને ૧૯૨૫માં "બાળકાવ્યમાળા" નો એક સંગ્રહ બે ઉપહારમાં પ્રકટ કરેલો છે.

અગાઉ છટાંછવાયાં પ્રકટ થયેલાં અને બીજાં પણ પ્રસંગો-પાત્ર ઉદ્ભવેલાં, તેમાંથી હાથ લાગ્યાં તે હવે પ્રકટ કરવાનો સુયોગ સાંપડતાં આ સંગ્રહરૂપે પ્રકટ કરાય છે. નામદાર ભાવનગરના નરેશ સાહિત્યપ્રકાશનના ઉત્તેજનઅર્થે સંગ્રહકારને સહાય આપવાના શુભ આશયથી ફંડ સ્થાપ્યું છે. અને આ સંગ્રહનું પ્રકાશન એ મદદને આભારી છે, એટલું જ નહિ પરંતુ મારા બીજા વિવિધ પ્રકારના ગ્રંથસંગ્રહો પણ એ ફંડમાંથી થોડા મદદ મળતી રહેશે તેમ તેમ ફંડ તે કો કો વેળાસર પ્રકટ કરી શકીય.

આ સંગ્રહમાં જુદા વિભાગ તરીકે ઉત્પદ ને બાળકાવ્યો કાબલ કર્યાં છે, તેને પણ સાથોસાથ સાચવી રખાય એવા ઉદ્દેશથી આમાં સ્થાન અર્પણું છે. આગળ ઉપર બધાં બાળ કાવ્યો ફરી વખત ઉપાવવાનો સુયોગ સાંપડશે તો તે જુદી જુદી કક્ષાનાં ગીતો જુદી જુદી એપીકો-પ્રકટ કરવા ઉમેદ રાખું છું.

આ કાવ્યસંગ્રહમાં કેટલાંકનું ખાસ દિષ્ટિપણ આપવાનો આશય એટલો જ છે કે તે કવિઓના ઉદ્ભવપ્રસંગે મારા અંતરમાં ને સ્પર્શ થયેલી તેના ભાવ વચકને સુગમ થાય અને બીજી રીતે ન. સમજાય. બાકી તો જેવું જેને લાગે તેવું તે ગ્રંથ કરવા મુખત્યાર છે. બીજું

પણ એક નિવેદન કરી દઉં કે - કાવ્યકૃતિના સંબંધમાં કર્તૃત્વની અહંતા, એક સિદ્ધાન્ત તરીકે, હું મૂળથી જ માનતો નથી. કેમ કે કાવ્યનો ઉદ્ભવ સ્વયંજ હોય છે અને તેના આવિર્ભાવ વખતે તેનો વિધેય તો કંઈક અકસ્મ સમાધિ જેવી પરવશીમાં મગ્ન હોય છે. તે પછી આ મેં કયું એમ નાહક માનીને શકતો બાર તાણવાની અમાનતામાં અટવાવું મને ગમતું જ નથી.

આ કાવ્યસંગ્રહની તેમ જ હવે પછી પ્રકટ થવાના મલ-સંગ્રહોની જાંડી નજરે આસોયના કરીને મારા મિત્ર પ્રેરિસર રવિશંકર જોશીએ જે સ્નેહભાવ બતાવ્યો છે તેની તેવા જ સ્નેહભાવે નોંધ લેતાં મને અત્યંત આનંદ થાય છે, અને તેમના કહેવા પ્રમાણે સંગ્રહ જ એકલો તણને નહિ પણ આમાંનાં કાવ્યોના કર્તૃત્વનું ગમત્વ પણ છોડીને આ કાવ્યસંગ્રહ પ્રકટ કરું છું, અને એમની જ પ્રેમભરી પ્રેરણાથી ગદ્યમેળોના સંગ્રહો પણ એ રીતે પ્રકટ કરવા ઉમેદ રાખું છું.

તા. ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૭૪

વિકુલરાય ય. આવસત્થી

શુદ્ધિપત્ર

ગાનું	હીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૨	૧૬	વિકાળ	વિકાસ
૩૭	૯	ગોળા	ગોળા
૩૮	૧૨	ઠહેતો	ઠહે
૩૮	૧૭	૫	૫૬૦
૩૯	૮	૫	૬૦
૪૧	૨	હું	હું
૪૮	૪	નિરવર	નિરંતર
૫૪	૪	આવૃજને	આવૃજને
૫૫	૧૦	નણ્વીનેણ	નણ્વીનેણ
૫૬	૪	નેહાઈ	સ્નેહાઈ
૫૮	૫	રસવર્તા	રસળતાં
૬૦	૫	સહસા	સહસા
૬૦	૧૩	આ સ્થળે “ઠહેલી” રાખે બીજી ઉમેરવો	
૬૧	૧	વિહારણી	વિહારિણી
૭૦	૩	અહો	અહ
૭૦	૧૭	વધારાનું એક “સર્વ” પાસું મૂકવું	
૭૩	૧	પ્રતિષ્ઠા	પ્રતિષ્ઠ
૭૪	૫	રજની	રજની
૭૫	૧૫	સતિમેદિ	સતિ મેદિ
૯૮	૨	Lovely	Lonely
૧૦૮	૫	અંતે	અંતે
૧૧૧	૧૧	પણેર	પણેરી
૧૨૩	૪	જણ્યા	જણ્યા

रसिकतां काव्ये

અનુક્રમ

૧ વાચનિક દુહો	૧	૨૬ પુનર્મેળાપ	૫૩
૨ કોકિલાને	૩	૨૭ શિષ્યને	૫૯
૩ મુગનને	૫	૨૮ અચાનક મહિમા	૬૦
૪ સખી થંદાને	૭	૨૯ નિદ્રાને આવાહન	૬૧
૫ લહરીને	૯	૩૦ ૨૧૦ સાં રસુચવરામને	
૬ મહાકરને બાવાંજલિ	૧૧	નિવાપાંજલી	૬૩
૭ કુદરતને માયના	૧૨	૩૧ મં ગાંધીજીની જન્મતી	
૮ વસંતલીલા	૧૪	પ્રસંગે	૬૪
૯ વસંતવીણા	૧૬	૩૨ અવાચ્ય ચિત્તરત્તિ	૬૫
૧૦ મધુમાસ મહિમા	૧૮	૩૩ મહિમસ્તોત્ર	૬૬
૧૧ મધુકરને મંત્ર	૧૯	૩૪ અનુદદ નાદ	૬૮
૧૨ સાગરનારે સંધ્યા	૨૦	૩૫ વિરાટને તાન્ડવરાસ	૭૦
૧૩ ચાંદની રાત	૨૨	૩૬ અમૃતિ ગમન	૭૨
૧૪ ચંદાઅવગાદ	૨૪	૩૭ ધ્યાન-વિહાર	૭૪
૧૫ શિખરિન્ અને સરિતા	૨૫	૩૮ મેધ-સમાધિ	૭૫
૧૬ સરિતાસ્વયંવર	૨૭	૩૯ પ્રેમવલ્લ	૭૭
૧૭ વર્ષાવિહાર	૩૦	૪૦ પ્રભુચ લહરીને	૭૮
૧૮ કોળિયાક ગમન	૩૩	૪૧ પ્રભુચમાન	૭૯
૧૯ તળાભની ટેકરીમાં પ્રસાદ	૩૫	૪૨ જીવન - વિનિમય	૮૧
૨૦ અમારો આવાસ	૩૭	૪૩ સદ્ચાર સ્વપ્ન	૮૨
૨૧ દિલદાર-દર્શન	૩૮	૪૪ ઉપવનમાં પ્રસાદ	૮૪
૨૨ હરિચુળાવ	૪૩	૪૫ ગત પ્રિયતમાને પ્રાર્થના	૮૬
૨૩ બાલા - પરિને ।	૪૫	૪૬ નાય - સ્તવન	૮૮
૨૪ માતા - મરણ	૪૭	૪૭ પત્ર - પંખીકું	૮૯
૨૫ સંતત રમરણ	૪૮	૪૮ વિરહાવસ્થા	૯૧

બાલકાવ્યો : ઉપહાર ત્રીજો

૧ ' સદિ દેખી બાળકની		૧૩ હેમંત દાલરડું	૧૧૧
અધિરાધ	૯૭	૧૪ સિસિર "	૧૧૨
૨ વીરું બાળક	૯૮	૧૫ શિશુ "	૧૧૩
૩ રાસડો	૧૦૦	૧૬ વર્ષા "	૧૧૪
૪ માગીની રમત	૧૦૧	૧૭ આનંદ હિસાબ પ્રેરણા	૧૧૫
૫ ચંતાકુકીની રમત	૧૦૨	૧૮ બાળકોને રમવા લો	૧૧૬
૬ ભાતે કામ કરવું	૧૦૩	૧૯ એકલ લઘુનારી	૧૧૭
૭ મા ભામણીએ દોર	૧૦૪	૨૦ વીતેલી વર્ષા	૧૧૮
૮ બાળકની લખવાની હોંશ	૧૦૬	૨૧ આ આંખાની વાઢ	૧૧૯
૯ આમમાડી	૧૦૭	૨૨ મોંધીની ભેટ	૧૨૦
૧૦ બાળ હાલરડું	૧૦૮	૨૩ અમે સાત છઠ્ઠે	૧૨૧
૧૧ વસંત "	૧૦૯	૨૪ તરણ હમેદો	૧૨૨
૧૨ વીરાડું "	૧૧૦	રિપ્પણ	૧૨૩

વાસંતિક ટહુકો

• હરિણી •

રવ મધુર હો ! ક્યાંથી જોડે અદીક અમૂલ તું !
તવ ટહુકડો સૂણી સૂણી ઠંઠ દિલ જૂલતું !
વિરત ટહુકો વારે વારે મુણી નિરખ્યા કરું
વિયતપદમાં ને ચોખાસે અને તરુએ તરુ.

ગગનતલથી કે એ ક્યાંથી સરે રવ લાજતો ?
પ્રણવધ્વનિ શો દ્વિધા ત્રિધા ઉદીરિત ગાજતો !
મધુર રવની તું શું લેહેરી ? કશી અશરીરિણી !
પ્રણયરવનો કે હેયાનો હશે તું પ્રતિધ્વનિ ?

વિરમીવિરમી છપી છપી વળી ટહુકો કરે !
વિરમ નહિ તું ; એ સંદેશા સખી દિલના કહે ;
અગ્નિર મુણવા હેયું મારું અહો તલસ્થા કરે !
શ્રુતિશ્રુતણાં સાક્ષી કિંતુ ન અક્ષુ બને અરે !

‘કહું કહું’ કરે, કહેવાતું તો બધું અધૂરું હલ,
‘કહું કહું’ કરે વારે વારે કહે નહિ કાં હલ ?
સનમદિલના એ સંદેશા ન લાયક શું મને ?
વિપમ અથવા કે આદેશે સખાબ્ધ શું કંઠ છે ?

પ્રણય રસના જિના લહાવા શું આર્દ્ર કરે તને ?
ઉર ઉકળતું ચાંપી ચાંપી યથાર્થ કહે કહે ;

ફરજ સખીના સંદેશાની અદા કરવી પડે,
જરૂર કથવું કહેવાનું તે, વિલંબ નહીં થટે.

‘કહ્યું કહ્યું’ કહી શ્રુતિહ્યક્ષુ ગયું : ભસ શૂન્યતા !
દગવિફલતા સાથે શ્રોત્રે છવાઈ બધીરતા !
કિરમરણના બિમ્બે કે કે લઘુ વચને અર્થા !
પ્રભુવપકથા બાણે હિયે છપાઈ છુપી રહ્યા !

કેકિલાને

• હપનનિ •

આ સાદ કેનો ? કહીંથી મુણાય ?
 પ્રચન્ન તો યે પ્રિય તું જણાય !
 કેા કુજમાં, કેા તરુમાં છુપાણી !
 કેા ભૂમિમાં, કેા નલમાં સમાણી !

શું દેવી છે તું ? વનદેવી કિંવા ?
 દેવી પરી તું ? જલદેવી છે વા ?
 તું અપ્સરા સ્વર્ગની હોય કે શું ?
 કે ગાડી ? કે કદિ મોહિની તું ?

એ કંઠના મુસ્વર છોડ તાર,
 એ સાદના અમૃતને પ્રસાર;
 કે સ્પષ્ટ તો તું વદ ને લગીર,
 કે દશ્ય તો થા, નિરખું અધીર.

હા ! તું ભલે એ સહકારમાંથી—
 હા ! પ્રેમમત્રી લલકર ત્યાંથી;
 રસના તેનો સમજે ય મર્મ,
 કઠોરનો હોય કઠોર ધર્મ.

અમૂર્તવાણી, પણ વેદવાણી
 અનુસરે એમ જ ઉર બાણી ;

ઐતન્યરાણી ! ભર એતના કંઈ !
નવીન આંહી રસ રેલ ને કંઈ !

‘કહું કહું’ છું કરતી ટગાવે,
બહુ બહુ હા લગની લગાવે;
આખંડ એ કંઠ છુટો કરી દે,
વિલંબ તો છે વસમો, તણ દે.

કાં મૂકે યા ? કાં વઢતી વિરમી ?
કાં શૂન્ય ? આ અંધનિયા છવાણી !
વિલિખત આ ઇદ્રિયતંત્ર મારું,
છું મૂકે - તે તો સહુવું અકારું !

સુમનને

• ચિખચિખ •

અહો! કેવું તારું સુમન! મુખ નિરંતર હસે!
અહો! તારું હૈયું મૃદુલ મધુરી વાસ પમરે!
કહે શાથી રાખે જીવનભર તું હાસ દકતું?
અને શાથી દાખે મૃદુલ દિલ દેવી મુરલ તું?

ન શું અંજાવાતો જીવનમહીં વાતા તુજ મને?
ન શું તાપકલેપો કલુષિત કરે દો દિન તને?
અહીં આ ઉદ્યાને અતુફલ રહે કેમ સઘળું?
કહે બાપુ! તેનો સુગમ પથ, તે તર્ક જ પળું.

ખરે, વૃત્તિ તારી શુભ વિમલ બાલિશ દિલની,
અખંડાનંદે છે તુજ જીવનવલ્લી જ ખીલતી;
તને રાગદ્વેષો જગતજનના દ્રંદ્ર ન નડે,
અને શીતોષ્ણાદિ પ્રકૃતિશુષ્ક તું સામ્ય જ ગણે.

હિંચાળે ભે દહેરી તદ્દપિ હસતું મુખ કુમળું,
અપાટે અંજાના પ્રખર પવનો તોય હસતું;
અતિ છાંટે રાજ, નિરજળ નિદાધે પણ હસે,
શીળી છાયામાં કે અનલ ઝરતે આતપ હસે.

તને ભૂંગો ભૂંડા ચુમટી ચુંટતા તો પણ ખુશી,
તને માલાકરો જદ્દપિ શિર છેદે, પણ ખુશી;

પરોચે શૂળીમાં, હસહસ કરે તોપણ સદા,
પ્રતિજ્ઞા તારી તો અક્ષર, પમરે સૌરભ સદા.

• વસંતતિથક્કા •

આપ્રાણુ શૈશવ ટકે મુકુભાર તારું,
નિર્દોષ હાસ વિલસે નમણું નિરાશું;
‘સૌહાર્દ’-સૌરભ ઉરે પમરે છ ચારુ,
એ સૌ કહે, મુખન! કેમ શિખાય વારુ!

સખી ચંદાને

• ઉપજ્ઞતિ •

સ્વર્ગયિ દેવી ! શી તર શિમરાણી !
મુધા દ્રવંતા ઉરથી મુહાણી;
તું રાસમાં લીન સમગ્ર સૃષ્ટિ,
તું મોહમાં મગ્ન થતી સમષ્ટિ.

અમૂર્ત • તો ચે ધર રૂપ બહાલી !
ને ભાવના અંતરની ઉભળી !
ચંદા બની શીતલ ચાંતલાવા,
સંસારમાં સૌ સમભાવ થાવા.

તું રેલ પીયૂષ પવિત્રતાનું,
ને રેડ ધારે રસઅર્ક તારું;
તું પ્રેમની પોષક હેતવાળી !
હૈયાં શીળાં સ્નિગ્ધ શુ'થાવ બહાલી !

અણુઅણુમાં અહીં તું વસે છે,
કણેકણેમાં જલના હસે છે;
આકાશમાં રૂપ અસંખ્ય તારાં,
તું પ્રહરૂપી, સહુ વિશ્વ તુંમાં.

હો ચંદ્રરાણી ! બસ ચાલી હાવાં ?
પીયૂષ મીઠાં અધૂરાં શું ચાવાં ?

ત્યાં આસરા 'તું' રમ વાદળીમાં,
યા રંગ ભેરંગ ઘડી ઘડીમાં.

આ વાદળી આત્મસ્વરૂપ કીધી,
અભેદદીક્ષા સહુ સપ્ત દીધી.
હું એ ઉડું રશ્મિરસી ગ્રહીને
વિક્ષીન હું થાઉં વિરાટ પ્રેમે.

તું પ્રજ્ઞભૂતિ, સહુ વિશ્વશક્તિ,
તું નેતિ નેતિ, જગદેકબ્યક્તિ;
ચૈતન્ય તું આ જઠ વિશ્વતું છે,
ને પ્રેમતું તત્ત્વ અખંડ તું છે.

લહરીને

• ગ્રંથ •

લહરી ! તું મીઠી હો ! ભલે આવે, સખી !
 પગલી ચુલાખી તો મુખારક છે, સખી !
 સંદેશ કંઈ લાવે સનમ કેરો ? સખી !
 માથુકે કંઈ બધે જિગરદેરો ? સખી !
 સંદેશ એ કહે, ઓ ! કહે ધીરે, સખી !
 એ જોલગુલો તો ધડું શીરે, સખી !
 લહેરો જિગરની ઉપરે હીંચું, સખી !
 દિલદારનું દિલ રનેહયો સીંચું, સખી !
 મીઠાં મુમનની સોળતી તું તો, સખી !
 સૌમંધસ્વારી શોભતી તું તો, સખી !
 તું પાંખમાં છપી નીંદર પોલી, સખી !
 બહુપિછોડી આલમે ઓલી, સખી !
 આ દુનિયાં દહે દવા દીઠી, સખી !
 ખારાશમાં તું આથ તો મીઠી, સખી !
 શીંગા જળે નહાઈ બને શીંગી, સખી !
 ધ્યાનરથ ગૂહામાં તું ગંભીરી, સખી !

- ડાળોમહી કે પર્ણમાં લપટી, સખી !
 દૂપા ઇલમના મંત્ર તું જપતી, સખી !
 ઐકાર - છાડા તું ઉરે બિઠે, સખી !
 અદ્વૈત ભાવો બિર્મિમાં લૂઠે, સખી !
 એ ભાવંતો શીખાવ, ભિક્ષા દે, સખી !
 સુરશીલ, અમારી મંત્રદીક્ષા દે, સખી !

પ્રભાકરને ભાવાંજલિ

• કૃતિવિગ્નિત •

ઉદયમાન પ્રભાકરની પ્રભા,
પ્રકટ ભાસ્વર શુકલ ધરે કંઝા;
હૃદયપદ્ય પ્રકુલ પ્રકુલ છે,
મુકુલ અંતર સૌ ઉત્કુલ છે.

મધુર શ્વાસ પ્રભાત પ્રસારતી,
મધુ વનસ્પતિ સૌ વરસાવતી;
મધુર કંઠ પતત્રી ટહુકતાં,
મધુર ગમ્મતમાં મૃગ મૂકતાં.

મધુર રમ્ય પ્રભા પ્રસરી રહી,
અકળ ચેતનને ભરતી રહી;
તિમિર સર્વ અગમ્ય વિદારતી,
નવલ કંઈ હૃદ અંતર વાળતી.

રવિ ! નિરંતર ઉદયમાન હો,
અમૃતચેતનમાન પીએ અમે;
તિમિરકષ્ટ પ્રભાકર ! કાપજે;
નવલ હૃદ સદા દિલ વાળજે.

ડાળોમહી કે પર્ણમાં લપટી, સખી !
 છપા ઇલમના મંત્ર તું જપતી, સખી !
 ઐકાર જાડા તું હરે જીઠે, સખી !
 અદ્વૈત ભાવે જિર્ગિમાં લૂઠે, સખી !
 એ ભાવ-તો શીખાવ, લિલ્લા કે, સખી !
 મુરશીદ, અમારી મંત્રદીક્ષા કે, સખી !

હું યાચકને વાસો આપી
મુખ શાન્તિ રેલો.

ગંભીર ગાન સમુદ્ર ! ગબવો,
મોટાં મોઢાં આજોટાવો,
તીર જમાવો ફીણની રેખા
હું યે ન વ રા વો.

મીઠી, શીળી, મુગ્ધા ચંદ્રા !
ચોખ્ખા નલમાં ચરજે મંદા,
તારકે ઝળહળ જ્યોતિ સાથે
રમજે રાસ સદા.

સર્વે ઓ સૃષ્ટિનાં સર્વો !
જડ ચેતન સૌ મારાં મિત્રો !
મહેર કરે વિસાદું હું તો
હુનિયાનાં હુઝો !

વસંતલીલા

• મંતાકાન્તા •

આ જો, બહાલી ! વિમલ વનમાં શાં કુરંગો કુદે છે !
મીઠામીઠો સુરલિ વનનો કલાન્ત ભાવો હરે છે;
ત્યાં કેકિલા યવજુપચમાં દિવ્ય શ્રુ ગાન રહે !
બહાલી ! તારાં વચન મધુરાંના અનુવાદ પેરે !

અદ્રિરાજે મરકતતણી મેખળા ફેડ ધારી,
સાડી ઓઢી અવનિસખીએ રંગબેરંગી ન્યારી;
વક્ત્રી-ભૂલે મુખ મલકતાં ફૂલડાંને હિંચોળે,
ખડેની તેની અનિલલહરી ગીત મંજુલ ખોલે.

ખાંખેખાંખો લયભય કરી ધૂધવે શાં કપોત !
નાચે રાચે કુઠડી ફેરતાં રેલવે સ્નેહસોત;
ગાળી નાખે હૃદય રસિલાં ગાઇ મીકું અલાપી,
ટલે સાથે રમણ કરતો રાસમાં આ કલાપી.

પેલું દીસે તરલ ઝરણું નાચતું ખાળ નાનું;
કણે માંડી તરુણ તરુઓ સૂણતાં ગાન છાનું;
સામેસામા વિનય કરતા આંખલા ને અરોક,
હૈયાં ખોલી અવજુમધુરા આદરે વાગ્વિનોદ.

મીકું મીકું જુલજુલ કરે ગાન કંઈ સ્વગંધિરું,
બહાલી, બહાલી ! અલગક શ્રુતિદહાણુ આ તો અનેરું;

નાનાં નાનાં ચપળ ચલિયાં એ શ્રુતિસ્રોતમાંથી,
એ ને, ચંચુ લરીલરી લણે મંત્ર મીઠા ગળાથી !

ધીમુધીમું અનિલલહરી કુંજમાં ગીત ગાય,
મંદરી વૃક્ષો કર કર શુંથી નૃત્યના તાલ સહાય;
દ્રેકે બાણે રસિક હૃદયે પ્રેમથી પુષ્પધન્વા,
વીધે જિંઝા પ્રણ, રસ ઝરે જે મુકાઈ રુંઝેલા.

ઠંડાલી, ઠંડાલી ! વિરહ વળતે ફૂર ને જે ઠંઠાર,
તે આ મીઠો મનસિજ સખા આર્દ્ર છે આજ ઓર;
ઠંડાલી ! માનું-તવ મધુર ને સૌમ્ય ચૈતન્ય કેરું,
રહ્યું આંહી શીતળ ઝરણું : સૌ ઝીલે નીર તેનું.

વસંતવીણા

• મામ રસ •

માધવવીણા માધવમુરલી સમ જગ હીંચવે રે !
રસખસ લીંચવે રે ! માધવ.-રેક.

કુદરત વીણા તાર સમારે,
સૃષ્ટિ નૃત્ય કરી સંભારે;
કિર, ચક્રવા ચારુ કંઠે ચિત્ત રીઝવે રે ! રસખસ.

કુમુભકામઠી કુમુભશરાળી,
મણુચરમે સ્નિગ્ધ કહે ભાળી;
માધવમિત્ર રૂપાળી મનહાં મીંચવે રે ! રસખસ.

અનિલ મૃદુલ લહરી લલકારે,
ઠોકિલ કલરવતી સહકારે;
કળા કલાપી ધારે, નાચે નાચવે રે ! રસખસ.

કુમુભક્તતા જીવતી પરિતોષે,
નવનવ પદ્મવપદ્મી હોંશે;
તરુ તરુ મંજરી સુકુલ પરિમલ સીંચવે રે ! રસખસ.

પરાગરાગી ભૂંગો શુંને,
સુરભિલકત મરાલો ફુંને;
સ્વરશોભી મૃગ કુંળે નયણાં મીંચવે રે ! રસખસ.

માધવ મંજુલ મેહકિલ માંડે,
જગ સંગાનથી મોહ પમાડે;
કુદરત રાસ રમાડે, હૈયાં હીચવે રે! રસખસ.

વિશ્વ અખિલ તટ્લીન લહેરે,
હર વ્યકિત નટવેશ પહેરે;
માધવ કેરી મહેરે રસિક રસે મચે રે! રસખસ

મધુમાસમહિમા

• મહી વાલ દીપવંદ •

મુજ સહ વાત મધુરી
બદે છે વાસંતિક દોરી-ટક.

માધવ આજ મધુ વરસે છે,
સજિ પ્રગટ્થલ ઘણેરી;
માધવમિત્ર ધનુષ્ય ધરે છે,
બ્યાકુલ થાય છે ગોરી. મુજ

કુમુભલતા, તરુવર, પરિમલની
છાટે છે પિયકારી,
કુમુમ, મુકુલ નિજ ગંધ ઉડાડી
ખેલે સ્વર્ગીય હોરી. મુજ

સમ-શીતલ સમ-ઉષ્ણ સમય આ
સમભાવ ઉદે ભેડી,
સમદર્શિ સહુને બનવાના,
બોધ કરે છે બકોરી. મુજ

નાયમિલન ઇચ્છા વરસાવે,
માધવ પ્રભુપદ દોરી;

આંતર લાવ . અલેદ લણાવે,
ભેદ ટળે, લવ તોડી. મુજ

૧૭ માર્ચ ૧૯૦૮

મધુકરનો મંત્ર

• કાળી •

સખા ! રસમંત્ર પઢાવી
મધુકર ! શુરુ તું મુજ થા-રેક.

રસ દયમ પારખ ? કયાં શોધે તું ?
નીરસ જગત છે આ,
શી રીતે રસ મહણ કરે તું ?
સંધર તું એ કયાં ? સખા !

તુજ શિક્ષણ તુજ શું જાણમાં
મંત્ર રહસ્ય તહાં;
સ્નેહ જહાં રસ ત્યાં શોધો ને
ગંધ જહાં વળી ત્યાં. સખા !

સાગરતીરે સંધ્યા

• શ્રુત્યુ ૭૬ •

લાલ સંધ્યા ગુલાલેલરી ભલકમાં,
અંબરે આ રૂપાળી વિરાજે;
જલધિજલ ઊછળે, અબ્ર લેટી વળે,
સ્વર્ગની મુંઢરીને નવાજે.

સ્મિત કની ચતુર સંધ્યાપરી ગગનમાં,
લાલ પાંખો પસારી સરે છે;
ઉદધિનું ઉર રેલાય એ રંગમાં,
ઉછળતો નૃત્ય તાંડવ કરે છે.

ઘોર ગજન કરે, અટ્ટહાસો હસે,
અખિલ આ જગતને જો ગળવે;
સ્વર્ગસંધ્યાપરી મિલનની ધૂનમાં,
એક તાને મચી જગ નચાવે.

પ્રણયના શાવમાં લાન સૌ ભૂલતો
ગાન ને નૃત્યમાં લીન દેખો;
વૃક્ષ પષ્ટ એહ રંગે લસિત જૂલતાં,
લાલ નીલામ્બરે સજ્જ પેખો.

અખથી આવી પરમાળ મું રૂપતી
રસિક વર જલધિને રકત સંધ્યા!

लाल गूलाल बिडी रहो अवनिमां,
स्थण सकल लग्नना राग रंग्या!

शुव निशुंव सौ युगल वरघोडियां
रतिमदनरागनी ल्हाए लैतां;
लग्नछित्सव वधावी वज्र्यां न्हालथी,
रजनी संगे डसी ताल हेतां!

ચાંદની રાત

. ઉપજાતિ .

આ રી નિશા છે ઉજળી રૂપાળી,
મનોહરા પ્રવેલ ધરેલ સાંકી;
હશે શું નહાઈ કીર સાગરે એ,
કદાચ શું ચંદન આરથાએ.

જાણે રથજો શાન્તિ રહી પ્રસારી,
કેં બોહમંત્રે પ્રકૃતિ સુવારી;
નિદ્રામહી આ જગ ન્યાં વિદીત
થયું, તહાં તે થઈ રંગલીન.

મવાત બાગ્યે, કુમુદી હલાવી,
ચઢેરી પાંખો રસમાં ફુલાવી;
સૌ વિશ્વમાં બોહિનીમંત્ર કૂંઠ્યા,
વહેતાં રતિનાં ગરણાં જ મૂક્યાં.

નિશાપતિ બે કુમુદી નિહાળી,
રહે નિશાને અદકી ઉજળી;
સંયોગમાં રાગ અધિક બાગે,
સંયોગમાં હાસ વિકાળ પાગે.

નદી સુવારે શશિને હિચ્ચોળે,
સરોવરે ચંદ્ર ધરે છ ખોળે;

વનસ્પતિ સૌ પ્રકટે છ હીવા,
શશી ધરે શંકર ઝેર પીવા.

સમુદ્ર ઇંદુ મુતને નિહાળી,
આલિંગવા ભીમિ રહ્યો ઉછાળી;
ગાજી ઉઠે આદરમાન દેતો,
ખુશી ખુશી અંતરમાં રહેતો.

હસે ગધું વિશ્વ વિલાસભાહિ,
શશી કરે સૌ વશ જાડુભાહિ;
રમે, વિરામે, વિરમી રમે ને
નિરંતરમ ક્રમ જારી છે એ.

ચંદામ્બગાહ

- હરિજીવ -

આછા રૂપેરી અબ્જના કાસારમાં ફરતી ફરે,
આ શીત રાણી ચંદ્રિકા મદમસ્ત મસ્ત બની તરે;
હસતી ગલીર, હસાવતી, મયકાવતી દગ નૃત્યમાં,
એ મોહિની મલકાવતી, ગરકાવતી પ્રીતિગતમાં.

ચેતામ્બરે અજકે જલાદ્ર, લીની પ્રભા શીત છાવરે,
સૌ વિશ્વ શીત સીકરે સિંચે, પીયૂષ પયમાં વાવરે;
કરી સ્નાન દિવ્ય સરોવરે અટકાવતી કય કરવડે,
અમુલાં અમીના સીકર ખરતાં તારલા ટપકી પડે.

તારાજડિત નીલામ્બરે શણગાઇ ચાલે મલપતી,
એ મોહિની, કે દિવ્ય રંભા, ફેળી દગ દગ તલપતી !
ધીમી ગલીર ગતિ ધકી ગગને ચડે મનશુંજતી,
આરોહણેદે સ્વેદલીની અધર દાખી હીંડતી.

ઘડી ધવલ પાંખ પસારતી, કંઈ શ્રમ ઘડીકે ઉતારતી,
અનિમિષ નેણું હું બણી નિરખી રહેતાં કારતી;
મિટવીણ માંડી નેણુ, છાંટી ઇલમ કંઈ જાદુતણા,
નાખી મને તો નીંદરપાથે એ ગઈ ચાલી અહો !

શિખરિન્ અને સરિતા

• શંકરાભાષ્ય •

ભવ્ય ગિરિશિખરને ચરણ ઢગતી અહીં
દિવ્ય સરિતા અહા ! શાન્ત સરતી ! ટેક.

પક્ષી કલશ્વ મૃદુલ આઠરે અહીં તહીં,
રેણતી મધુર સ્વર કેરી ભરતી;
ખાધી સૃષ્ટિ જંગમને કાન ધરતી (૨)
શિખર તરુ સહ લતા નૃત્ય કરતી,
ખાધી સૃષ્ટિ નતન મહી કુદડી કરતી. ભવ્ય.

અનિલ પરિભલ યુમે, કુમુમકુમુમે રમે,
સરિત વિનિમય કરે સીકર અર્પી,
પાદ ગિરિશજના ધોઈ પૂજન કરે,
કુમુમની અંજલિ કંઈક અર્પી,
અહા ! ભકિતની ભાવના હૃદય ભરતી (૨)
ઉચ્ચ ગિરિશિખરની ભવ્ય પંક્તિ
અહા ! ભવ્ય ગંભીરતા હૃદય ભરતી. ભવ્ય.

પ્રશ્ને અધીન રહી સર્વ અર્પણ કરે,
આત્મચૈતન્ય આ વ્યક્તિ વ્યક્તિ:

સરિત નિજ સ્નેહરસ, અનિલ પરિમલ બને

પક્ષી કલરવ મધુર, નૃત્ય વેલી;

ફેલાં કુમુદ વૃક્ષો, ગિરિ ભવ્ય મૂર્તિ (૨)

પરમ રસ કંઈ રહે - હૃદય દેલી,

પિતા ! હું હઉં દીન સર્વસ્વ અર્પી ! ભવ્ય.

સરિતાસ્વયંવર

• હાગીન •

હું તાતગિરિઅ કે થકી કરવા સ્વયંવર નીકળી,
કંઈ ગાનનર્તનતાનમાં શુદ્ધતાન નિમ્ન પથે પળી;
નહિ કાંઈ ગતિનું જ્ઞાન ન વળી જ્ઞાન પથકેડું મને,
હું તો અગાડી દ્રુતવિલંબિત માર્ગમાં ભૂલી વને.

ખંધુ દશઠ શત માહરા આડા ફરી જિલા રહ્યા,
તેને વટાવ્યા વક ગતિથી, ઝાલતાં ચૂકી ગયા;
લઘુ ઉપલ બ્રાત અનેકને તો પગ શીરે મૂકી મૂકી,
ફેલી ગઈ આવેગમાં હું તેમને રડતા મૂકી

એ તો રહ્યા પોકરતા ને નેણુભર જલ સારતા,
અશ્રુભીની સાડી ચીરી, અટવાઈ મુજ જવ વારતા;
લઘુવય સહોદર સ્નેહ સહસા તણ શકે દિલથી નહિ,
જડ બાલપ્રુદ્ધિ મુગ્ધ ભાવો સ્નિગ્ધ તે સમજે નહિ.

લાચાર થઈ નિજ કાજ સોંપ્યું તરુવરોને જ્ઞાનમાં,
સંદેશ લહરી સહ કહ્યા કંઈ શુભ પર્ણોક્તિનમાં.
તરુનુંડ ત્યાં આડું ફર્યું ઝાલી મને ઘેરી વળ્યું,
રોકી ધડીભર મૂંઝવી, મુજ રાષમાં ઉર જિછળ્યું.

રીસેભરી ઉન્મત્ત તોફાને ચડી, લડવા તડી,
કંઈ દોટિ વિટપી સાથને લઈ બાઘમાં પથે પડી;

[૨૮]

નિર્જલ ખીજાં વૃક્ષો તણ મુજ કેડ જિલાં દૂર ત્યાં,
એ તો રહ્યાં વાતો કરે મમ જોમની ખીતાં ખીતાં.

મમ પ્રમદ યુવા ખીલતાં જ પ્રગલ્ભ કામા હું ખની,
મદમસ્ત દિલની જે રૂચિ સમજે વનસ્પતિ શું વની?
લીની રસે હું રસાળ ઉરની શોધમાં ફરતી ફરે,
અહીં તહીં લગી લગી જોળતી, ઉર ઢોળતી શ્રમને હરે.

પદમાં અગાડી બહેનડી ગાવી મળી મુજને બહુ,
મુજ તોતના સંદેશ લાવી સ્નેહલીના તે સહુ;
હું કાજ સાડી યુમન મુંદર લાતવાળી મોકલી,
પાલવ અડાવી ફેન-લેખા ધવલ બર્ફસમી વળી.

પાથેય મધુરં અમૃત રસનું સાથ બંધાવેલ તે
ચોગાન ખેસી પાન કીધું મૂડ મૂડ આલાપતે;
ચોઢી નવલ વચ્ચે પિથરનાં નવવધુ હું તો ખની,
ચાલી સ્વયંવર કાજ સહિયર સાથ દિલ અદૈતથી;

સર્વાંગ ફૂલી ખનીઠની, ઉર જિર્મિ હરું કંઈ ઠજે,
મિય નાયલાવિમિલનના મન મુગ્ધ લાવો જીજ્ઞે.
લજવાઈ મેદાને ઘડી ધીમી ગતિ ધારણ કરે,
દસ વીસ પાને છૂપતી સંતાઈકુકડી હું રમું.

સુરગંગમાળા કંઠમાં ધારણ કરી ઉછરંગમાં,
સંધ્યાતણું કુમકુમ લગાડયું માંગલિકે પ્રસંગમાં,
ચંદા ચુંટી ચંદ્રક જનાવ્યો વીચિ વતુંલ હારમાં,
તારકતણાં સુકતાફળો લઈ ચોરવ્યાં વરમાળમાં;

વેરેલ જહીં તહીં આલમાં ઉડુ કુડ્મલોને વીણતી,
આલી હું લયતી અહીં તહીં સંકેતપથમાં ખીણતી.

ઉર પૂર ઉર્મિ ઊછળે, પદવેગથી પથમાં વળે,
નૂપુર ત્યાં તો ઝણઝણે, પ્રેક્ષક મુણી આવી મળે.
સૌ અપદ્મ આમ સમૂહ તો બહુ નિકટ આવી નીરખે,
ધનવાન નગરો માનમહતાં દૂરથી દૃષ્ટિ ઝરે.

દગ કારતા ઠઠમાંહીથી સરમાતી સરમાતી બહુ
હું તો વધું આગળ અધોદૃષ્ટિ ધરી જ્યમ નવવધુ.
મન મનન કરતાં નાથનું તન તનમનાટ રહે મચી,
આતુર ને દ્રવતે પદે એકાન્ત સ્થલ આવી લચી.

ત્યાં સાંભળું મુજ કાન્તને એકાન્ત અનહદ નાદતો,
મુજ નાથ દેખું બાથ ભરવા હાથ કંઈ લંબાવતો;
દોડી જવાયું કંઈ અભણ્યું દેખી એ દિલહારને,
વરમાળ ઉરસસહ સમર્પી રસિક પ્રાણાધારને.

વર્ષાવિહાર

• દરિયાઈ •

આદિત્યમંડળ કુળમાં અવતાર મારો ઊજળો,
જલદેહદાતા તો પિતા પન્ન્ય દેવ સમુજવળો,
ધાત્રી ધરિત્રી યુજને નિજ ઉરતું પદ યાદને
અવકાશને આંગણ ઉછેરે પવન કેરે પારણે.

હું અસર ગગનાંગણે વાયુજવા અમે સજ,
સ્વારી કરો દોડું, રમું ભાત્રીય શરતો તો હજી;
હયખૂર ઉડાડે ધુલિ ને ધૂમધૂસર હું ખતું,
આછાં અને ઉજળાં વસન સૌ મલિન થાતાં તો રડું.

રહતી મને નિરખી જનેતા થાય આકુળ દારમી,
મુજ નેણજલ જાણે અમૂલાં તેમ લૂછે તે સમી;
નિજ અંક સુવારો, કરી છાની, ચુમે મમ ગાલને,
વાત્સલ્યભર માતા કદિ રહવા ન દે નિજ બાળને.

પાછી હું તો આદિત્ય દાદા દેખતાં દોડી ચડું,
દાદીતણા લાંબા મુનેરી વાળને વળગી પડું;
તેડી, ચુમી, મુજને ચડાવે મરુતપોડા પર વળી,
મૂકું લગામ છુટી વિચાળા બ્યોમવાડે નીકળી.

ત્યાં બ્યોમમાં બોમેર ધૂમું રથામળી સાડી ધરી,
ચોડો કુદાવંતાં પડે સહુ તારલા દપકી ખરી;

મસ્તાન ઘોડો મરૂત મારો હાથ મારે નવ રહે,
ખુખારતો હુંકારતો ઘિછળી અહીં તહીં આથડે.
હૃદયે લગામ મરૂત નાસે, આફળે ગિરિશ્રંગમાં,
ઉન્મુખ પાપાણે પડી પડી રુદન હું કરું રાનમાં;
માતા મને લઈ ઘેર તેડે સલિલ મારગ દોરતી,
મૂકી સરોવર ચોકમાં આપી રમકડાં ને જતી.

આતકે ટગાવું, ત્યાં નચાવું મોરલા, મુજ રમકડાં,
મકલાવું ભૂંગો ને મરાલો, કિલકિલાવું પંખિડાં;
ઓહું ગુલાબી ઓઠણી, કદિ ધવલ વસનો પશુ ધરું,
સાંજે મુનેરી શાલ તારાજડિત પશુ ધારણુ કરું.

ધીમે ધીમે થઈ હૃદયપુષ્પ વળી ચડું મુજ ઘોડલે,
ને ઇંદ્રચાપ ચડાવું, વિદ્યુતખડગ રાખું ભેડલે;
ત્યાં ધુમ્ર ધુમ્મસ રાક્ષસો આડા ફરે ઘેરીવળી,
હૃદય મરૂત આંધે મંત્રજાળે, માતથી કરી વેગળી.

માડી મને દીઠા વિના મૂંઝાય ને અકળાય છે,
હું પશુ ખરાડા પાડતી રહું, રાક્ષસો મકલાય છે;
પિતૃવ્ય મારા પુષ્કરાદિકની મદદ માગી મળે,
ગગટાડ તોપો તે વછેડી ધુમ્મની પૂંઠે પળે.

વિદ્યુતખડગી મુજ ખડગભેડી ચમચમાવું જંગમાં,
એ ધુમ્ર ધુમ્મસ ઘમ્મ્યું સર્વે રાક્ષસોનાં અંગમાં,
જ્યવંત થઈ આવી મળું, મુજ માતના પગમાં પડું,
સાષાંગ પડતી ભેધને ચુમતી કરી મુખ રાંકડું.

‘બાપુ! તને તો રાક્ષસે પજવી’-કહી કહી હેતથી,
હૃદયે લઈ લઈ ચાંપતી વાન્મથ્યછેવી મેં

વળી માતરિન્ધા અથ જોડી ધવલ રથમાં સંચરૂં,
કદિ ધુમ્મના ભૂરા વિમાને ગગનપથમાં પરવરૂં.

કદિ યોગસર પાંખો ગુલાલ પસારતી હું તો લરૂં,
કંઈ રમેત, રયામ, ગુલાળી ચિત્રવિચિત્ર રૂપો હું ધરૂં;
ભેમું ધવલ જલચોકમાં કુંડલ કરી સહચંદ્રિકા,
સેયો રૂઢિકની પોરવું આડી ધરી જલજવનિકા.

અંદાતણા ઓળી રૂપેરી વાળ સેયો સેંધવું,
સેયો વધેલી લલિત વલ્લિ કંઠ લટકાવી દઉં;
દાદાતણી દાદીતણા ઓળી સમારૂં વાળને,
પછી પીરમું પરિમલરૂપો મરકતતણા ધરી યાજને.

આવાસ ઉત્તતથી નિહાળું માત હસતી મુજ લણી,
દાદાતણે ઓળે ચડી જોઇ મને રાજી ધણી;
મરકતધન્યો મા હસાવી સાનથી સમજાવતી,
નિજ દીર્ઘ ગિરિકરને ઇસારે આવવા લલચાવતી,

મુખ હાંકતી ધુમટાવડે નિજ નીલ સાડીપાલવે,
લજ્જાવતી લલના જ સાસરવાસમાં વડિલો કને;
માડી મને વળી તેડવા કેડે સમારલો કરે,
જોડી સમારી મેદિની વેદી કૃષિવલ આદરે.

એ પ્રેમના આદર નિહાળી આંકળી અધિરો જનુ,
પર્જન્યપાંખે વેગથી હું માતને આવી મળું;
ઓળે ધરી, ચુંબન કરી, આંજે અજળ કંઈ ઘેન, ને
પંપાળીને પોદાડતાં મસ્તી જાધી મારી સમે.

કોળિયાકગમન

• વસંતનિલગ •

ઠાડેણુ શીખ તપતાં લડકા ઉઠે છે,
આ ઉણ્ણરશિમ કિરણે અતિ ઉગ્ર દેકેઃ
આ વાયરો અધિક આતપ તાપ ફૂંકે,
નિશ્વાસ ચેતન અચેતન સર્વ મૂકે.

પ્રાણી, વનરૂપતિ મુંઝાય બક્ષાય ધામે,
શાન્તિ ચહે, પણ જડે નહિ કોઈ કામે;
પક્ષી છુપાય તરુ, છાજલી, છાપરામાં,
ત્યાં ચે તપે, વળી ઉડે બળતી હવામા.

કયાંઉણ્ણાજા ! કુમળી મૃદુ પાંખડી કયા !
જો-પાંખ પાખ ! તફડે ! મૃતપંખિડાહા !
આ જો લમે, ટળવળે મૃગલાં ગિયારાં,
આ ઝાંઝવાં તૃપિતને દમતાં ઠગારાં.

દોડે અહીં તહીં, નિરાશ બને છ લોખાં,
ને જો પડે, અરર ! ફૂર બને ઉનાળા !
શીતળી કચડાં લહરીઓ શીતકાળ કેરી ?
નાસ્તે ખરે મૃદુલ તો, જહીં ઉગ્ર વેંદી;

હા ! ત્યાં રમો છ ! હરિયો ધુવવો છ ધૂપી !
 હા ! ઠીક, સ્નિગ્ધ રસ શીતલતાની મૈત્રીઃ
 હું ચે રસિક રમવા તમસાથ આવું,
 હું ચે શિળી રસિકી મૈત્રી-મઝા મચાવું.

તળાબની ટેકરીમાં પ્રભાત

• હરિશ્ચંદ્ર •

ગિરિ વૃદ્ધ નદપર્યંક પાસે સ્થામ ઝોડી શાલને,
પંપાળતો બેઠો પ્રભાતીના સુરેશમ વાળને;
પોઢી પ્રભાત તરુણ નિરખું નદબિછાને નીલમાં.
ઉપકંઠતરુ પર્યંક માથે છત્ર ધરી બિલાં ખડાં.

કંઈ ઘોર નીંદર નાસિકાથી નાદ કરતી સાંભળું,
સંગીત જળખખળાટ સરખું દિવ્ય જાણે જામતું;
એ ગાન કેઈ તાન વધતાં પંખિડાં જાગી જતાં,
સહિયર પ્રભાતીને મીઠા કંઈ સાદ કરવા લાગતાં.

ભીડી પ્રભાતી આંખ ચોળી, અદ્રિઅંકે ગમ્મ ચડી,
ગહ્વર તણી સોડે લપાઈ શાલ બીતર શામળી;
પવને સમાર્યું આંગણું, પર્યંક ખંખેરો વળી,
ખાલાક રંગોળી ઢાલી રંગ ખૂદે જાળવી.

મરકતતણાં ચામર મનોહર મંદ દેહર હલાવતી,
ફૂલડાં સમા હીરા ધવલ ને લાલ પડતા ત્યાં ખરી;
ગિરિએ ગૃહસ્થી ધર્મથી સત્કાર કીધો રનેહથી,
આતિથ્ય સેવા એ બજાવવા લાગતો કંઈ હેતથી.

દીધો ઉતારો ભવ્ય એભલ-ગહ્વરે એકાન્ત ને,
પરિઆરિક્ષ સોંપી પ્રભાતી મુશ્કેલા કરવા મને;

પરિચારિણ પરિચય થતાં બની બહેન મારી લાડકી,
તે ખેલતી ગર્જ્વર અનેકે ખેલ-સંતાડકડી.

નરસિંહ મહેતાની નિશાળે એક સંઘાતે ગયાં,
કંઈ પાઠ લક્ષિતભાવનાં ને જ્ઞાનઘાટ તણા બણ્યાં;
અભ્યાસથી ઊઠી પ્રભાતી, સાથ હું ઊભો થયો,
છોડાવી કરચી કર પ્રભાતી દોડતી ચાલી અધો.

એ નાસતી છુપતી પ્રભાતી ગોધતો હું તો ફરું,
અકકેક ગૃહચુકા મહી પગલે પ્રભાતીને પશું;
એ રમ્ય કોડનમાં અકારણ લાલ મુખ સીસે ઠરી,
આંસી પ્રભાતી ગઈ જ તરછોડી મને કંઈ કારમી !

ગિરિરાજ કાગી શાલ કાઢી તેજજલમાં નહાઈને,
કાન્તિ કેનકમય ધરી ધ્યાને શાન્ત સ્વરૂપ જણાય છે;
ધ્યાનસ્થ અદ્રિરાજને પ્રણમી પ્રદક્ષિણ મેં કરી,
લીધી વિદાય, પ્રભાત વદપિ નવ વળાવા નીમરી.

અમારો આવાસ

• ગરબ •

જહાં મેઢાન આનંદે પડયું વિસ્તીર્ણું ઝેપરવા,
કુરંગો જ્યાં રમે કૂદે, તહાં આવાસ મારો છે.

પહાડો જ્યાં ઝૂંમે છે, ઉંચાઈ બોમ ચૂમે છે,
જહાં લબ્યત્વ ધૂમે છે, તહાં આવાસ મારો છે.

જહાં કંઠોલ મીઠો છે, જહાં આનંદ દીઠો છે,
જહાં હૈયાં રહે ખુલ્લાં, તહાં આવાસ મારો છે.

જહાં મીઠાં ઝરે ઝરણાં, પ્રીતિ પાઠો પઢે પરણાં,
અનાહત નાદ જ્યાં નમણા, તહાં આવાસ મારો છે.

જહાં ગેળી ફરે ગોળો, વિભુ વૈરાટ જ્યાં પહોળા,
પ્રભુ જ્યાં પાથરે જોળા, તહાં આવાસ મારો છે.

જહાં ણાળો લમે લોળાં, પ્રભુ ગોવાળનાં ટોળાં,
હૃદય જૂલા જહાં જૂંઝ્યા, તહાં આવાસ મારો છે.

મજે જ્યાં ઝોલિયાટોળી, ખલકની ખાકે જ્યાં ચોળી,
ગધી દુનિયાં જહાં લોળી, તહાં આવાસ મારો છે.

જહાં સંસાર છે સૂતો, અલખનાં જાગતાં ભૂતો,
અલેદાનંદ જ્યાં ચૂતો, તહાં આવાસ મારો છે.

દિલદાર—દર્શન

• નિમ્નશાલિની •

જેઠા ઠંડા કુંજમાં એકદા હું,
વાતો મીઠો મંદ ગંભીર વાયુ;
પાસે લાચા પહાડમાંથી વહેતાં,
તરલ ઝરણાં નૃત્યના તાલ હેતાં.

જિર્નિમાલા લોટતાં ચેત શીણા,
પૂરી હેતાં પહાડની સર્વ ખીણો;
ઢળે ઢળે એ ધસંતાં ધસંતાં,
ખડકે ખડકે આવી આવી ધસાતાં.

નાના મોટા સોતનો સંગ જામે,
ઠાસારે સૌ શાંત થાતા વિરામે;
સામે કાંઠે વક જાડો ઝરો ધી,
વળી કંઈ ધૂધી નીકળે-એમ બહેતો હું.

ત્યાં ઝાડીમાં મૌલ વૃક્ષો ઝંઝૂમે,
વલ્લિકાઓ લોટતી સ્નિગ્ધ ચૂમે;
પુષ્પો ખીલ્યાં રંગબેરંગ રૂડાં,
સુજ નયન તો દેખતાં નેહસાણાં ।

વૃક્ષો માથે પક્ષીના લિજ્જ લિજ્જ,
મીઠા ઘેરા નાહ સૂણી હું લીન;

સાથે શાળા સૌ નમી નૃત્ય માંડે,
પર્ણ-નયનો પ્રેમ પૂરે કટાક્ષે

વાયુ વીંધીને ઘટા આવતો ત્યાં,
કેવું મીઠું ગાન તો જામતું ત્યાં;
ત્યારે પર્ણો નાચતા સાથ તેની,
અરસપરસે રાચતાં બાથ લીડી.

ભૂંગો ત્યાં શું જરૂરતા કેં ગણીરું,
ચૂમી પુષ્પોતું અમી કે મધુરું;
હસો આવી રગમાં નાચતાં ને,
મૃદુલ કમળો સગમાં ચસતાં તે.

વારિ ગાતું ખુબ ગલીર નાદે,
ફડા મત્સ્યો નાચતાં નીર માંડે,
સૃષ્ટિ કેરું ગાન સૂણી અનેરું,
હરખી હરણાં નાચતા શું મધુરું!

સર્વે સૃષ્ટિ ગાન ને નૃત્યવાળી,
આંહી દેખું મોહકારી રૂપાળી !
લીલા નૈસર્ગીં મચેલી બધામાં,
નિરખી નિરખી મગ્ન થાઉં મજામાં.

એવામાં મે ફર દૃષ્ટિ વધારી,
નીહાળું કે-અપ્સરાઓ પધારી;
ત્યારે તો એ દિવ્ય ઉદ્યાન માન્યું,
વનપરિતણું નૃત્યનું સ્થાન જાણ્યું.

સૃષ્ટિ ગાત્રી નાચતી -- સર્વ તેને
બાળ્યો હેતુ:--સંગ તે અપ્સરનો;
મારા ચે ચિત્તાણુંવે ગાન ચાટ્યું,
તર્ક વીચિએ નાચવા ખુબ માંડ્યું :

‘પીલ ખાલો પ્રેમ-પીથૂષ કેરો,
શાન્તિ-નીશો આવશે હા ધણેરો;
ધારે નિદ્રા દિવ્ય સુખોની તારે,
લહર પરમાનંદ કેરી વધારે!’

જામે ત્યાં તો નૃત્ય સંગીત સાથે,
યાતા દેખું હાવભાવો છટાએ;
નાચી લેતાં ફૂદડી ગોળ કોડે,
મૃદુ અવયવો રમ્યતાથી મરોડે.

એકો છું જે કુંજ તે તખ્ત બાણું,
પૃથ્વી ડાળો આમરો એમ માનું;
સર્વે વસ્તુ ઇન્દ્રિયાગાર લેવી,
વિમલ જલ તે કાચની ફર્સનદી.

પૃથ્વી વેલો દેવ દેવાંગનાઓ,
પરી પ્રાણી કૈક કું દિવ્ય દેહો;
લીલી ભૂમિ તે રૂપાણું નિહાનું,
ગગનતલને શોભતું છત્ર માનું.

ધીમે ધીમે અપ્સરાઓ પધારી,
લીલા નિહાળા પરે નૃત્ય બારી;

મીઠું મીઠું કુંમળું ગાન ગાતી,
નર્તન તથા ગાનની જૂઝ જામી.

સૌ દેવીમાં એક મૂર્તિ મધૂરી,
વિધાતાએ આતુરી વાપરેલી;
કુંજે હુંજે નીરખી શુભ તાકી,
નયન કણેને ગતિ એક આપી

કાળે હાથે આસી કાળી લટાને
ઊઠે છે જે આખ આડી કપોલે;
તાકી તે અર્ધાગ રૂડું નમાવી,
ચિબુક પકડી હાથની તર્જનીથી.

નેણે નેણે સ્વાગતોચ્ચાર કીધો,
છાજાએ તો બહુચનો જામ પીધો;
કેં કેં આડું ઘેરતું તો ગતિને,
તદપિ ઉરની પ્રેરણા તો મતિને.

ત્યાં તે મૂર્તિ સર્વ સાથે સિધાવી,
બાણુ:-હૈયું હોય લેતું વિદાર્ધ,
સૌ તે જાતાં જ્યાં રૂડો આગ્ર શીત,
ગતિ લયકતી જોઈ જોઈ ચક્રીત !

આંખાનાં સૌ પર્ણ વાયુથી કચ્ચે,
પંખો નાખે તારૂણીને તરુ ચે;
સર્વે શાખા સ્વાગતા કહે નમીને,
મમ હૃદયની તંત્રી એ લાવ ઝીલે

સર્વે પેલા આમ નીચે વિરાજી,
રૂપાણું શું અર્ધવર્તુલ પૂરી;
વચ્ચે જાણે સખતરંગી કલાપ,
ચુતતરુઘટામેઘમાં ઇન્દ્રચાપ ।

એડી ત્યાં તો નૃત્યએદે ઘયેલાં,
મુખાર્વિન્દે સ્વેદબિન્દુ રહેલાં;
વાયુ ગ્લાનિ ટાળતો તે સુકાવે,
મધુર મુરતીની દયા રહેજ આવે.

એડી વારે થઈ ઉભી સર્વ સાથે,
શું તે મારી શાન્તિને ટાળવાને ?
થિતે મૂક્યા કે અન્નપ્રયા નિસાસા,
અગમ ગતિ મેં ભોગવી એટલામાં.

મૂઠી ચાલી તે સખીરૂઢ હાથ,
હૈયા કેરા સૌ જતા ભાવ સાથ;
હું સામે અંશુલીને દષ્ટિપાત,
સહિયરતણા કણમાં ગુપ્ત વાત.

ધીરે ધીરે દૂર જાતી નિહાળી,
આંખી આંખી તો ય મેં દૂર લાળી;
દષ્ટિ દોરી હું રહ્યો દીન તાડી,
અહહ ! થઈ ગઈ અદશ્ય હા ! ! !

મૂર્છામાં હું પડ્યો ત્યાં તો, જાન સર્વ ઉડી ગયું,
ઇન્દ્રિયો શૂન્ય થઈ સર્વે, ગાત્ર જહેરે ખની ગયું.

હરિણખાલ

• દર્શિણી ૧૧ •

કુદ કુદ સખા ! સ્વેચ્છાએ તું અરે મૃગ ખાલુડા !
રમ રમ લક્ષા ! નિશ્ચિંતે તું ગમે મન કાલુડા !
જવ લગી તને ભીતિ કેડું થયું નથી ભાન કે,
તવ લગી થ તું ખેલી લે ને પછી ન રમાય કે.

મ શકાના]

ધીમે ધીમે લયતણું તને ભાન થાયે પછી તો,
ખેલી સવે રમતગમતો નાસવાનું પછી તો;
માતા હુંને સઉ લય થકી પાળશે એમ લાણી,
દૂપાવાણું નિજ જનનીના અંકમાં આંખ વીંચી.

એવું તો એ સમજ તું સખા સારી એ તો અવસ્થા,
એનાથી એ અનુભવું અહીં દુર્દશા ને નિરાશા;
એવા તો આ વનમહીં લમે લુપ્તકે ત્રાસ હેતા,
ગાઇ રૂડું મધુર રસિલું ભોળવી છવ લેતા !

અગ્રકૃપ]

ત્યાં શકે કોઇ ના રક્ષી મોહમાંહી કસ્યા પછી,
સાચવી સાચવી રહેવું વિશ્વમાંહીં વસ્યા પછી.

[વિલિપિત]

નહિ નહિ ગમે સ્વેચ્છાચારી તને કંઈ બાંધન,
 નહિ નહિ ગમે ચિન્તા કાંઈ તને પ્રિય બાંધવ;
 બળકે બળકે તારી આંખે અદોષ તણી દ્યુતિ,
 બળકે બળકે ભીતિવારિ, ગમે કયમ એ ગતિ ?

[અગ્રહણ]

એ આવશ્ય ગમે શાની ચિન્તા ને દુઃખથી ભરી ?
 હાય શે ભોગવું એવી ? કલેષ પામું સ્મરી સ્મરી.

[વસંતવિભા]

લે હું ય આણું વિસરી ભય દુઃખ ચિન્તા.
 જે જિંદગીપથ વિશે મુજને નડેલાં,
 તું સાથ નિત્ય રમવા, સહ નિત્ય રહેવા,
 આનંદમાં રમતમાં મુખ આન્તિ લેવા.

હા મેં ય બાલપણમાં સ્થિતિ ભોગવી એ
 નિશ્ચિંત ને રમતગમત શાન્તિ માંડે.
 લે ચાલ ત્યાર જઈએ રહીએ હવે ત્યાં,
 જ્યાં સૃષ્ટિ બાલ લલનંતર ના સ્થિતિ ભ્યાં.

ખાલા - પરીને !

• ઉપખાનિ •

‘અહો ! મધુરી મૃદુ ખાલકી ! તું,
અહો શીળી સ્નિગ્ધ લતા નકી તું;
તું અપ્સરા દિવ્ય લઘુ રૂપાળી,
તું ચેતના મૂર્તિમતી રસાળી.

તારા ગુલાળી કરપટલવે તું,
સંસારધાના ત્રણ રૂઝવે તું;
હા ! કુંકુમા પાદ શીળા નચાવી
ઉરે કટુતા ઉરની પચાવી.

નચાવ ખાલે ! મૃદુપાદ તારા,
મચાવ હેયે મૃદુતા અમારા;
હજી હજી ફેરવ અંગ અંગે,
અમીભર્યા લેખ્યકરો ઉમંગે.

ચમેલી શી સ્નિગ્ધ કળી સુવાળી !
અમી ભરે નેન મીઠું રૂપાળી !
મુગંધ સંસાર મહીં તું મારે,
મુખા મધુ તું ભવસિન્ધુ ખારે

લલાટ ઝુલ્કાં ઝુલતાં નિહાળું,
દેવી હિંચોળે ચડી સ્વર્ગ ભાળું;

તારું મીઠું હાસ્ય જ નાદગ્રહ,
અવ્યક્ત વાણી પણ શબ્દગ્રહ.

શું ધૈર્ય શક્તિ ? શું કે પરી તું ?
કે દિવ્ય માધુર્ય તું તત્ત્વ છે શું ?
હશે ! ગમે તે તું ભલે ભલે હો !
મારું મધુ, ચેતન, દિવ્ય તું છે !

માતા - મરણ

• સંગ રમ •

બહાલી પ્રેમી માત ગઈ હા ! લાડ લડાવતી રે. ૨૬૦
 મધુર મનોહર કોમળ ગીતે
 જગાડતી નીંદરથી પ્રીતે,
 હું બાળકને નિત્યે હસી રમાડતી રે. બહાલી.
 કર પદ્મવ તેડી મુખ પામે,
 મધુર દંગે નિરખી રહે સામે,
 ચૂમી લઈ લઈ આનંદે મુખ મલકાવતી રે. બહાલી.
 લઈ અંકે પય-અમૃત પાતી,
 પય પીતો દેખી હરખાતી,
 હેત થકી લઈ છાતી સાથે ચાંપતી રે. બહાલી.
 રૂડાં રમકડાં નાજુક આપી,
 સાચવીને બેસારી જાતી
 ઘરકામે, પણ મન તો મુજમાં રાખતી રે. બહાલી.
 રડું તો કાજ તણને ધાતી,
 આકુલવ્યાકુલ મનમાં ધાતી,
 ખમા ખમા કહી રડતો છાનો રાખતી રે. બહાલી.
 મનહર ગીતોને લલકારી,
 પારણીએ હીંગાળે માડી,
 હું નિદ્રાધીન નિરખી નયણું ઠારતી રે. બહાલી.

સંતત રમરણુ

• વધંવતિગ્ગા •

રાત્રિ ગઈ, દિન જતા પણ એક એક,
 વર્ષો જશે વહી અગાધ અનંતતામાં;
 બહાલી ! વહી ગઈ તું એક અગમ્ય માર્ગે,
 તારી રમૃતિ પણ નિરંતર છેક તાણ.

એ પ્રાંત ભાવલર આકૃતિ સાંભરે છે,
 હૃદયે વિરાટહૃદયા ! ધ્રુવે આ તરે છે;
 નેણે નિરંતર તું દર્શનની ખુમારી,
 તારા અંગાહત સદા લલુકાર કહે.

પ્રેમાળ નેત્ર તણી અમૃત મિષ્ટ ધાર,
 વાણીતણા મૃદુલ વર્ષણના કુવાર;
 ઉલ્લાસતા હૃદયસાગરના ઉછાળા,
 ભાવે ગદ્યાં તવ સખી ! મધુરા રસાળા.

ચાણી, મુશીલ, ગૃહિણી, ગૃહમંત્રિણી તું,
 રાણી રસાળ મમ આતમતંત્રની તું;
 છપીત આશ, દિલની અધિદેવતા તું,
 વિશ્રામ તું હૃદયની, મમ સર્વ તે તું.

તું હા ગઈ ! ગૃહ હુંડાઈ ગયું જ મારું,
 તું હા ! જતાં જ રસ આનમને મુકાણે;

જીવીત જીવું, દિલદાહ સખી મુકાણો,
સર્વસ્વ નષ્ટ નમણી હૃદયા ! જતાં તું.

પત્નીત્વ નષ્ટ પૃથિવીપડમાં મને છે,
માતૃત્વ નષ્ટ મમ બાલકને મહીમાં;
તું સારત્રી રસિદી સ્વર્ગ સિધાવતાં તો,
સંસાર શૂન્ય સઘળો રસહીન ભાસે

તારો અખંડ સહવાસ મુધા અમાન,
હૃદયે અભેદ રસ શીતલ સીંચતો કેં:
તારા દિલેદિલ ગુંથેલ હું અંગઅંગે,
ને અર્ધનાર નટ ઇન્ધર તુજ સંગે !

તે આ હવે અવનિમાં વિષપાન ધોળું,
ને આ હવે તરફડું બળતી ચિતામાં;
હા ! એકલો રડવડું રણમાં વિના તું,
તારા વિના નવ ગમે સહચાર ખીજે.

બને ય બાળક હતાં પ્રણયે તથાપિ,
સ્નેહે મુખદ સહુણી ! ઉર સાંકળેલાં;
દ્રષ્ટિ થકી દૂર જરા પણ ના ખમાતું,
તે સાંભરે સમય તો તણ કેમ જા તું ?

ત્રિસપ્ત વત્સર વહ્યાં પલ એક બેમાં,
કંઈ ભોગ રોગ મહીં, કંઈક વિયોગયોગે;
તે સર્વ કાલ તુ સખી ! મમ ધ્યેયવ્યક્તિ.
એ સ્વપ્ન, એ મુખસમાધિ ગ.ઇ વણ્ટી !

અબ્યાસજીવન તું સાચ રહી ગુભર્ણુ,
ઉડ્ડાસથી ઉર ગુવાસિત નિત્ય માકું;
તું શારદા સહ વિશારદ ગુદિવાળી,
શાળાતણું સફળ જીવન લાગ્યશાળી.

વિદ્યા હવે વિમુખ બહાલી વિદાય થાતાં,
વાણીવિનોદ તણી વાત કશી તું ભતાં ?
સાહિત્યસાર સહુ શુદ્ધ અસાર ભાસે,
નિષ્કુર ઉર દિલદાર ! દિદારખ્યાસે.

તીર્થાટનો સખી ! તું સાચ અનેક ક્ષીધાં,
અદૈત ભાવ સહ તીર્થપીયૂષ પીધાં;
દેહે દિધા, ખણુ પુનિત ણન્યાં અલેહે,
એ ભાવ, એ અનુભવો સખી ! સાંભરે છે ?

હા ! સાંભરે સખી ! કયાં વચનો વહેલાં
હેખી સમુદ્ર સહ સંગમતી ત્રિવેણી ?
તે તો હજી સહવહે, સહવીહરે છે,
બહાલી ! વહી ગઈ તણકથમ તું ચકેલી ?

સંગે રહી પ્રણયરંગ સદા ચડાવ્યો,
ને વિપ્રયોગ સમયે ઉલટો વધાર્યો;
તે સર્વકાલ સમ સન્નિધિભાવ તારો,
આ દીર્ઘ તો વિરહ છે સહવો અકારો.

તું સંગ રંગ, મુખ, મોજ, ઉભસ, શાંતિ,
એ સ્વર્ગ સર્વ સહુ નષ્ટ જતાં તું બહાલી !

ઉદ્ભાવ ચૃષ્ટિ પ્રલયે રસળે હવે તો,
હા ! શૂન્ય આ વિરહ અંધ અનંતતાનો !

જિભી દરેક પલ સંતત તું સ્મૃતિમાં,
નિદ્રામહી, સખી ! અનિદ્ર વળી સ્થિતિમાં;
તારી રટ્ટી સ્મૃતિ છવાઈ દરેક ચર્યા,
આયુજ્ય લાવ તવ ના વિસરે વિસર્યા !

એ યોગપ્રદ ધણે લવમાં બુદ્ધેલો,
આ હું હવે ભ્રમણમાં ભટકું અકેલો;
ઉદ્ધારણ સખી ! આ ઉર તો ચહે છે,
તું વાટ દ્વર્ગમદને મુજ માટ જોજે.

પુનર્મેળાપક

• વસંતવિલાસ •

‘ હે નાથ ! કાં નવ ધરે મુજ વાત કાને ?
હું રાંકને પરહરે વણ વાંકે શાને ?
ના મેં જરાય દિલ આપતણું દુભાવ્યું.
ને વેઠવાકચ ગણી વેણ સદા વધાવ્યું.’

કોના કંઈ કથનથી કથમ કય ! કોણે ?
ઉદ્ધાહધર્મ વિસરી પતિધર્મ લોપી;
ખાણિ શરૂ, દરજ પાળવી પોષવાની,
સોંપી ચુકી હૃદય હું, ન હવે જવાની. ’

‘ જાણું જરૂર નવ વાંકે કશેા ય તારે,
હે કર્મદાષ મુજ જન્મથકી જ મારે;
માતાપિતા તણું નથી મુજ મેં દીકરું,
બાલતવધી જ પરત્રપણું લખેલું !

જેની અને જનની તુલ્ય પડીલ ફેળા,
ઇચ્છા પડીલ તણી તો અનુલંબનીયા;
હા ! પૂર્વ વૈર તુજશું નિરમ્યું હશે દે
યાતાં લગી અદીક તું નહિ જપશે કેં !

તારે મિયે વડીલ નિત્ય મને સૂતાવે,
ને નિત્ય કલેપ મુજને મનમાં કરાવે,
થાક્યો હવે મુણીમુણી કટુ વેણવાણો
થા તું વિદાય મુજ દુઃખની દાઝ બાણી.'

'હું બાળકી ગરીબનું દિલ બાળનારાં,
હા ! પાપનાં ફળ જ ભોગવશે નકારાં;
બા, બાપુ હોત યદિ જૂલમ હોત શાનો ?
વાતસલ્યકાણુ તણી આશ હવે શી માનું ?

ફેબા તથા લગિની હાશ રહો મુખેથી,
ના વાંક કાંઈ વહુના ગણવા હવેથી;
રવામી ! સદાય મુજને વિસરી રહેજો,
બાઉ' જમીન કહિં સંઘરશે મને જો.

હું આપનાં વડીલની મરણ ઉઠાવી,
આ બાઉ' કલેપ ધરનો સંખો શમાવી;
પાનાં પડયાં વિષમ જ્યાં પરતંત્રતાનાં,
છે દોહલાં હૃદયમાં સહવાં સદાનાં.'

'છે જ્યાં લગી વય હજી લઘુ આપણી ને
છે જ્યાં લગી પરવશી વળગી નસીબે;
પ્રારબ્ધ ભોગવણુ થાય કદી ન છૂટાં'
એ શબ્દ સાથ રડતાં પડતાં વિખૂટાં,

રાત્રિ ગઈ, દિન ગયા પણ એક એક,
ને દંપતી પડી ગયાં વિખૂટાં જ છેક;

ઇચ્છા વડીલ તણીને વશ થઈ રહેતો,
ખાળો સદા પતિ પરાધીનતા સહેતો.

વીત્યાં બહિષ્કરણને દશબાર વર્ષ,
કીધો વિવાહ ફરી પ્રાનૃજને સહર્ષ;
આણી બીજી નવવધૂ મનમાનતી ને,
ફેબા તથા ભગિની મગ્ન થયાં અતીશે.

બાલકું હવે વરવધૂ વશ તો રહેશે,
આજ્ઞા સદા નવવધૂ ઝડપી વહેશે;
ધાર્યું હવે ઉતરશે સહુ પાર બાણી,
ફેબા કુલાય મન જેમ કરી કમાણી.

વર્ષો જતાં યુવક તો પગભેર ધ્રુવે ને,
જુદો થયો તુરત ઉદમ કે' અહીંને;
સંસારમાં નવવધૂ સહ તો શુકાચુ;
ને એક બાળ પણ પ્રાપ્ત થયું મળતું.

જૂની વધૂ સ્મૃતિપથે પણ ક્યાંથી આવે ?
છે દૂર જે નજરથી ઉર શે વસે તે ?
પૂર્વસ્મૃતિ સમય સર્વ બુઝાડી દેતો,
વીતી રહ્યો ત્યજિત સાથ વિયોગ રહેતો.

ક્યાં એ ગઈ ? વિરહવાસ કહીં વસી તે ?
દે કોણુ આશ્રય અનાથ બની સળીને ?
સર્વે તિરસ્કૃત થકી ખત્રી દૂર ભાગે,
ત્યાગેલને શરમ સંઘરતાં જ ભાગે.

જાણું જહાં પતિવિવાહ થયો ફરીને,
તો એ ન લેશ અમુક દિવસમાં પરીને,
તેણે લખ્યું પ્રણયથી નિઝનાથ માથે,
માર્મિક પત્ર અભિનંદનવાક્ય સાથે:

‘ જો નાથ ! આપ મુખવાસ સપત્ની સાથ
જાણી મુખી અધિક છું હું વિયોગવાસ;
હું દીનને કદિ કદિ સ્મરતા રહેજો,
સંવાતણી કદિક લહાણ મને ય દેજો.

ફેખાતણાં ફગર ફાગ અને ફટાણાં,
ને વજ્રશાં નણદીનેણ કટુ કટાણાં;
એ સૌ સહી સહી સહિષ્ણુ જની ઘણેરી,
તેથી મુખે સહીય સોઠ સપત્ની કેરી.’

છે દીર્ઘકાળ થકી જ્યાં વિખૂટાં પડેલાં,
ને સ્નેહસાર પણ શુષ્ક સહુ થયેલા;
સંસાર સર્વ પણ જ્યાં પલટી ગયો છે,
મત્યુત્તરેય પણ પ્રત્યય ના રહ્યો છે.

તીર્થાટને નિકળતાં સહસા નિહાળી,
ભક્તિમતી, પ્રભુપરાયણ વૃત્તિવાળી;
છે નર્મદાતટ વસી સખી નમ્રભાવા,
સાધ્વી ફરી જની રહી મુશિલ સ્વભાવા.

ત્યકતા સખી રહી વસી અહીં તીર્થઠામે,
ત્યાગી વિરાગી નરનારી જહીં વિરામે;

ચાણોદ જ્યાં તટ કરાડ રહ્યું ઝૂંઝૂમી,
છે નર્મદા દુખિત કેરી નિવાસભૂમિ.

શાન્તિમદા, શરણુદા જલ નર્મદાનાં,
સ્નેહાર્દ્ર ભિમિ ઉરચ્છાગ શમાવનારાં;
આંખી દિલે યુવતીને જથમાં ભિંજાવે,
ઉદાસ આર્દ્ર દિલ કેમ દયા ન આવે ?

જ્યાં નર્મદા પતિવૃત્તા સતી પંડ ભાસે,
સાક્ષાત જ્યાં અનમુયા સતીએ નિવાસે;
તે તીર્થવાસ મહી કદમ્બ હોય શાનું ?
ને કર્મદોષ પણ ભસ્મ જ સર્વ માનું.

શાન્તિમહી ભજનમાં મુનિમગ્ન થીને,
વેળા પડી વિષમ નિર્ગમતી સહીને
શું ત્યાગ ને વિરહ નિર્મિત નિત્ય માટે ?
નોંધ્યો નિવાસ નસીબે કદિ તીર્થધાટે ?

શી યોજના પ્રભુતણી ? ન કંઈ કળાય,
શું તીર્થવાસ મરણાન્ત લખ્યો જણાય ?
શું સાધુવેશ કદિ ઊતરશે શરીરે ?
ને શું મુવાસણ રૂપે વસશે ફરીને ?

મૃત્યુ અચાનક સપત્ની તણું મુણાય,
સોભાચ્છ શું ઉધડતું સરજ્યું જણાય ?
ત્યાં તો યુવાન અતિ આમહથી લખીને
સંભાળવા વિનવતો ઘરને સખીને.

ધ્રુવ પ્રપૂર્ણ, પણ આશ ન લેશ લાગે
કે પૂર્વપાત્નીહૃદયે પ્રણયાગ્નિ બળે;
બેઠો નિરાશ ઘણું છેક યુવાન થાકો,
શ્રીઉરલાવ પુરુષે પરખાય ક્યાંથી ?

ના રીસ લેશ, અમુક ન જરાય ત્યાં છે,
સોહાઈ, માર્દવ, દયાર્દ્ર સ્વભાવ જ્યાં છે;
તે શું કરે હંક ? નકાર કરે કદાપિ ?
આજ્ઞા ગણી ઉર નિમંત્રણપત્ર ચાંપી
આવી અચાનક ઉભી હૃદયેશ સામી;
પૂછ્યું સલજ્જી બની : 'કુશળ આપ સ્વામી !'
ને નાથના ચરણમાં નિજ શીર નામી,
વીતી દશા, વિરહ દુઃખ બધાં ય વામી.

ઊભો યુવાન ઘડી સ્તબ્ધ, વળી વિચારે-
આ ઇંદ્રજાળ ! અથવા કદિ સ્વપ્ન ધારે;
કિંતુ વઘો નજરમેળ થતાં જ વાર :
'તું દેવિ ! હાથ, ઉપકાર કર્યો અપાર !'

વિક્ષેપ, ત્યાગ, વળી સર્વ વિલિન લાવે,
ને દીર્ઘ એ વિરહ ક્યાં પણમાં સિધાવ્યો ?
આશ્લેષપાશવશ તુર્ત બન્યાં અલિન,
ને મિષ્ટ મૂક નટનારસ્વરૂપ લીન.

સગે હવે યુવક ને યુવતી વસે છે,
સંસારના, પ્રણયના મુખમાં હસે છે;
એ દંપતી ગત વિયોગ ભુલી ગયાં છે,
મુસ્તેહ ગાઠ ઉર કેરી શુધી રહ્યાં છે.

શિષ્યને

• સિખરિણી •

તજું લાંબો ગાઠો પરિચય-મુસંબંધ અથવા,
તજું પાઠો દેવા મુખપકનથી આજથી નવા;
પરંતુ આ હૈયું પરિચય તણ કેમ શકશે ?
હળેલા હૈયાના કયમ કરી ઉછાળા અટકશે ?

અહીં રહેશે ચિત્તે તવ સ્મરણચિત્રો રસવતાં;
અહીં રહેશે નિત્યે હૃદયગત ભિન્ન ઉછળતાં;
તહાં તારે બહાલા ! હૃદયગત ભાવો ઉછળજો,
સ્મૃતિ ઝાંખી ઝાંખી પણ શુભ પ્રીતિની રસળજો.

તહારે બાલત્વે અધિક વયમાં બાલ હું બન્યો,
તહારે શૈશવ્યે શિશુહૃદય ધારી બહુ રમ્યો;
હવે તે તો વીત્યા દિવસ, ધુસરી મોટપણની
હવે ધારી સ્કંધે દ્રવ્ય કરવા આ જગતની.

પડ્યા સંસારે ત્યાં પડવું વિખૂટું એ જ કમ છે,
પડ્યા સંસારે ત્યાં તજવું સહુ બાલત્વમુખ જે;
તણ તેવી રીતે દ્રવ્ય શિશુ ને શિક્ષક તણી,
સણ મૈત્રી પાછી, સખત ગુપ્તગું ગાંઠ મનની.

નમસ્કારો છેલ્લા ગતજીવનનાં દિવ્ય મુખને,
નમસ્કારો છેલ્લા શિશુ હૃદયના વત્સલ તને;

વધાવું તો યે હું મુજ હૃદયનો મિત્ર ગણીને,
દઉં આ હૈયામાં મુહૂર્તભરું મુસ્વાન તુજને.

રહેને મંલાણી ફરજમહી તું અધ્યયનની,
રહેને સંભાળી છવનમહી તું મુદત જાની;
રહેને તું સુખી બહુ બહુ સદા મુહૂર્ત ભલા !
રહેને આનંદે વિજય ! ભરતો ભવ્ય પગલાં !

અચાનક મહિમા

- કવિગીત -

શું શાન્તિ શાન્તિ સહુ શરીરે રેલતા ભિમિ અહીં
આ અનિલલહરી સાથે રમતા આવતા નર્તન મહીં !
મૃદુ ગાન આ તો ! મધુર રસીકું ગાજતું કંઈ કંઈ રવે !
અયિ ! આ અચાનકે કોણ બોલ્યું ? કર્ણમાં કંઈ કંઈ દ્રવે !

શેમાંકુરે પ્રસ્ફુટિત સહસા, સ્વેદ સીકરે જામતા,
શીતલ મુગધ શરીર અવયવ હૃદય સાથે કંપતા,
મસ્તિષ્ક ભૂમે કેદમાં કંઈ શિથિલ ગાત્ર પડી ગયું,
અયિ ! આ અચાનકે કોણ લેટ્યું ? સ્પર્શમુખ આ અવનયું !

ઝબકી અરે શું ધીજ ? અથવા અદ્રિકા અવનિ ઢળી !
ઝબકી કેદાય મણિકટોરી અમૃતા - મુરખીભરી !
ઝબકી વળી શું નેણ ખંજરની પ્રભા પ્રીતિભરી !
અયિ ! આ અચાનકે કોણ દીકું ? દષ્ટિ રહી છે તલપતી !

ફાલી વસંત શું બહેલી પરિમલાકે પસારતી ?
કે કેસ્તુરીકા મૃગજયે દોડી ગઈ શું પસાર થઈ ?
વર્ષા ઝીણું અરમર કણે શું શુષ્ક અવની છાંટતી ?
અયિ ! આ અચાનકે કોણ બહેકેયું ? નાસિકા રહી નાટતી !

નિદ્રાને આવાહન

• દુર્લભગિત •

શ્રમમુક્તા, રજનીની વિહારણી !
સહ સદા કીડનાર, વિલાસિની !
તણ ગઈ ક્યમ આજ હું દીનને ?
વિરહકાળ કહોં ક્યમ નિર્ગમે ?

કદિ કદિ દિવસે પણ આવતી,
કદિ કદિ મરણભર મહાલતી;
કદિકે ખેતરની ઝુંપડી મહી,
કદિકે ઘેર સુગંધ-ટટી મહી.

ગરમ શ્રીધમમહી તું પધારતી,
અતરની લલકે તું વધાવતી;
મૃદુલડાં કે લડાં બહુ વેરતી,
અનિલ લહેરથી આંખડી ઘેરતી.

શીતલ વૃક્ષતણાં મૃદુ પર્ણની
લહર સાથ સુનૃત્ય જમાવતી,
કંઈ સરોવરની લહરી સમા
તનમનાદ મ આ વ તી નેણુમાં.

કદિ મીઠા મૃદુ ગાનની સાથ ને
કદિ નિસર્ગિક નાદની સાથ ને

કદિક વિશ્વની શાન્તિની સંગમાં
જરૂર તું હસતી અતિ રંગમાં.

મૃદુ મદુ પગલાં ભર તું હવે,
સુજ ગીઠી વીનણું વીનણું તને;
શીતળ આંદનીનાં ઉજળાં વહે
અમૃતનાં ઝરણાં, તું ય આવ ને.

વિરહનાં દુઃખઠાં સહ હારિયે;
અચિ ! પધાર પધાર, વિહારિયે;
રમઠ ડે રમ સુંદર સ્વપ્નને,
અવનવા તું તુરં મ ઉઠાવ ને.

સ્વ૦ સાક્ષર રણજીતને નિવાપાંજલિ

વસતનિકા •

ગભીર ગૌરવ ગયું સહુ ગુર્જરીનું,
 ને યોજના અધવચે રઝગી પડી સૌ,
 સાહિત્યની પરિષદો પણ તીવ્ર શોકે,
 જાતા અજીત રણજીત જ અશ્રુ સારે
 નિદ્રદ્રસલા, સમિતિ કેળવણી તણી ને
 વિદ્યાર્થી, શિક્ષક અને મત પથ કેરી
 નાનાવિદ્યા પરિષદો વિરહે વિલાપે,
 જાતા અજીત રણજીત જ અશ્રુ સારે.
 બહાલો વિવેચક, વિચારક, દેશભક્ત,
 પ્રાચીન શોધક, સુયોજક ને રસજ્ઞ,
 પ્રાદી થવા પ્રમથતો નિજ ગુર્જરી તે
 જાતા અજીત રણજીત જ અશ્રુ સારે
 સાદાઈ ને સુશીલ શીતલ હાથડીમા
 વિદ્યા, વિવેક, ઉર-ઉન્નત આશયો જે
 શાન્તિ ઠર્યાં, સહુ હવે વિરહાતપે તે
 જાતા અજીત રણજીત જ અશ્રુ સારે
 અ ઘેરીના ઉદ્ધિ અ ધ બની ગયો કા ?
 તુ રત્નરાશિ ! પણ રત્ન હરી ગયો કા ?
 ગવીં ગિરા દીન બની ગમગીન ભાવે
 જાતા અજીત રણજીત જ અશ્રુ સારે

મહાત્મા ગાંધીજીની જયંતીપ્રસંગે

• સૂચના ૭૬ •

આજ કંઈ અવનવાં તેજ છે અંખરે !
 અવનિ શું દેવ અવતાર ઉજવે ?
 નયન દર્શન રૂડાં દિવ્ય નમણાં કરે !
 નટન શું ઈંદ્ર-આવાસ લજવે ? આજ.

હૃદય હળવાં કરે, નસનસે બળ ભરે !
 સત્ય શું નાદ લલકાર ગજવે ?
 ઠણું સુણવા રવો મધુર તલપ્યા કરે !
 સુરતી મોહન મધુર ઓર બજવે ! આજ.

અવનિતલ આજ ઉજવેા મહાપર્વને,
 માન મોહનતણી સાક્ષીરીને;
 સત્ય વેદિ વિરે યજ્ઞ સ્વાયં ધર્મું તણે
 ઈંદ્ર સહ દેવ સૌ સુમન વરસે. આજ.

હૃપદ, હિંસા અને જુદમ હવિશો બધા
 આજ હોમાય છે ચરદાવે,
 આર્યના ધર્મના, વેદના મર્મના,
 સુકિતના મંત્ર મોહન લણાવે ! આજ.

અવાચ્ય ચિત્તવૃત્તિ

• અનુદ્રુપ •

કાંક થાય ઘણું ચિત્તે, કાં કથાય નહિ જરા ?
શી હશે ચિત્તની વૃત્તિ, ખ્યાલ આવે નહિ જરા !

[વ્યભતિ]

શું થાય છે હૃદયમાં મનમાં ઉડાણે ?
શું ભાવ આ અકથ થાય છ કોણ નાણે ?
આ શું અહા ! અનુભવું સ્થિતિ આજ કેવી ?
આ શું અગમ્ય મનની ગતિ આજ કેવી ?

[સિખરિણી]

પ્રમાથી કે' કેવું અકથ ઉરમાં મંથન થતું !
મહા મસ્તીમાં શું ઉર-ઉદ્ધિવારિ ઉછળતું !
રહ્યાં ઊર્મિ રેલી પ્રલય કરી દેતાં પ્રખર શું !
જતું બાણે રૂખી સકળ, ન કળાયે કંઈ કશું !

[અનુદ્રુપ]

શૂન્યતા રસળે છે આ તોફાની ચિત્તમાં ખરે !
કાંક થાય ખરું ચિત્તે, કાં કથાય નહિ અરે !

મહિમ્નસ્તોત્ર .

. ૪૫ .

ગિરિ ! ગગનને આડે, તદ્વચિ તું નમે શાન્તિમાં,
ત્રિકાળ તપ આચરે ગિરિમહર્ષિ ! એકાન્તમાં,
હૃદયે હૃદય હા તને : દિલ દયા ક્ષમા છે ખરી,
ઉદાર મનભાવ ને ગભીરતા વળી છે ભરી.

ગુહા ! આવનિઅંકમાં મધુર નિંદમાં તું પડી,
અહા ! હૃદય છે વિશાળ, તું રસાળ છે સુંદરી !
અખોલ દીસતી છતાં અધિક ઉચ્ચ લાવે ભરી,
સમસ્ત પશુ પક્ષીની પરમ તું જ ધાત્રી ખરી.

મહોદધિ ! સખે ! અગાધ ઉરવારિ તારું ઝરે,
ઝીલે નવ ઝીલે, ઢિલે ન પરવા જસાયે કરે;
અમૂલ્ય જળનું અમી મધુર હું અહું લે અહું,
રહું સહ સદા, રસાળ જળ છુંક છુંકે અહું.

વનસ્પતિ ! હિંચો હિંચો પવનહીનકે તાનમાં,
કરો રસિક ગોકરી જગ ગજવતાં ગાનમાં;
પ્રતાપ સહતાં છતાં શીતલ છાંય આપો સદા,
મનુષ્ય, પશુ, પક્ષીનાં ચરણવાસ છે સર્વદા.

દિવાકરનિશાકરૌ ! મનુજના ગુરુ છે તમે,
પ્રભુપરમહત છે, હૃદય ભક્તિભાવે નમે;

મને તમપ્રદેશથી કિરણ દોર આપી અહો,
પ્રભા પ્રભુજીસાગરની નયનમાં મને તેર ભરો.

અગમ્ય પરપ્રાંતના મહદ્ભાવ અંશે ખરા
અહો! ગિરિ, ગુહા, મહોદધિ, વનસ્પતિમાં ભર્યા!
શશી! રવિ! કુરો તમે ગહનમંત્ર ગાતા જતા!
તમો સહ સહુ અને સહ કુરે પ્રકાશે સદા!

અનહદ નાદ

• સંક્રાન્ત્યુ •

નાદ અનહદ ઉઠે જલધિ મધુ કંઠથી
 ગાય કંઈ ગાન ગંભીર લાવે !
 ભક્ત ભવ ઇશને તું પુરા પ્રેમથી,
 હૃદય છલકાય, રસરસ આવે;
 અહા ! હૃદય ભિન્નિઉછાળે ચકાવે ! (૨)
 પરમ પદ પૂજતો તું પરાપંથથી,
 નાદ તવ છું હું છું જમાવે !

નાદ.

નાદ અનહદતણી ધૂનમાં ધૂણતાં
 વૃક્ષ તવ સંગમાં શિર નમાવી,
 અનિલ લલકારતો નાદને સૂણતાં
 ઇશશુણકથન ઉર હેત લાવી;
 અહા ! પક્ષી કેલવ કદેલજન લાવી ! (૨)
 આ અવિચ્છિન્ન ગર્જન પ્રભુશુણતણાં
 શ્રવણપથ પૂરતાં હૃદયદ્રાવી.

નાદ.

ધ્વનિ પ્રણવધોષના ઘોર પ્રહાંડમાં
 એકે તાને રહ્યા રણરણાવી,
 અણુ અણુ નાદ ઝંકારના તાનમાં,

વિન્ધ દીધું અખિલ ધણધણાવી !
 અહા ! લેદનું લાન દીધું બુલાવી ! (૨)
 લિત સૌ વ્યક્તિને ઇશગુણગાનમાં
 વેદ અદ્વૈત દીધો લણાવી ! નાદ.

વિરાટનો તાન્ડવરાસ

• પૂર્વણા ૭૦૬ •

અજળા શું નૃત્ય તાન્ડવ વિરાટેશતું
મચી રહ્યું વિશ્વ ચોપાસ ભાસે !
સૂર્ય તારા, અને ગ્રહો ઉપગ્રહ બધા
તાલ ઝીલી ધુમે સર્વ રાસે.

ના ચુકે ચાલ ને ચાતુરી કુંદકીની
બ્રમણ કરતા ભમે ચૂંદ ગાને,
સ્નેહઆકર્ષણે મુગ્ધ બણે બની
સર્વ સમતોલ તત્કીન વાને.

અજળ શો સ્નેહ, સૌ લોક આકર્ષતા
લધુ શુર વજન નિજ નિજ પ્રમાણે,
અપળ ચાતુર્ય તે ચૂક કદિ ના કરે,
મર્મ સહુ આપના આપ બાળે.

સ્નેહઆવરણ અંતર મહુ આવગણે,
કોટિ યોગન છતાં નજીક લેખે,
પ્રેમતંત્રી તણા તાર ૭ તંગ ત્યાં
દૂર નજદીક સરખું જ દેખે.

સર્વ નિજ રાહમાં, સર્વ સર્વ નિજ ચાલમાં,
તાલમાં દાળ નિજ સર્વ સાધે,

કુદડી ફરતા ફરે, ઢળકતા કંઈ લગે,
લોક અવલોકતાં હેત વાધે.

ગોગ્ગસર માન મર્યાદિ રાળી ફરે,
અગણુ ગણુ તોય નહિ નિયમ તૂટે.
ઠંડાલ અંતરતણે સર્વ વળગી રહે,
સ્નેહ છોડ્યો નહિ એહ છૂટે.

કથમ છુટે છોડતાં પાશ તે પ્રેમનો ?
પ્રેમ છે સર્વના ગ્રેય માટે,
ગહન શી મોહની મંત્રણા છે રચી
તાન્ડવે તો નટેશ્વર વિરાટે !

ધૂમકેતુ રીસે દર ધસતા દીસે,
પણ ફરી પેસતા છેક પાસે,
રાસના રંગની લગન લાગી વડી
અધિક એને ઉરે, એમ લાસે.

રસકણો રાસ અદ્ભુતનાં ઝીલતાં
જીવ નિર્જીવ સહુ સ્નેહ રેલે,
ઉદધિ ઉછળી રહે, મરુત મસ્તી કરે,
જીવ સહુ જીગરના દાવ ખેલે.

આ વિરાટેશ લઈ લોકગણુ સર્વને
નૃત્ય તાન્ડવ નિરંતર નચાવે !
આણુ આણુ તાન થનકારનાં શુન્દતા
સ્નેહનર્તાન સદા સહુ મચાવે !

અગતિ ગમન

• ઇન્દ્રમાલિની •

ગરમ ઋતુ વિરાજે, મધુર શિતલ સાંજે,
અનિલલહર આજે ફેંક ગંભીર ગાળે,
કું ઘેનનું અંજન નેન આંજે.

મનહર ગિરિ ઓથે, તરુવર કર શૂંથે,
નીંદરવશ હું માથે જોલતાં વેલ સાથે,
ને વેરતાં પુષ્પ તુરંગ સાથે:—
શીતલ રજની રાણી, ધવલ રથ મુહાણી,
મધુર રસિક શાણી, વાદળી માં છુપાણી,
વહે ઇસારા સહ મિષ્ટ વાણી.

મૂઢલ અનિલ લહેરો શ્રવણ રસિક ઘેરો
મધુર વચન ફેરો અર્ક રેડે ઘણે રો,
આ કણને અદ્ભુત કારનારો :
‘રસિક ! રસિક ! મારા ગિરિ ઉપર જનારા,
શિખર નિવસનારા !’ — એમ ચૈતન્ય ધારા
કરે અભિવેક શરીર મારા !

વિમલ મન યવાથી, પુલકિત તનમાંથી,
પુરુષ પ્રકૃતિ માંથી, રસિક પુરુષ ત્યાંથી,
ખીલુથી શૃંગ — ત્યાંથી
ચૂંદા તણાં શીતલ રમિમ આથી.

ઉપર ઉપર જાતાં, પ્રદિયા તિમિર યાતાં
કે' અ વિ ઝિંછ ન રંગે !
ઉચ્ચ અવનત યાતાં એ ક ભૂમિ અભંગે

અનુક્રમ]

સામ્યાવસ્થા જીવાત્માની શાન્ત થઇને અનુભવું,
લેકનો છેડ યાતાં ને અભેદાનંદ લોગવું.

સાક્ષી]

ઉર ઉરનો સંબંધ આ, જીવનો પરમની સાધ,
જડ શરીર જાણે નહિ ચેતન ચેતન વાત.
ઘોર તિમિર આશ્રયું ગયું, અદ્રશ્ય પ્રકટયો ભાણુ !
રસીલીને પગ યાર હું પા ય ર તો આ પ્રાણુ.
રસભાવિકે રસીલીતણે, પ્રેમ ભગત આધીન,
ઇષ્ટમિલન માટે સ્તવું, રસજલને રસમીન.

પ્રતિપાઞ્ઞ]

અપિહિત મુખમંડલ પ્રિયે! કાં?
હર ખુરખો કર, રેલ સત્યધારા !
ઉર વિનિમયથી નિરંતરાણા
રસવહને મુખ સૌમ્ય ઓજસાણાં !

ધ્યાન-વિહાર

• હમીન •

કંઈ વિરહ જેઠ વટાવવા ને યોગ સંતત સાધવા,
આપૂર્ણ તૃપ્તિ જીવનમાં આનંદની આસ્વાદવા;
સંધ્યા સમે અમ એકદા રસ-ઉપવને સ્થિર ન્યાં યયાં,
સાથે રસિકા રસભરો, તો અવર શી પરવા તહાં !

રજણી તણા આગમનને સંધ્યા ગુલાલ વધાવતી,
તરુવલ્લિ જોખા ભરી ભરી યુધ્ધાંજલિ પમરાવતી.
સ્વર્ગીય મુખને મુરચુગલ ભરી અંજલિં જિભાં રહ્યાં,
રજની પધારી પલકમાં, ત્યાં ગમનમાં ફુલડાં ઉડ્યાં.

અંદાતલો અંદોઝ કરી, તારાજડિત આડી ધરી,
રાત્રી રૂયાળી ગૌરવદના મલપતી આવી સરી.
પલવારમાં આવી નીંદર ખેંચી, લીધી જોળે પ્રિયા,
બેઠો સમાધિ સોળતે, પણ અમ વિફલ સર્વે થયા.

દગ, નાસિકા, શુભિ, સર્વે ઇન્દ્રિય હું રહ્યો અજમાવતો,
પણ એ વૃથા, મુજ ચલ સઘળો કાંઈ ના ભર આવતો.
અંતે પડ્યું માત્રમ કે-ઉવાન સઘળે વાય છે
વાયુ રસિકા-શ્વાસ-વાસિત, મુરબ તે પમરાય છે.

એ શ્વાસ પરમેશ્વરાસમાં રસિકાતલો જ ગયો બળી,
પિતૃન્મ દેશે રાત સાથે મુજ રસિકા તો પળી.

મેઘ - સમાધિ

વણુ વાદળ વરસે મેહુલા મીઠકા,
વણુ વિદ્યુત અજવાળ્યાં ત્રિપુરે સર્વ જો,
ઉરમાં અભિઉદ્ધિ અમુલો ઉછળી રહે,
અવયવ સહુ શીતલ પીયુષને પૂર જો.

વણુ આલિંગન પુલકિત ગાત્ર પ્રકુદ્ધ છે,
વણુ ગજે આ અનહદ નાદ અફર જો;
આતક ચિત્ત તૃષા છીપવે અમીળુન્દથી,
હંસ મયુર નાચે આનંદે ઉર જો.

વણુ આંજલે દગ દર્શન અદ્ભુત આ થતાં,
લગ્ય કંઈ દિલદાર વિભુતિ જરૂર જો;
વણુ આદિત આદિત શતકોટિની પ્રભા,
ભીતર બહિર રહી છવરાવી નૂર જો.

અળહળ ન્યોતિર્મય દેવી હો ભિતરી,
રૂપ અખિલ અવકાશ સમાય જરૂર જો;
શતિકોટિ અવયવ વિશ્વે વ્યાપી રહી,
લેહ ભુલાવે ભૂત પદારથ ઉર જો.

દેવોરૂપ થયો હું પણ વણુલેહમાં,
ચિદાનંદ રસરેલતણું કંઈ પૂર જો;

ઝરમર ઝરમર ત્રિપુરમહી ઝમતાં અમી,
લથખથ લીંબે શુવન આતમ ઉર ને.

પરમ લગન લાગેલી ત્યાં ભગી ગયો,
એ વહાલી ચાત્રી ન અગોચર દૂર ને;
છવરાણું અંધાર અને શુનકાર છે,
અખિલ જગતમાં હાલાહલ વિષપૂર ને.

પ્રેમયજ્ઞ

- લીધી મેં પ્રેમયજ્ઞદિક્ષા; લીધી મેં પ્રેમયજ્ઞદિક્ષા ૨૯
- પ્રણય સખી! સહધર્મચારિણી તું છે મારી તેમાં,
પ્રેમધર્મ તું પળાવ વિધિવત્, શુદ્ધ, પવિત્ર હમેશાં,
રસિલી ! હે જે તું શિક્ષા. લીધી.
- યજ્ઞવેદિમાં પરમ પ્રેમની પુનિત પ્રતિષ્ઠા કરશું;
પ્રેમ-પ્રદીપ પ્રકાશ જગવશું, હૃદયથી પૂજન કરશું;
કરશું સંગે પ્રદક્ષિણા. લીધી.
- ભજન, ધ્યાન, સમાધિ નિરંતર પ્રેમપ્રભુની કરશું;
પ્રેમપ્રભુને પ્રસન્ન કરશું, નિર્મલ પ્રસાદ ધરશું;
જમશું પ્રેમહૃદયશિક્ષા. લીધી
- નિરંતરાતુષ્ઠાન માહરં પ્રેમયજ્ઞનો હોમ,
માતું છું હું મોક્ષ જ એમાં, મારે મન એ હું.
હું લેખન કરું પ્રણયરક્ષા. લીધી.
- નીંદરમાં જગ ન્યાં પડતું હતું,
રસિક જીવન માહરં જગતું;
પ્રણયપ્રદાની ન્યોત જગાવતો,
પ્રણયગાન રહું હું ગજાવતો.

પ્રણયલહરીને

• હપન્નવિ •

પ્રીતિ તણી છે લહરી ઘડીમાં,
ગાણાં શું કલ્પાન્તિક ગાય ધીમાં ?
કંઈ સ્પષ્ટ તો તું વદને લગીર,
કંઈ દશ્ય તો થા નિરખું અધીર.

કો દેવી છે તું ? ઉરદેવી કિંવા ?
કે શું પરી તું ? જલદેવી છે વા ?
શું સ્વર્ગતું સત્ય કંઈ મધુર ?
કે ગાર્હી ? કે કદિ ઓહની તું ?

એ કંઠના સુરવર છેડ તાર,
એ મુખના અમૃતને પસાર;
એ પ્રેમ - એ અંતરસાગ જેવી
ખુબી જશ તો સમજાવ દેવી !

પ્રણયગાન

• કૃતવિશંખિત •

મનન આ મનનું તું મનોહર !
સ્કેરણ આ ઉરનું રસિકી પ્રિયા !
નયનની દગવસ્તુ નકી તું છે,
જીવનપ્રાણ તું પ્રાણ વિરે લસે.

તું રસનારસ, તું મુખહાસ્ય છે,
અવણ તું મૃદુ ગાન મિઠાશ છે,
મુજ શરીર તણી તું જ ચેતના,
જીવનની તું જ છે અધિદેવતા.

સકલ સૃષ્ટિની સુંદરતા સખી !
સકલ મોહક વિંધની મોહિની,
મધુર વસ્તુ તણી તું મધુરતા,
લલિત આકૃતિની રમણીયતા.

તું મુજ સેવકની શુભ સેવના,
પુજકની પરમ પ્રિય તું પુત્ર;
તું મુજ ભક્ત તણી શુભ ભાવના,
તું મુજ આતમની પરપ્રદાતા.

પ્રણય ગાયન એ ઝણકી રહે;
હૃદય તાર શું તાર રમી રહે;

અણુ અણુ પ્રકટે રસજ્યોત હો !
પ્રણય લેખ ધરી રતિ શોધતો.

રસિલીની છવિ ધ્યાન મહીં ધરી,
ખહિર કુંજ તણ નિસરું જહીં;
પ્રકૃતિ આલક ચેષ્ટન સૌ કરે,
પ્રણયવેલવ શું સમજે અરે ?

જીવન-વિનિમય

• પૃષ્ઠી •

સખી ! હૃદય આ દ્રવે, સદય આ હવે માનિની !
 અખંડ રસરેલથી અલિસિંચું તને કામિની !
 અનંત રસભાવ આ ઉછળતા હૃદેમાં વહે,
 શિરે ઠલવું કે પદે ? પ્રિયતમે ! કયહાં તે કહે.

તને લિંબવવા પ્રિયે ! હૃદય ક્યારનું આ મધે,
 તથાપિ ખરવા નહિ હૃદય દોહાલાની તને !
 મૃદુ હૃદય બાપડું અગણુ ભાવભારે નમે,
 અયિ સદય મુદરી ? કઠણ કેમ આજે ણને ?

સ્વીકાર, કર પાન, એ કંદરદાનને છાજતું,
 પીવાડ નિજ સ્નેહ તું હૃદયનો, તૃષાઆર્ત છું;
 હૃદે હૃદય અર્પીએ, પ્રિયતમે ! પીએ પ્રેમને,
 નયો ઉભય લોગીએ, લહર મસ્ત થઇએ અને.

• મઝા •

તુ'માં અશ્રમે હુરી નાચે નજરબાજી થવા તો દે !
 તુ'માં આ દમ જવા ચાએ, તું દમ માંહી જવા તો દે !

સહચારસ્વપ્ન

. ઉપનિવૃત્તિ .

સ્વર્ગીય ઉદ્યાન તણા વિહાર,
પ્રિયા તણી સોનતની બહાર;
સૌ સ્વર્ગશું અદ્ભુત આ જણાય,
મૂર્તિ મધુરી સહચાર છાય.

ચોપાસ આ ચંદનવૃક્ષ મહેકે,
રસે ભરી પ્રાણલતા લયે છે;
ઉદ્ઘાહ શો મંડપ હોય બાણું !
અપૂર્વ કે નાટ્યભૂમિ પ્રમાણું.

નાચે રમે વહિલ મુગ્ધાન ગાતી,
ઉદ્ઘાહનૃત્યે પુલકિત થાતી;
ને પાંદડાં મુંદર હીંચ લેતાં,
આનંદ વૃદ્ધે કરતાલ દેતાં.

શું માંડવો મંગળ લગ્ન કાળે ?
શું જિજ્ઞાસે લગ્નઉભાણી આળે ?
ઉદ્ઘાહને વર્ષ અનેક વીત્યાં !
જ્યાં રાગ ત્યાં લગ્ન સદા વધાતાં !

રવિ, ચંદ્ર, મંગલ, શુક્ર, બુધ,
પ્રહસ્પતિ ને શનિ આદિ સિદ્ધ,

ઋષિ મુનિ આશિષ આપતા કંઈ,
પ્રીતિ તણાં લગ્ન પ્રસંશતા કંઈ.

સ્તુતિ તણાં એ લણુકાર કાને
રહી ગયા કંઈ, ઋષિઓ ગયા ને,
આ રંગભૂમિ પણ જોત જોતાં
જીડી ગઈ મૃતિ વિઠાય થાતાં,

વધાવતાં વૃક્ષ કુમુદમયી જે
ને આવકારે કરપણ્યથી જે,
તે હું લણી પાંદડીઓ ધરે છે,
મળી મળી મસ્કરીઓ કરે છે.

મિયાતણી દષ્ટિ પીયૂષ પાતી,
નિસર્ગલીલા અનુકૂલ થાતી;
બહાલી જતાં સર્વ દેહયુ સુધા ય,
સમગ્ર સૃષ્ટિ પ્રતિકૂલ થાય

એ કુંજ, ઉદ્યાન પરિતણું એ,
એ દિવ્ય સત્ત્વો, સહુ પાલટયું છે;
ચૈતન્ય એ અંતરધાન થાતાં,
અંધાર બ્યાપ્યું જડ શૂન્યતામાં.

ઉપવનમાં પ્રભાત

• ૫૪૦ •

પ્રભાત રમણી અહા ! મધુર નીંદ અડે પડી,
હિસે શીતલ શાન્ત કેમલં શુલાળી લહેરો મહીં;
રહ્યો રસિક વાયુ આ ઘડી ઘડી તને ચૂમતો,
અને કદલીપત્રથી વ્યજન શીતળો ઢાળતો.

મકુલ કુલડાં હસે : નિજ સખી વસે નીંદમાં,
મકેપ તરુઓ સિંચે સીકર પર્ણથી હીમના;
રહ્યાં પશુ પતત્રિ ને વન વનસ્પતિ સૌ ખડાં,
ઉભાં રમકડાં બધાં કુદરતી પ્રભુનાં ઘડયાં.

સખી ! કયમ હજી મીંચે નયન ? કાં હીંચે કેદમાં ?
શશી સહ રહી હતી રજની ભગતી લહેરમાં ?
પ્રભાત મધુરી ! તને રવિ કરે મૃદુલ દેરવે,
શુલાળી નમણા ધીમે, વળી સુનેરી શાણી ! હવે.

ધીમેથી લલકારતી કહીં છુપાઈ સહકારથી
મીઠી નીંદ ઉડાડતી મધુર કેઠકિલા કયારની;
રખે ચમકતી, સખિ ! ઝળકતી નહીં ઊડતાં,
ધીમે મધુર ચલ્લિયાં સહચરી તને સાંતવતાં.

અહો નયન ચોળતી, સ્વજન ઘોળતી બાધમાં !
પ્રભાકર ઉઠવે ઉઠી શિશુ પ્રભાત તે સાયમાં;

ઉઠો પ્રિય તમે! ઉઠો પ્રિયતમે! સુષુપ્ત ને કહું,
રહુ નિરખી જાણુકું નીદરમાં પ્રભાતી સમુ

મીઠી લહરી હીંચવે વિટપપારણે વેલીને,
ઉઠી જ હિચકાવતી રસિલી તેમ ચળેલીને,
તથાપિ ઉઠતા દીધું અધર મિષ્ટનું પાન કંઈ,
નશે! ઉતરતા થયું ઉદિત સૂર્યનું ભાન કંઈ.

પ્રભાત સહ કંઈ અમે વિનય ને પ્રણામો કર્યા,
દિવાકર તણા કરો ભીંજવવા કરોમાં ધર્યા,
વરિષ્ઠ કિરણો ભણ શિશુ પ્રભાત ચાલી ગઈ
ચકી રવિરથે, વળી વચન આવવાનું દઈ

ગત પ્રિયતમાને પ્રાર્થના

• માલકેસ •

અધિ રસિલી ! રીસા નહિ, અધિ હઠિલી હવે નહિ. ૨૪

પ્રણયપાશ કયાં પસાર ? હૃદય રમત કયાં રમે ?
નવલ નવલ ભાવ ભરી વન ઉપવન કયાં ભમે ? અધિ.

વૃક્ષ વૃક્ષ કુંજ કુંજ તુજ નિવાસમાં ભસું,
ત્યાંય કયાંયં પણ નહિ તવ ઉચ્છવાસ સાંભળું. અધિ.

હૃદય રાગ કયાં મચાવતી ગજવતી ફરે ?
મૃદુલ પાંખ કયાં ઉડાડે ? આવ હૃદય પિંજરે. અધિ.

સરિત સરિત સહચરી તણ જણાય ખાપડી,
વિરહગીત ગાઇ સહ ગુભરીએ દશા પડી. અધિ.

કવણુ ગિરિ નિકુંજમાં છુપાય વાર આવડી ?
કવણુ કવણુ શિખર શિખર ઊતરેં ચડી ચડી ! અધિ.

હૃદયિ ગભીર જાનમાં ન તાન તુજ મિઠાશનું,
વિશાળ પણ જુવાળમાં રસાળ ન છુંદ કે આણું. અધિ.

ખલકે અખિલ ખાલી ખાલી નીરસ નીરસ સૌ બની,
મમ રહનતણે ખગો પણ ઝીલે પ્રતિધ્વનિ. અધિ.

વિરસ વિરસ વિશ્વ જાણી ઓમ શું જઈ વસી ?
વિરસ જગત તું જતાં જ, રસની રાણી કાં ખસી ? અયિ.

રવિરથ ઘડી ચતુર ચાલી સ્વર્ગ શું મુસાફરી ?
નિરખું નિરખું ફરસ સાંજ, હજી ન આવ તું ફરી. અયિ.

શું શશીમહિષીભુવન કંથુ ગમન રાસ કીડવા ?
રાસધારી સર્વ તારલી મુની, તહાં તું ના. અયિ.

રમણી, નમણી, રસિલી આવ જગ રસે લિંબવીએ,
રસબસ અણુ અણુ કરી મન મુજબ નચાવીએ ! અયિ.

નાથ—સ્તવન

• ભરવા-નિઘાલ •

ઐ નાથચરણ મુજ સુખ શરણું,
સુખ શરણું, અમૃત ઝરણું. રેક.

શરણાગત પાલક ઉદ્ધારક,
પદ પંકજ રજનું અણુ અણુ. ઐ નાથ.

ઐ પદસ્પર્શે ઉદ્ધારી અહલ્યા,
સ્પર્શચમત્કૃતિ શું વરણું ! ઐ નાથ.

નાથચરણ પારસમણિ પરણું,
સ્પર્શ થતાં સમભાવપણું ! ઐ નાથ.

નાથચરણરજ ધૂસર શિર હો,
ભવસાગરનું તરલ તરણું ! ઐ નાથ.

પત્ર-પંખીડું

તું પ્રણયકુંજના વાસી હો પંખીડા !
 તું હૃદયરાગવિલાસી હો પંખીડા !
 મધુરા ઉપવનમાં કરે મીઠા મીઠા બોલ,
 અમૃતઝરણાં સુખ ઝરે નહિ કોઈ તારે તોલ :
 હું તુજ મીઠાશે મ્હોયો હો પંખીડા !
 હું અમૃતઝરણે ન્હાયો હો પંખીડા !

ગભીર શાણું ગાન ગળવે શીક્ષા દે સમજાવી,
 ઘડીમાં કાણું ઘેલું થઈને ગમ્મત રહે મચાવી.
 તેં પ્રેમરહસ્ય પઠાવ્યું હો પંખીડા !
 તેં અખંડ સુખ સમજાવ્યું હો પંખીડા !
 લે મુજ હૃદય ઉપર આરામ,
 લે મુજ પ્રણયસખીતું નામ.

તું ફરી પાંખ ફરકાવ તારી પંખીડા !
 પ્રીતિમાં ચાંચ ગરકાવ તારી પંખીડા !
 શ્વેત પાંખમાં છાનુંમાનું લઈ બાંધેને આપું
 ચંચુલર આ ચિત્તતણા ઉદ્ગાર મહીંથી, બાપુ !
 મુજ પ્રણયપ્રિયાને છાનું દેને પંખીડા !
 ઉદ્ગાર થકી અલિપેક કરને પંખીડા !

મુજ હૃદયભાવો ત્યાં લઈ જા, ત્યાં તણા લાવે અહીં;
તું એ જ બ્યાપારે મચી રહી ગૂંથ ગાંઠ કસી કસી.
પંખી પઠાવું પ્રણયનાં વચનો તને હું પ્રણયથી,
ભરંભિટ કંઠે તાહરે, જા ઊડ સંદેશો લઈ :—

‘મુનકાર છે આ વિરહ મૂંગો, શુષ્ક છું દર્શન વિના,
આ વિશ્વ ખડેરું, જ્યાં નથી ભણકાર પણ તવ શબ્દના !
પ્રહ્લાંડમાં તો અધકાર જહાં તું મૂર્ત પ્રકાશ ના,
નિશિ વિષમ તવ સ્વપ્ના વિના, વિષ વિરહ અધરમુદ્રા વિના !

કંઈ રાહ, કંઈ આશા, નિરંતર મનન, ને સ્મૃતિ તાહરી,
એ મુજ સાથી વિરહનાં જવ લગી મિલન થાશે ફરી !’

વિરહાવસ્થા

• તોચ્છ •

ગઈ જ્યારથી પીયર પ્રાણપ્રિયા,
મુજ ત્યારથી સૌ મુખ ઊડી ગયાં;
સહુ શૂન્ય દિસે સ્થલ જ્યાં વસતી.
પ્રિય ! તું વિષુ શૂન્ય ગતિ મનની.

દિલદાર ! તને નહિ દૂર રહું;
મુજ પ્રાણ ! તું જીવન સાથ રહું;
તવ સાથ જ હું ચહું ઉચ્છવસવા,
તવ સાથ અલેદ રૂપે વસવા.

મમ પ્રાણસખી ! રસની મૂરતી !
રસ જીવનદીપકમાં પૂરતી;
રસરાણી તું દૂર જઈ વસતાં,
મુજ જીવનદીપક કઈ ભુજતા

સ્વપને નિરખું મધુરું મુખડું,
સ્વપને વિલમું ચક્રોળ ચડું;
પણ એ સ્વપનું, સહુ એ સ્વપનું,
વિષુ વાસ્તવિકતા નહિ એ ખપનું

પ્રીતિપાઠ પદાવ પવિત્ર પ્રિયા !
રસ-જીવન-તત્ત્વ જમાવ ઈહાં;

તુજ માર્દવ દે દિલનું મુજને,
તુજ આર્દ્રપણું મુજ લવનને.

સુકુમાર વિનિમીત થા તું હુંમાં,
રસ તું ઉરનો ભર હું ઉરમાં;
મુજ ઉર કઠોર અહે મૃદુતા,
મુજ લવન શુષ્ક રહે તું વિના.

જડ પંજરની બુલબુલ મીઠી,
ઉર સાગરની રસરૂપ સખી !
મુજ પ્રેમની પ્રેરક પોષક ને
મુજ લવનનું તું જ ચેતન છે.

તવ સાથ પીતાં રસપાન કંઈ,
મધુરું જગ મોહક, મન્નિત કંઈ !
તવ સાથ વિનોદ વિલાસ મહીં
હુબતો રમિલા કંઈ જાડુ મહીં !

તવ સોળત અદ્ભુત શુણ્ધ ધરે,
તવ સંગત દિવ્ય પીયૂષ ઝરે;
તવ સંગ અલૌકિક રંગ ભરે,
તવ સંગ અપૂર્વ તરંગ ઉરે.

પણ તું ગઈ તે રસ લૂંટી ગઈ,
જગ ખાઈ સુતું જડ મૂડી ગઈ;
તવ શબ્દ વિના મમ કર્ણ સૂના,
હું છું છું કંઈ અંધ તિમિર-ઉંડા

વિરહે મમ કંઈ મતિ મૂઢ બને,
કંઈ ઝેર રંગે રંગ બ્યાપ્ત અને
વિરહે ગમગીન સૂનો રજીયું,
વિરહાનલયી પ્રજીયું પ્રજીયું !

સખી ! આવ નિરંતર મગ્ન રહું,
રસિકી ! અનિમેષ નિહાળી રહું;
મુજમાં તું વસે, તુજમાં હું વસું,
અધનાર નટેશ્વર રૂપ બનું !

બાલકાવ્યો

ઉપહાર ત્રીજો

ચાંદો દેખી બાળકની અધિરાધ

. ચાપાધ .

બા ! જલદી તું આવ બહાર, આલે ચાંદો ભલકાદાર;
 ઘોળો શીતળ ગોળમટોળ, દૂધભર્યો બાલે છકછોળ.

મીટ માંડીને નેચા કરે, મુખડું એનું મલકયા કરે;
 હું થ હમું, તે હસતો જાય, જરી જરી વળી ખસતો જાય.

જલદી કર બા ! આવ બહાર, ને અજવાળાં તો બળકાર !
 ઘરમાં તો અંધારું ઘોર, શીતળ બહાર છવાય બપોર !

બા ! ને પાછો ચાલ્યો જશે, ઘાંધી મળ મનમાં રહી જશે;
 એક વાર બા ! આવ બહાર, તેડી મુજને માથે ધાર.

એને અડકાડું આંગળી, શીળો કુમળો કેવો વળી !
 કોડ મને તો કંઈ કંઈ થાય; કોટી લેટી ને અંપાય !

વીલું બાળક

(મિસિસ સરોજની નાચકુના Lovely Child દ્વારા)

• દર્શન •

હો તારલી ! રૂડી રૂપેરી, માત મારી તું થજે !
અંધારી રાતે હું રહું ત્યારે ભલી થઈ શુંજને !
હું સાથ રહીને તું સદા પંખાજને કરપક્ષવે,
તુજ હેતલર નથને હસી નિરખી મને હરખાવજે.

રે હસમુખા તું પવન ! યાજે લાઈ મારો તું ભલા,
મુજ સાથ રમજે સર્વદા, ગમતાં મને તુજ અડપલાં;
વાતો મને દરિયાતણી, આકાશની, પહાડો તણી
કહેજે મળની રાજ, તુજને આવડે વાતો ઘણી.

ઓ પવન ! ને ઓ તારલી ! હું તો અહીં છું એકલો,
ક્યારેક ક્યારે ખૂટી મરૂં લણકારથી બેબાકજો !
ક્યારેક પડછાયા દિવાલે ચાલતા દેખું વળી,
ભડકી મરૂં ભૂતો તણા બિહામણા રૂપે છળી !

સૌ તો કહે છે : ‘બાળકો પ્યારાં પ્રભુને છે બહુ,’
હેતાજ ને મુજ સાદ સાંભળનાર કેમ નથી સજ્જન ?
પંખી અને મધમાખને કૂલો બધાંને ને વળી
મંદાં અને આ લોટિલાંને માવરો સૌને મળી.

ખિસ્કોલી ને ચક્લી અને ઉંદર અને મૃગબાળને
 સૌને દીધી છે માવડી, વિસરી ગયો પ્રભુ શું મને ?
 માડી તણો ખપ કેટલો ? જોળે મને લઈ ચાંપવા,
 ને કાનમાં વાતો મધુરી સાનમાં જ સુણાવવા.

રાસડો

આજ આવોને રમીએ રાસ રંગે કંઈ રેલી,
આજ આવો ગજવીએ હાસ મોકળાં મન મેલી.

ગોપગોપી બનીને ગોળ કુદડીમાં ફરીએ,
ગીત ગાશું ફરી કંઠોલ, હેત હેયે ભરીએ.

જેમ ફેરે છે બારે માસ રત સૌ રઠિયાળી,
ફેર ફરતી રમે છે રાસ એકમેક દઈ તાળી.

હું હોંશે બનું હેમંત, શિશિર શીતલ સરલા,
નમુખાળા બને તું વસંત, ગ્રીષ્મ યશે તરલા.

બહુબોલી હસામણી બહેન વર્ષા ધાય વિમળા,
ગાજવીજ સાથ વરસે તેમ હાસ ઝરશે નમણાં.

મુઘા શાણી શરદ શરમાળ શાન્ત નેણે શેલે,
ફરી કુદડી દઈએ તાલ રસહાણુને લેલે.

એવી આનંદ રાસની રેલ ઉરઉરમાં ભરીએ,
જેવી ફેરે પ્રકુલ કૂલવેલ, રસ સૌરભ ઝરીએ.

ગાડીની રમત

• ચોપાઇ •

ઘડ ઘડ ગાડી કેમ રમાય ?	છુકછુક કરતી દોડી જાય !
કમ્બુ ! પકડ તું મારી ચાળ,	પમ્બુ ! કમ્બુની ઝાલર ઝાલ.
એમ બધી પાછળની હાર,	છુટી ન છટકી જાય લગાર.
પાકું સીટી ઇન્જન જેમ,	ખેંચું બળથી દોડું તેમ.
છુક છુક કરતો વેગે જાઉં,	તમ સૌને ઘસડું હરખાઉં,
ઇન્જન તો દોડે તે થાય,	કબા બધા પાછળ ઘસડાય.
હારદોર ગાડી મન ગમે,	છીડી મંદોડી પણ રમે.
ઉભો બે સામે સિગ્નલ,	હાથ ધરી લાંબા નિર્મળ.
ત્યાં ગાડીનું ઇસ્ટેશન,	વાટ લુવે બેસારુ જન.
ઇન્જન ગાડી ત્યાં અટકાય,	ચક્ર ઊતર અટપટ ત્યાં થાય.
ઇન્જન ગાડી એમ રમાય,	છુકછુક કરતી દોડી જાય.

સંતાકુકડીની રમત

. • ચોપાઇ •

સંતાકુકડી આકલ આક, સંતાકુકડી આકલ આક.
બેની ! કરીએ તાલ મળક, સંતાકુકડી આકલ આક.

આપુને દેખી બા થાય, સંતાકુકડી આકલ આક.
મોઢે પાલવ બોદી જાય, સંતાકુકડી આકલ આક.

બેઠ મિનીને ઝટ સંતાય, સંતાકુકડી આકલ આક.
ઉઠર હરમાંથી ડોકાય, સંતાકુકડી આકલ આક.

ચાંદલીએ આકાશે જેમ, સંતાકુકડી આકલ આક.
છુપી છુપી ડોકાતો તેમ, સંતાકુકડી આકલ આક.

અધારાં અજવાળાં થાય, સંતાકુકડી આકલ આક.
રાજ દિવસ રાતે સંતાય, સંતાકુકડી આકલ આક.

ફરી સહવારે ખહાર જતાય, સંતાકુકડી આકલ આક.

જાતે કામ કરવું

• રાહ-૧ •

હોંશ મને હૈયે ભરી	કંઈ કંઈ કરવા કામ
કાં ના કહેતી, બા ! મને ?	જાણું કામ તમામ.
જાતે ન્હાતાં આવડે,	જાતે જમતાં ખાસ,
મને ગમે મેળ્યે કયું,	નહિ બીજાની આશ.
પંડે હું પહેરી શકું	ઝલકું, જોડા સર્વ,
મને આવડે પહેરતાં :	સૌને શાનો ગર્વ
કેમ નકામું બેસવું ?	કેમ કરી જપાય ?
કંઈને કંઈ દઉં હું કરી	મનમાં એમ જ થાય.
કહી નકામો જો મને	બા ! બેસાર લગાર,
તો તો મૂઝવણનો મને	કાંઈ રહે નહિ પાર.
માટે કરવા દે મને	મુજ મેળ્યે જ તમામ;
જાતે કામ કર્યાં ગમે,	બીજે હાથ હરામ

બા આંગળીએ દોર

• ઉપનવિ. •

બા દોરને આંગળીએ મને તું,
ભૂલો હિલો ક્યાંક પડું રખે હું;
મેળે વડી મેદની આ ભરાણી,
જવું કહી કેમ ? શકું ન જાણી.

ફૂટ્યા વળી આમ અનેક કાંટા,
કંઈ કેડીએ જાઉં, ન હોય કાંટા ?
દોરી ખરો મારગ તું બતાવ,
હું તો અજાણ્યો હજી બાળ સાવ.

એ આંગળી હેતલરી હુંકાળી,
સદાય દેતી ભય સર્વ ખાળી;
ભૂલો પડું કેમ ? તું દોરનાર
ઉધીય વાટેથી ઉગારનાર.

જ્યાં વાટ જૂઠી, વસમી, અજાણી,
જ્યાં લીક ને ભૂલવણી ભરાણી,
ત્યાં આંગળી તૂજ સપાટ સહેલો
કેટો બતાવે મુખ સૌ ભરેલો.

• નેળા •

અમી ઝમે બાની આંગણી, સીડી સ્વર્ગતણી સાંપડી,
રૂડાં ઉત્તમ મુખનાં કાજ, અને પુણ્યની એ છે પાઠ.

દેખાડે ફેડો કડ્યાણુ, માનું એ આંગણીની આણુ.
એ આંગણીએ ચીંધ્યાં કામ મોટો થઇને કહું તમામ.

બાળકની લખવાની હેંશ

• આપાદ •

‘જા ! જો હું બાપુજી થાઉં, ચરમાથી કેવો દેખાઉં !
 હવે થયો હું મોટો દેખ, લખી શકું વાંચી પણ પેખ.’
 ‘મૂઠી દે ચરમાં તું ચાર.’ બા પાડે ત્યાં તુર્ત ખકોર ।
 ‘કયાંથી હાથ પડે હંમેશ ?’ એને પણ પરવા નહિ લેશ.’
 એમ કહી ઝુંટવી લે માત, સાંભળતી નહિ બીજી વાત;
 ‘લખવો છે પણ કાગળ એક, તેં તો બહેન વિસારી છેક;
 મને સાંભરે વારંવાર, તેડું કાં તો કરીને તાર.
 લીધી તેથી આ જો પેન, લખું તરત કે આવે બહેન.’
 ‘વળી મળી કયાં-ઈન્ડીપેન, તું તો કવસવે દિનરેન;
 મૂઠી દે, એ ભાંગી જાય, જપનથી કયમ તને જરાય ?’
 ‘ત્યારે મારે લખવું કેમ ? તું ના પાડે સૌની એમ;
 ભાંગ્યાનો ભય ખોટો ંહેમ, લખું નહિ તો શીખું કેમ ?’
 ‘આ લે બાપુ ! સીસાપેન, મૂકે નહિ તું લીધું વેન;
 ભમરો બૂંસ્યા કર તું ભાઈ ! હું તો હારી, તુંથી કાઈ !’

આગગાડી

. ચોપાઈ .

ઈન્જનગાડી ઘડઘડ જાય, પૈડાં સઘળાં દડદડ થાય.
પીપુડીની પાડે ચીસ, બે હાથે હે બળથી ભીસ.

જાય ધુમાડા ગોટાગોટ ઈન્જન જાતું દોટાદોટ.
બહુ કરે ઈન્જન બળભેર, ડબ્બા દડે પણ હારાદોર,

ઘણા ડબ્બાની લાંબી હાર, ઈન્જન ખેંચે સઘળો ભાર
રૂંખી જેવી ગાડી ભેંશ, રણકી દોડે કાળી ભેશ;

ઈન્જન પણ રણકીને 'કૂક' નાસે વેગે બળથી ખૂબ.
હડદેટે કો ચડે અબાણુ, કાઢે ચગદી કચ્ચરધાણુ.

બાળ હાલરડું

• ચમડો •

મારું લાડીલું ફૂલ,
મારું કેડીલું શુભ,
બાળ બુલબુલ હું જીલાવું જીવે. ૨૪.

પમરે છે અંગરજ પુષ્પના પરાગ શી,
ઝલે જીલાવતાં ગહેકે બહુલ. મારું.

બાળકનાં નયણાંમાં નવલખ નૂર છે,
નયણાંની નીંદમાં નવાણું લખ ફૂલ. મારું.

કાલુડા બોલ મને બહાસનાં વધામણાં,
ઊંઘમાં અબુધવાદ છંદો મંજુલ. મારું.

બાળ દંતકળીના હાસે હુલામણાં,
મલકાવું ઊંઘમાં અમીઠી અમૂલ. મારું.

જાગે જાણુડું, મારું જગત સર્વ જાગવું,
સૈયાની સોડ, સ્વર્ગસમણાં મરુડસ. મારું.

વસંત હાલરડું

• ગરબી •

હાલર તણે હુલામણે
જુલાવું બાલુકું મારું પારણે. ટેક.
આંજું નીંદર નેણખામણે. જુલાવું.

રૂપાળું ઉઘતી પાંપણે,
જોઇ જોઇ જાઉં વારી ઓવારણે;
કોટિક વારું કામને,
નયણે નીંદરને મીંચામણે. હાલર.

કુલે પ્રકુલ મહેક ફાગણે,
ફૂલબાગ જૂલે પમરતો આંગણે;
આંજ્યાં રૂડાં નેણ કજળે,
ભૂંગ જાણું અણુજ અકે લામણે. હાલર.

ગાતી કોયલ કંઠકામણે,
હિંચોળે મ્હોરો આંખે રજિયામણે;
લહેરી જુલે ગાડ પાંદડે,
જુલાવે અલગેલી વેલ ખારણે. હાલર.

રઢિયાળી નીંદર રિસામણે,
વીનવું માનિની નેણ-મનામણે;
આંજું નીંદર નેણખામણે,
જુલાવું બાલુકું મારું પારણે. હાલર.

વીરાનું હાલરહું

• મઝી •

- વીરને જુલાલું પવનપારણે રે લોલ, રેક.
પારણુ તો પોયણુપાન ને. વીરને.
- ફૂલે ફાલે વીર વાધતો રે લોલ,
હુલે જુલે હોર હાણુ ને. વીરને.
- મોંઘા મરકતમણિના મોરલા રે લોલ,
હાલર જડાવું હેમ સાથ ને. વીરને.
- હાલરની હાલક લોલકે રે લોલ,
હાલ તો વધે વીર માથ ને. વીરને.
- વીરો મલકાય - લઈ વારણું રે લોલ,
પોઢી પાંપણુ ચૂમી પાન ને. વીરને.
- માડીભયો વીર મહેકશે રે લોલ,
વાડીવધારણુ છોડ ને, વીરને.

હેમંત હાલરડું

• રચી ગરબી •

હેમહાલર હાલકલોલ હિંચાળું હું.	રક.
હિંચાળું હું, બાળ હિંચાળું હું.	હેમ.
હાલરએ હેમના હસો જડાવું,	
મરકત ઝમરખ ટાંગુ રૂડું.	હેમ.
હેયે હાલકલોલ હેતે હિંચાળું,	
હાલે બાળક હુલરાવું કુળું.	હેમ.
બાલુડું મારું બહાલું હીમ છે,	
હૈયાની હુંદ હીમ પિગાળું હું.	હેમ.
નવલી નીંદરડી નયણે નોતરું,	
પ્રેમે અમી પીરસાવું વિનું.	હેમ.
રજનીના ઘેનમાં ગરમી ઘણેરી,	
ગુલાબી લહેરનાં સમણાં સજું.	હેમ.

શિશિર હાલરડું

• સમયો •

દીંગલી ઠણુરી, મારી દીંગલી ઠણુરી,
હૈયાની હુંકમાં દીંગલી ઠણુરી. ૨૬.

હુંકાળું હાલર ને હુંકાળી પામરી,
હિંચાળું હાથ દોર ઉનની ધરી. દેવાની.

ચઘડી જગાડી, શીત લહરી નસાડી,
નમણી નીંદર તુજ નયને ભરી. દેવાની.

હુંકે હુલાસતી ને હુંકે વિલાસતી,
હુંકે હિંચાળતી ને છુની હુંરી. દેવાની.

શિયાળું લહેરીઓ ધૂજે છે બારણે,
હુલાવું પારણે પૂતળી ધરી. દેવાની.

ખળે ખેતર પથ્થ તાપે છે તાપણી,
વગડે વળાવી છે ટાકડી છુરી. દેવાની.

ગ્રીષ્મ-હાલરહું

- મારા વીરને હિંચોળું શીતળ હીંચકે રે લોલ. ૨૬
- જેમ હીંચે મીઠાં ફળોના ફાલ માગ.
- ટાંશું પારણીએ ફૂલ મ્હોર મોગરા રે લોલ,
આંશું શીતલ કાજળ - ખરાસ. મારા.
- હું તો હિંચોળું, ઢાળું પવન વીંઝણે રે લોલ,
ધામ જાય, વાય વાયરા શુભાળ. મારા.
- શીશું પારણું જુલે સુગંધ મ્હેકતું રે લોલ,
જેમ વેલીઓ હીંચે વૃક્ષડાળ. મારા.
- ઝાડ જંખ્યાં, જંખ્યાં મીની તીતી ખધાં રે લોલ,
જપે ઊંઘમાં વીરો રમતિયાળ. મારા.
- શીંગી છાયાની ઊંઘ મધુર મીઠડી રે લોલ,
જેવો કેસુડાં શીંગા જળે અંગોળ. મારા.

વર્ષા-હાલરડું

પવન પારણે જૂલે છે વિમળ વાદળી રે લોલ,
 તેમ જૂલે જૂલે છે મારો વીર ને,
 વીરને જૂલાયું બહાલ વરસતો રે લોલ ૨૧

ઝમે ઝરમર મેહુલા મીઠે જળે રે લોલ,
 રનેહધારા ઝીલે છે મારો વીર ને. વીરને.

ઇન્દ્ર આલથી અમી અપાર વરસતો રે લોલ,
 નીંદર અમી શી મીઠી લે મારો વીર ને. વીરને.

વાદળ વરસે ને વસુધા મહેકતી રે લોલ,
 ફૂલી મહેકે મકલાય મારો વીર ને. વીરને.

વીજ અમકે વાદળ ઘટાને વીંઝતી રે લોલ,
 મેણુ અમકાવે ઉંઘમહી વીર ને. વીરને.

આનંદ ઉત્સાહ પ્રેરણા

• હસ્તીની •

આનંદની વાતો કરો; દિલગીર દુનિયા છે બધી,
તેમાં નિસાસા તમતણા ન ઉમેરવા લગીરે વળી.
મારગ બધા નથી આકરા, શુભ સુલભ પંથે પરવરો,
ભૂલેલ ને યાકેલને એ સુખદ પંથ બતાવવો.

અફસોસ શોક તણા બધે ભણુકાર ગાળે વિશ્વમાં,
દર્દો અને દુઃખો તણાં બાલાં ધણાં લોંછી રહ્યાં !
ત્યાં આશ ને આનંદ ને ઉત્સાહ પ્રેરે પ્રેમથી,
ઉદ્ધાસ જગવો અંતરે કદ્યાણુ કેરી નેમથી.
પ્રભુતા બધે પ્રકટાવજો આનંદની વાતો વડે,
ના એ બને તો મીન સેવો, જોટ તેથી નહિ પડે.

વાતો વળી આરોગ્યની કરવી જીવનના ભેસથી,
દુનિયાં બધી દર્દે દુભાણી દુખળી કંઈ હીસતી.
તેમાં ઉમેરો ના તમારા માંદલા રણુકારને,
બળ, શૌર્ય, વિક્રમના ઉછાળો ભિર્મિ અપરંપારને.

બાળકોને રમવા દો

• દ્રુતચિત્રજિત •

રમતમાં વિકસે બાળ અંગતું,
રમતમાં વિલસે દિલ રંગ શું !
રમતમાં પણ શિક્ષણ છે રહ્યું,
રમતમાં સહુ જીવન ખીલતું.

રમત, બાળક સર્વ ! રમ્યા કરો,
વિરલ સૌ મુખ લાભ જમા કરો;
રમતમાં વિસરાય મમત્વ ને
સમૂહતું હિત તે સહુતું જને.

સળલ લેડતણી બહી ભાવના
મકટલી દિલ કેમળ બાળના;
કંઈ કંઈ નવ દર્શન ધામવાં,
કંઈ કંઈ હૃદયે વિકસાવવાં.

સરલ મુંદર પાક પદ્મવતી,
રમત જીવનજોમ જમાવતી;
કથમ પછી ન રમું? તું જ બા! કહે,
મન ખરું મુજ તો રમવા ચહે.

એકલ લણનારી

:

• શાહરા •

ખેતર નિરખું એકલી કન્યા છે। સુકુમાર
 લણતી ને ગાતી જતી, રહું ઉભો પળવાર.
 વાઢી વાઢી વાળતો અનાજ-પૂજા આપ,
 ગમી-ગીત ગાયા કરે, હૃદય હશે પરિતાપ ?
 સુણું સુણું, સૌ સીમ તો ગઈ બની ગંભીર !
 ગીત નાદના પૂરમાં બધું ચવિશ્વબધીર !
 કોઈ કહી પંથીજને ચંડુલ કેરું ગાન
 આવું ના મધુરું સુર્યું ઝણઝણતું રવ કાન !
 વસંતમાં કોયલ વળી કહી ન આવું ગાય,
 સીમ અને સાગર બધે રવ મધુરા રેલાય !
 કોઈ કહેશે કેમ ને શું ગાતી એ ગીત ?
 કદાચ કંઈ ગત કાળનું ઉદાસ દ્રવતું ચિત્ત !
 દુઃખતણા, દિલદહનો કદા હશે રણકાર ?
 જગમાં એવા ઝીલવા હા ! રવ વારંવાર !
 કન્યા તો ગાયા કરે, જાણે નહિ કંઈ અંત,
 ગાતી કામ કર્યા કરે, પળતો સુણતાં ચંદ્ર.
 ધરાઈને મેં સાંભળ્યું ગમતું હૈયે ગીત,
 રવ ઉરમાં રણકી રહ્યા વખત જતાં ચળચીતા !

વીતેલી વર્ષા

• શોક •

કલશવ પંખીડાં કરે, નિર્મળ વહેતાં નીર,
સરોવરો છલકાય છે, શીતલ શાંત સમીર.

લીલા વાધામાં લય્યાં ખેતર ઝોલા ખાય,
ઉમંગ ખેડુત ઉરમાં, હળી મળી હરખાય.

ઢાર નિશંક ચર્ચા કરે, કરે ન હાંચાં શીર,
સાઠ ચરે સંગે છતાં ભણ્યે એક ખમીર.

ધાક્યાં લાગે વાદળાં, ખૂટ્યાં ગગને નીર,
વિદાય થઈ વર્ષા હવે હારીને નિશ હીર.

વાડ્યે ઉડતા વાણિયા, વાત શિયાળુ વાય,
સીમતણી સોહામણી સભસ સીસમ કાય.

હળ હોંચે હંકારતા, ગાતા ખેડુત ગાત,
ખીણે, સીમે, ગોંઠરે, ગાજે છે શુસ્તાન.

પોંક નવાજ તણા પડે, લાણી લહાણ મણાય,
અઢળક ઢગલા અન્નના, ખર્ચાં ગણ્યાં ન ગણાય.

વિરલ સરે ઠેક વાદળી ચોખખા નસને ચોક,
દિલ આનંદી દીસતાં, રંગીલાં સૌ લોક.

મા આબ્યાની વાટ

• રાહન •

એ ગામડિયાં બાળકો ગરીબ ભાઈ બહેન,
એને દીકાં એકલાં ટળવળતાં એ એ ન.

બહેન હતી છે વર્ષની, ચાર વર્ષનો ભાઈ,
બહેન ફાટલી ઘાઘરી, છાત્રું ઝાઝામાં ભાઈ.

પ્રભાતથી પો કારતો રડતો વારં વાર,
બહેન પટાવે ભાઈને, રુદન ઘટે ન લગાર.

બહેન કહે : 'બા આવશે નેજે હમણું વીર !
ખાવાનું કંઈ લાવશે, ધાર જરા તું ધીર.'

તોય ભાઈ 'એ' એ' કરે, હિંમતનાં છાંનાં ખાય,
'પણ ક્યારે બા આવશે ?' એમ કહી આકળાય.

'અખઘડી બા લઈ આવશે શેલડી ને વળી પોંક,
સાંભરતું નથી શું તને ?' છે ગઈ કહી છચોક.'

'સંભાર્યાથી શું મટે ભરી પેટમાં ભૂખ ?
સાંભરતાં સામું વધે અગે થતું અમુખ.'

‘ચાલ શિળે પેલે જાએ, અહીં તો તપી જવાય,
જાડ તણે ત્યાં છાંયડે શરીર શાતા થાય.’

એમ કહી દોરી ગઇ છાંયામાં, નિજ જાત,
ઘડીક બેઠાં ત્યાં વળી ભેતાં માની વાટ.

કૂંકે શીતળ વાયરા, અડધ ઉઘાડાં અંગ,
ટાંકે ધુજતાં તો કરે સૂરજ કેરો સંગ.

રેંઠાવેળા ખણ વટી, લૂંખી રાહ રટાય,
ઘડી તડકે ઘડી છાંયડે ફેરા ફેગટ ખાય.

હાથિણે ઉ એમને તડકા ને વળી ટાંક,
રાહતણી દોરી વડે મા આબ્યાની વાટ.

‘જરૂર લેતી આવશે ખાવાનું કંઈ માત,’
શત લગી એ રાહમાં દીન બહેન ને જાત.

માંધીની ભેટ

• ચોદન •

ખજાર દેરી લીડમાં વળેડતો હું વાટ,
પાછળથી પામે યતો મુહું કંઈ મુસવાટ

ખમું ખમું ત્યાં ખંદતી સાઈકલ અપટે જાય;
લાંગી મારી લાકડી, ચગદીને મુજ પાય.

આગળ ચાલ્યો જાઉં ત્યાં નીડી બાળા એક,
હૈયાફાટ રડયા કેરે, છાની ન રહે છેક.

પૂછ્યું: 'બાપુ! કાં રહે? શું છે તારે હુ:ખ?'
પણ એ ચેતી ના રહે, હિંબકે ઉછળે કૃપા.

ધીમે પંપાળી જરી છાની રાખી બાળ,
બા જ એ બેસારતાં સમારતી નિજ વાળ.

'બોલ બહેન, શું નામ? ને શું છે તારે કામ?'
પડી જવાયું શા થઈ? ઠેબાપૂ કો કામ?'

'મા મુજને માંધી કહે, મેટી લેવા હૃદય,
ભાઈ પડ્યો છે તાવમાં, તેને નહિ કંઈ શૂધ.

અપટે પાદી સાઈકલે, છોડ્યું સર્વ શરીર,
પીડા નહિ તેની ગણ્યુ, મધુદેવનું મુજ ખીર'

લાગી એ રડવા વળી, હિબકાં હેયું ખાય,
લોટો ખાલી દેખતાં અતિશય રોતી જાય.

‘છાની બાપુ, છેક થા, લોટો લઇને ચાલ,
હૃદય ફરી લઇએ વળી, મળશે તાજો માલ.’

‘માએ માંડ દળી દળી કરેલ પૈસા ચાર,
હૃદય કુકાનેથી હવે કેમ મળે ફરી વાર ?
ખસૂસ વૈદે છે કહ્યું કરવા ખુબ જતન,
હૃદય વગર દેવું નહિ અણપૂછયું કંઈ અન્ન.’

એમ કહી હિબકાં ભરી રડી પડી ફરી વાર,
છાની તેને રાખવા ક્યાં સ્નેહઉપચાર.

છેલાણી ને છાકટા સાઈકલના અસવાર,
હકફેટે પીકા થતી ગણે નહિ જ ગમાર.

ધસમસતા જાયે ધસ્યા છુંટાઈ જાયે જાયઃ
પુલાણ ફેરી પીકમાં છાક વસ્યો વરતાય !

મોંઘી મોંઘા મૂલતું રત્ન જ રગદોળાય,
ગમારને ગણના કરી ? કચરી કોમળ કાય !

‘ચાલ ભિક લોટો લઇ, હૃદય અપાવું બહેન !
પાજે જઇને લાઇને, વળશે એને ચન.’

એમ કહી ઉભી કરી, જઈ અપાવ્યું હૃદય,
પુરી પુરી બાળા બની, ભૂલી ગઈ સો દુઃખ.

રૂપિયો ઉપર રોકડો આપ્યો તેને હાથ,
દૂધ રોજ લેવા અને પાવાને નિજ બ્રાત.

અમક્યાં એનાં નેણુ શાં ! બપુયે હરણ ન માય,
ઉર આનંદે ઊછળ્યું : સાજો ભાઈ જણ્યા !

અમે સાત છઠ્યે

• ઘડા •

મુખચેને હવે સદા લોજીં ગલરૂ ખાળ,
દર અવયવ હવન લયું, કયમ સમજે એ કાળ ?

• ભુજંગી •

હીડી એકદા એક મેં આમળાળા,
વીત્યા, તે કહે, સાત તેને ચિયાળા;
દિસે વાળનાં મૂંચળાં શું રૂપાળાં !
જુલે શ્યામ જુલ્હાં કપાળે મુંવાળાં !

મીઠું મુખ, દેખાવ શૈ ગામડાનો,
પહેર્યો હતો આમપોશાક નાનો;
રૂડાં નેલુ, તેથી અતિથે રૂપાળી,
બન્યો હું ખુશી રૂપ તેવું નિહાળી.

‘તમે બહેન લાંકુ બધાં કેટલાં છો ?’
‘ખુદો કેટલાં ? સાત લાંકુ અમે તો.’
હશે કાણુ ? ને કેમ પૂછે મને આ—
રહી જોઈ તાબૂળ થઈ એમ બાળા.

‘અને એ બધાં કયાં ? કહે બહેન બાપુ !’
કહું કે ‘બધાં સાતની સાળ આપું’

‘વડી બહેન બે સાસરે છે સિધાવી,
 ગયા ભાઈ બે સીમ સાગી વટાવી.
 અને બે જણાં આ મુતાં છે મસાણે,
 બચી બહેન ને ભાઈ ભીમો મુવાણે;
 દેશી આ અહીં જૂંપડી ઝાડ વાંસે,
 રહું હું અને બા અહીં એહ પાસે.’

• સ્વર ૧ •

‘તું કહે બે ગયાં સાસરે, ને વળી
 છે ગયા ભાઈ બે સીમવાટે,
 તોય તમ સાત જણ કેમ? તે તું કહે,
 મધુર ખાલા ! ઘટે કેમ ઘાટે ?’

નાની ખાલા વદી કે અમે સાત જણ
 ખાંધવાં ભાઈબહેનો મળીને,
 બે અહીં છે મુતાં આ મસાણે જુવો
 ઝાડને એથ પડથાર નીચે.’

‘તું ફરે દોડતી કન્યકા ! ને બધે
 અવયવે તરવરે જીવ તારે;
 બે ઢબૂરેલ પડથાર નીચે પડયાં;
 તો તમે પાંચ જણ ફકત ત્યારે.’

‘આ હજી ચોતરા છે નવા તે જુવો,
 તુલ બાળા વદી એક સ્વાસે,

‘બાર ડગલાં જ મુજ બારણેથી થતાં,
બેઠ પોઠે અહીં પાસપાસે.

હું અહીં રોજ આ ઢીંગલીથી રમું,
રોજ દાણા વળી અહીં જ વીણું,
ત્યાં વળી ભોંય પર પાસ બેસી કરી
ગીત હું તેમને ગાઉં મીઠું.

રોજ સાંજે વળી બિજળું આલ ને
હોય ખુસ્તી હવા મધુર તાણ,
હું લઈ વાડકી દૂધ પીવા તણી
ત્યાં જઈ ગાઉં ને થાઉં રાણ.

જે બચી બહેન પહેલી ગઈ તે તણી
પીઠ પોઠણ નહીં જાય દીઠી !
પણ પ્રભુએ શમાવી બધી પીડને,
ને પછી તે લહે નીંદ મીઠી

ને હવે જ્યાં અહીં તે સુતી છે તહીં
ઘાસ જ્યારે સુકાઈ ગયાં તાં,
હું અને ભાઈ ભીમો અમે બે જણાં
ચેજ ભેળાં મળી રમત રમતાં.

પણ પછી ભોંય ભીંજાઈ વરસાદમાં
હું ગઈ ઝીલવા નીર ઝરતાં,
ભાઈ ભીમો ગયો બહેન પાસે અને
તે ચ સૂતો તહાં જીવ કરતાં ’

‘તો પછી કેટલાં તમ રહ્યાં ? ’ મેં કહ્યું,
 ‘એ ગયાં એ જણાં સ્વર્ગ વાટે ?’
 તુર્ત ઉત્તર મળ્યો કન્યકાને મુખે-
 ‘હા મુરખી ! અમે સાત છઠ્ઠાએ.’

‘એ પરંતુ મુવાં, એ ગયાં છે મરી,
 તેમના જીવ સ્વર્ગે સિધાળ્યા !’
 અંધને આરસી પણ ન કી એ હતી,
 કન્યા તોય મન નિજ ખરું માનતી-
 ને વદી : ‘ના, અમે સાત છઠ્ઠાએ.’

તરુણ ઉમેદો

• રોકડા •

તાજું છવન તરવરે, કુમાર વય સુકુમાર,
ઉર અલિસાપો અવનવા પ્રકટે અપરંપાર.

હું જ્યારે લણતો હજી નિશાળિયો નિરધાર,
છવનઅનુભવ જગતના હજી નહીં જ લગાર.

પણ કે પંડિત દેખતાં પંડિત બનવા પ્રેમ,
સુણતાં વક્તા મન થતું બનું વક્તા હું એમ.

પંડિત મોટી પાઘડી પહેર્યાંથી જ થવાય !
છૂટ છટાથી બોલતાં વક્તા બની જવાય !

અગમ્ય એવા ખ્યાલમાં રાત્રું મનમાં રોજ,
કુમાર વયની કૂમળી માણું મનમાં મોજ.

એક વખત આદર હતો મંદિરમાં મેહકિલ,
અજળ બનીયો બાણુતાં આતુર સુણવા દિલ.

મુણી બર્જીયો મન થતું થવા બર્જીયો એક,
ગાયક ગાન મુણી વળી ગાયક બનવા નેક.

મનનાં એમ મનોરથો દશે દિશે દોરાય,
લેશ ન લાન લગામનું, તોય ઉમંગ ન માય !

દેખી વળી કો શેઠિયો શેઠ થવાની હોંશ,
અધિકારી દેખી વળી અધિકારી બાહોશ.

વિરલ સ્થાન પદવી વિષે અકળ વ્યક્તિસંભોગ,
હોંશ હબર કરે છતાં એક લહે ઉપભોગ !

પક્ષપાત પ્રભુનો ગણે તરુણ કુમાર તુરંગ,
કુમાર વયના ફૂમળા કાચા દિલના રંગ !

બહાદુર કો નરની સુણી દે વાંચીને વાત,
બહાદુર બનવા મન થતું, ભોમ ઉછળતું બળ !

પુરાક્રમે મોટાં કરી પ્રસિદ્ધ બનવા કોડ,
ઉરમાં કે કે બિડતા અગમ્ય ઉર્મિ કોડ,

પણ ન્યારે જગદૂંસરે જન સર્વે ભોડાય,
કોઈ મુકાદમ, મજૂર કે ચાકર મહેતો થાય !

ઉમેદ ને આશા બધી, હોંશ અને ઉદ્દાસ,
કુમાર વયનાં કયાં જતા ? કયાં કઈ જ તપાસ !

ટિપ્પણ

૧ વાસતિક દહુકો

વસંતમાં કોકિલનો મીઠો રવ સંભળાય છે, પણ કોકિલ કેવળ અદૃશ્ય રહે છે; એવા અમૂર્ત વાસતિક દહુકારને ઉદેશીને આ કાવ્ય લખાયું છે. આમા અવલુભધુર દહુકો સંભળાવા છતાં દહુકો કરનાર કેવળ અગોચર રહે છે, એટલે એને વાસંતિક દહુકો કહ્યો છે. જીવનના વસંતમા હૃદયમા પ્રેમોદ્ગારનો ઉદ્ભવ થાય અને તેમાંથી પરિણામે પ્રેમપરબ્રહ્મની ઝાંખી થાય એવો કંઠ ભાવ આ કાવ્યમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન છે.

વિરત દહુકો = વિરમી વિરમીને સંભળાતો કુહુરવ.

વિયત પથમાં = આકાશમા, ગગનતલમા.

લાજતો = વિરમી વિરમીને સાદ કરનાર પોતે અદૃશ્ય રહીને કુહુરવ કરે છે, માટે એ પ્રકારના રવને શરમાતો કહ્યો છે. પ્રેમના આન્તરઘ્વનિની શ્રુતિ અને કંઠક અગમ્ય પ્રેરણાનું સૂચન છે.

પ્રણુવધ્વનિ શો ... વગેરે = જાણે બે કે ત્રણ ઝંકારઘ્વનિના એક સાથે ઉચ્ચારાતા ગંભીર રવ હોય એમ કુહુરવ મર્જી રહે છે.

મધુર રવની ... પ્રતિધ્વનિ = આ કોઇ મધુર રવોના અમર્તા જિર્મિ દશે ? કે હૃદયના સ્નેહોર્મિના કંઠ પ્રતિધ્વનિ દશે ?

સંદેશા સખીદિલના = સ્વર્ગીય સ્નેહના કે રાતમના સંદેશા.

શ્રુતિશુણ્યતાણાં સાક્ષી ... વગેરે = ઠાને મધુર રવ.તો સંભળાય છે, પરંતુ કર્ણનાં સાક્ષી બનવા નપતો અસમર્થ છે કેમ કે તે ટડુક કરનારને દેખી શકતાં નથી.

કહું કહું કરે ... વગેરે = ધડીએ ધડીએ લધુ લધુ કુદુરવ સંભળાય છે, પણ જો મધુર રણકારની દીધાં દ્વાર મળતી નથી; તેથી તે અમૂર્ત વાણી જાણે બધું જે કહેવાનું છે તે મોકળા મનથી કહી દેતી નથી, પણ અધૂરું રાખે છે, એમ કહ્યું છે.

સનમદિલના ... વગેરે = સવિશેષ ખ્યાલ એમ થાય છે કે દિલ-દારના ખરા જીગરના સ્નેહસંદેશા સંભળવાને 'શું' હું શાયક નથી ? અથવા એ માણકના કંઈ વિખરિત આદેશો મારા જેવા મુલાયમ દિલના આરાકને સંભળાવવાના વિચારે એ અમૂર્ત વાણીનો કંઈ શું ગળગળો થઈ જાય છે ? અથવા પ્રેમરસના એ સંદેશાની ઉપમા એ કંઈને કંઈ આદ્ર કરી દે છે ?

શ્રુતિસ્કાણું ગચ્છુ = મધુર કુદુરવનો શ્રવણગાહાદ બસ ગયો, અને દર્શનના અભાવ બેગી હવે થન્ય બધિરતા પણ છવાઈ ગઈ.

ઉરઝરણના ઊર્મિ... વગેરે = એ ધ્રુવરી પ્રેમની લધુ માર્મિક પ્રેરણાઓ દ્વારા ઉરમાં કંઈ કંઈ પ્રકારના સ્નેહોર્મિ ઊછળી રહ્યાં, અને જાણે સાક્ષાત પ્રણયપરબ્રહ્મના ઝંકારના પડ્યા હૃદયના લો'શણમાં કાચમ માટે કોરાઈ રહ્યા !

૨ કોકિલાને

આ કાવ્યમાં કોકિલા અગોચર તો છે, પણ તે સાદ તે કુદુરવ કોકિલાનો છે એવું જાન હોવાનું આગળ કહી ૪ માં જતાવાય

જે, અને ત્યાં તેને સહજારમાંથી પ્રેમમત્રી કવચાન્નાનું કહેવામાં આવે છે. તેમ છતાં, અરંભની ત્રણ કડીમાં તે સુમધુર સ્વરૂપો અને કયાથી આવે છે ? તે જાણવાની, અને કુદરત કરનાર એ મધુર વ્યક્તિ કોણ છે ? કેવી છે ? તે જોવાની અધીરાઈ ચીતરવામાં આવી છે.

અમૂર્ત વાણી ... વગેરે = કુદરતની એ અમૂર્ત વાણીમાં મત્સદર્શન થતાં તેને વેદનાણી કહેવામાં આવે છે.

ચૈતન્યરાણી વગેરે = એ રક્તિયા કુદરતે આખા વિશ્વમાં જાણે ચેતના ભરી દેતા અને એદરમ રેવાવતા લાગે છે.

એના કુંકા સંબોધનો - 'કહું કહું' કરીને કહેવાની ખરી મામિક વાત જાણે કહેતા નથી તેથી હૃદયમાં તાત્કાલેથી વધે છે, અને વિશ્વખિત વચનો વસમાં લાગે છે. એટલામાં મહિવ જીડી જવાથી કે તેના બોલ છેક બધ પડી જવાથી જગતભરમાં શન્નતા અને અધમાર જવાઈ મહેતા લાગે છે, અને સર્વ ઇન્દ્રિયગ્રામ જડવત્ થઈ જાય છે.

નેહવાણીના શ્રવણની પિપાસા હજી જનમૂત થઈને શ્રુતિભોગની ઉત્સુકતા વધે છે એટલામાં એહી સ્વજન મૌન ધારણ કરી લે એ તો અસહ્ય થઈ પડે !

૩ સુમનને

જીવનભર હાસ દંકતું = પાખડીઓ ચીમજાણ ખરી પડે અને જીવનનો અંત આવે ત્યાં સુધી, હે પુખ્ત ! તું તારું હાસ-આનંદ શી રીતે દર્શાવી રાખે છે ?

અને શાથી દાખે ... સુરભ = અને તારા કોમળ સુકુમાર દિનમાંથી એવી સ્વર્ગીય સુગંધ મળતા લગી શી રીતે પમખી કરી શકે છે ?

ન શું ઝંઝાવાતો ... વગેરે = આ સંસારજીવનમાં ઝંઝાવાત, તાપ, કષ્ટેય વગેરે વિવિધ પરિસ્થિતિમાં તને તારા ઉઘાને બધું અનુકૂલ થી રીતે યાચ છે ! એમ સમગ્ર પ્રકૃતિને અનુકૂલ કરી લેવાનો કંઈ સરેસો માર્ગ તને જાણવામાં હોય તો, જાણુ ! તું તે મને બતાવ, કે તે માર્ગે હું પ્રયાણ કરું.

ખરે, વૃત્તિ તારી ... વગેરે = ખરેખર, તારા દિલની વૃત્તિ બાલક જેવી શુભ નિર્માલ છે.

અખંડાનંદે ... વગેરે = બાળક માફક તારી જીવનવૃત્તિ પણ અખંડાનંદે ખીલતી રહે છે.

તને રાગદ્વેષો ... વગેરે = જગતજનને રામદેવ, શીનોખ્યુ, આદિ દંદ - એટલે પ્રકૃતિના વિરુદ્ધ યુદ્ધો-ને કનડી રચા છે, તે તને કાંઈ નડતા નથી, કેમ કે તું તો તે બધામાં સામ્ય ગણે છે. એ સામ્યાવસ્થાનાં દૃષ્ટાન્તો નીચેની બે કડીમાં અપાય છે જેનો અર્થ સ્પષ્ટ છે.

છેલ્લી કડીમાં સુમનને પૂછરામાં આવે છે કે એવી સામ્યાવસ્થા શી રીતે તારામાં જીવનમર જાગી રહે છે તે, કહે, શી રીતે શીખાય ?

૪ સખી અંદાને

મુધા દ્રવંતા ... વગેરે = અમૃત ઝમતા હૃદયથી શે.ભલી

તું રાસમાં લીન = તું આકાશમાં તારસીઓ સાથે જે આહુત રાસ ખેલી રહી છે તેમાં આખી સૃષ્ટિ લીન થઈ ગઈ છે, અને તેં પ્રેરણા કંઈ મોહમાં સમર્પિ મુગ્ધ જતી ગઈ છે. આંદનીની ઉત્તમવધ રાત્રિના સુખમય શાન્તિમય સમયનું આ વર્ણન છે.

અમૃતં તો યે ... વગેરે = તું કાંઈ અમૃત પરમતત્ત્વ છતાં જીવોના-

આંતરની ભાવના ઉગ્મળતા માટે અને સંસારની વિષમતામાં શીતલ શન્ત સમલાવ પ્રસારવા માટે તું આવું સૌમ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરી અવતરી છે, એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ છે.

કહી ૩ માં ચંદાને પવિત્રતા અને પ્રેમની પ્રેરક અને પોષક કહી છે. કહી ૪ માં તેને સર્વવ્યાપી પ્રભાવ કલ્પનામાં આવે છે, અને તેની સર્વવ્યાપકતાનાં દૃષ્ટાન્તો રજુ કરાય છે.

પીયૂષ મીઠાં અધૂરાં શું પાવાં ? = મધુર અમૃતપાનની તૃપ્તિ જ ન થાય, અને ગમે તેટલો દીર્ઘકાલ તેનો ઉપભોગ લેતાં છતાં સદા અતૃપ્તિ જ રહે, એવા ભાવથી ચંદાને આત્મા નહિ જરા માટે અને ધડીક હજી ચોલવા માટે વીનવવામાં આવે છે કે 'તું ધડીક વાહ-ળાઓમાં રમી ત્રિરમીને રંગબેરંગ બનવાનો આનંદ લે.'

આ વાહળી આત્મસ્વરૂપ કીધી ... વગેરે = ચંદાનો આશક માને છે કે પોતાનું વીનવણું માન્ય રાખીને સુખી ચંદાએ વાહળાઓમાં વિહરવાનું સ્વીકારી તેને પણ આત્મસ્વરૂપ કરી - ઉગ્મળા કીધી, અને અખિલ સૃષ્ટિ પણ એવી તો ધવલ ઉગ્મળતલ જની રહી કે જલણે તેણે ચંદા સાથે અભેદ દીક્ષા લીધી હોય ! આશકને પ્રકૃતિમાત્ર પોતાની આશક - ચંદાસ્વરૂપ જની ગયેલ લાગે છે. આ દૃશ્ય જોઈને આશકને પોતાની ચંદા - આશકની રશ્મિરસી ગ્રહી ગમનમાં ચઢી જવાની, અને પ્રેમમૂર્તિ ચંદાને પહોચીને તેમાં અભેદભાવે વિલીન થઈ જવાની વૃત્તિ જાગે છે.

છેલ્લી કહીમા ચંદા એક અખંડ પ્રેમતત્ત્વ, અભિમૂર્તિ, અને વિશ્વ-વ્યાપક ચૈતન્ય હોવાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

૫ લહરીને

આ કાવ્યમાં મીઠી ગુલાબી ધીમી ધીમી આવતી પવનની લહરીને

આવકાર આપીને સજોધવામાં આવે છે :

સંદેશ કંઈ લાવે ... વગેરે = શું સનમનો કંઈ યુક્ત સંદેશ લઈને
તું આવે છે ?

માથુક કંઈ જણે ... વગેરે = સનમને કે નિસરને માથુક ગણીને
કહેવામાં આવે છે કે એ માથુક પોતાના જીમરની મીઠી જીમિની
લહેરા મને કંઈ આપવા તને મોકલી છે ?

સંદેશ એ કહે ... વગેરે = તો તો માથુકના હૃદયોર્મિના સંદેશ
જલદી કહી દે, અને ધામેથી કહેજે.

એ જોલગૂલો ... વગેરે = માથુકના જોલગૂલોને તો સિરે ધરવા
તરપર છું.

લહેરો જિગરની ઉપરે હીંચું = એના હૃદયની હીંચતી લહેરો જેમ
દિગ્ગોળે તેમ હીંચવા ઉત્સુક છું.

દિલદારનું દિલ ... વગેરે = એ દિલદારના દિલને મારા રનેદથી
તરખોળ કરવા ચાહું છું.

હવે પછીની પ થી હ કહીમાં મીઠી પવનમદરીનું કુરતી વર્ણન
કરતાં કરતાં તેનાં વખાણ કરીને સનમનો યુક્ત રનેદસંદેશ કહી
દેવા માટે તેને વીનવવામાં આવે છે.

ઐંકાર ઊંડા ... વગેરે = લદરી જાણે પરમતત્ત્વની — સનમની દૃતિ
હોય તેમ તેનાં સવિશેષ વખાણ કરી વીનવવામાં આવે છે કે તારે
રહે તો જાંડા ઐંકારરવ લલકારી રહ્યા છે, તારા હૃદયની જીમિમાં
અંદૃત જાણ ભરી રહ્યા છે. (પવનની લહેરા સ્વયં કુર્ગંધ બધામાં
સમજાવે વિદરે છે માટે.) માટે એવો સમજાવ શીખવાડ, ટું
માથું છું તે રનેદસંદેશ આપ, અને હું મારી મુશાફ જાનીને મને
જાણીને મનની મંત્રીશા દે.

૬ પ્રજાકરને બાવાબ્જલિ

સૂર્યોદયના પ્રાતર્દર્શનથી સ્વાભાવિક જાગૃત થતા બાવો, કુદરતમાં પ્રભાને પ્રકટ થતી જાગૃતિ, અને સર્વમા સ્ફુરી રહેતી ચેતનાનું વર્ણન આ કાવ્યમાં કરેલું છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે.

૭ કુદરતને ચાચના

કુદરતનાં વિવિધ જડ અને ચેતન સત્ત્વોની સદ્દાનુભૂતિ પ્રાંધવભાવે માગવામાં આવે છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે.

૮ વસંતલીલા

કલાન્તભાવો હરે છે = દુનિયાના કંઠેશયુક્ત પરિશ્રમથી પેદા થતા ખિન્ન બાવોને વનની મીઠી સુગંધસહેરો દૂર કરે છે.

વચન મધુરાંના અનુવાદ પેરે = કોકિલના દિવ્ય કુહુરવો જાણે પ્રિયજનના મધુરાં વચનોના અનુવાદો હોય એમ ઉત્પ્રેક્ષા છે.

મરકતતણી મેખળા = પર્વતના કટિભાગે જમેલ વનસ્પતિ વસંત-માં નવપક્ષવિત લીલીછમ દેખાતા જાણે તેણે મરકતમણિની કટિ-મેખળા પહેરી હોય એવું લાગે છે.

વહલી-મૂલે ... વગેરે = પવનસદરી બહેનો પોતાના બન્ધુકુલમાં વહલીઓના જૂઠામાં સુવરાવીને મંજુલ હાથરગ ગાઇ દિવ્યોજાતી હોય એમ લાગે છે. કુદરત ખૂંધીમા કૌટુંબિક રોહનુંગાર દરમિયાન થાય છે. અને એ પ્રિય જનના સદવામનુ પરિણામ છે; નહિ તો એની એ કુદરત કંઈ જુદી જ લાગે.

નંચેતી કડી ૩ થી ૬ માં વસંતઋતુમા કુદરતના આનંદવિહારનું, પંખી, પશુ અને વનસ્પતિના રોહઆવિર્ભાવનું વર્ણન છે.

તે આ મીઠા મનસીજ સખા = આ આનંદ જે

આપણા નિરહ વખતે ફૂર કઠોર જણાવો હતો ને અ.જ સુખસદ-
વાસની પરિસ્થિતિમાં કંઈ એાર આદર્-સવિશેષ ડ્રામગ દીસે છે.

તવ મંધુર ને સૌમ્ય ચૈતન્ય કેરું... વગેરે = આમ મનસીય
સાતુફલ અને નિસર્ગ અલ્પાદમ્ય લાગવાનું કારણ એટલું જ કે
હે વદાલી! તારું સુમધુર સૌમ્ય ચૈતન્ય અહીં શીતલ ઝરણુરૂપે
અખંડ રેતી રહ્યું છે, અને જાધી પ્રકૃતિ તો એ અખંડ ઝરણુખાંધી
આનંદના જલધુરૂં માત્ર ઝીંકી રહી છે.

૯ વસંતવીણા

આ કાવ્યમાં માધવની મુરલી માફક વસંતવીણા આખા જગતને
આનંદમાં નથાવી રહ્યાનું વર્ણન છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે.

૧૦ મધુમાસમહિમા

આમાં સ્વર્ગીય હોરીના આનંદબેલનમાં ધણ સાથેના અભેદનું વાન
કરાવાય છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે.

૧૧ મધુકરનેા મંત્ર

અહીં જમરના સારમાલીપણને ઉદ્દેશીને, આનંદચુન્નનમાં નિરંતર
રહીને, જ્યાં જ્યાં રનેદસંપાદન થઈ શકે ત્યાંથી રસતત્ત્વ મદલ્ય
કરવાનું કહેવામાં આવે છે.

૧૨ સાગમતીરે સંચય

રાણુગાર સજી વરવા આવેલી સંખ્યાસખીના રનેદલભ માટેની
સામરની ઉત્સુકતા આમાં ચીત્રવામાં આવી છે. એ લખોત્સવના
ઉત્સાહની લદાણ સૃષ્ટિનાં શ્રવ નજીવ જ્યાં જનૈયાં જોડાં લઈ લઈને
રાત્રિ સંગે દસી દસી તાળી દેતાં વિદાય થાય છે.

૧૩ આંદની રાત

ચંદ્રથી ઉજાગર રાત્રિનું આમાં વર્ણન છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે.

૧૪ અદાઓનગાદ

રૂપેરી આમશા તળાવમા જાણે ચદા છૂટથી સ્નાન કરતી, અને સ્નાન કરી રહીને નીલામ્બર તારાજડિત સાળુ સજી ધીમે ધીમે ગગનમા ઊંચે ઊંચે ચડતી ચીતરનામા આવે છે, અને તેને આરેહ-ખેદથી પરિશ્રમ પડેના જણાય છે

૧૫ રિશ્મરિન્ અને સરિતા

જન્ય પર્વતની તળેગીમા સરિતાના મનોહર પ્રવાહના દશ્મથી હશની મહત્તા અને જન્ય જભીરતા આગળ બધા કુદ્દતી તત્ત્વો જાણે પોતા-પોતાની અંશમાત્ર એતના ભક્તિભાવે અર્પણ કરી ગયા હાગે છે. અને એ જોઇને આપણને અર્ચન અર્પણ કરી દેવની પ્રેરણા થાય છે.

સૃષ્ટિ સગાનને કાન ધરતી = નદીના પ્રવાહના મદ મદ ખળ ખળ અવાજ સાથે પક્ષીના મૃદુ કથગર જળતા એવું અદ્ભુત મનોહર સગાન જામે છે કે જાણે બધી સૃષ્ટિ તે માલજવા માટે શાન્ત બનીને કાન ધરી રહી હાગે છે

સરિત વિનિમય કરે સોકર અર્પી = પવનચદરીઓ સુમનોને પરિમન લઇ લઇ આવે છે તેને સરિતા પેતાના ઠંડા સોકરો - વારિના છાંણ આપીને લદરીઓ પાસેથી પુષ્પોને પરિમન અને ઊઠી આવતા પુષ્પો પણ ખદતામા લેતી હોય એમ જણાય છે અને ગિરિરાજનું પાદપ્રસ્થાન કરી સરિતા ઉપર પ્રમાણે મેળવી લીધેના પુષ્પોથી અને તેના પરિમનથી ગિરિચરો અજતિ અર્પે છે.

આવા ભક્તિભાવો મળીર લાવેના દર્શનથી હૃદયરજાક્તિ ગભરાવાથી દરેક વ્યક્તિ પોતાનું આત્મચૈતન્ય પ્રબુને અર્પણ કરે છે.

૧૬ સરિતાસ્વયંવર

પર્વતમાથી નીકળીને એક મસુદમિનન સુધીનું સરિતાના કુદરતી

વહનના દસ્યનું મથાથ વર્ણન સરિતાના સ્વયંવરરૂપે કરવામાં આવ્યું છે.

નિમ્ન પદ્યે પળી = નીચા ઢોળાવને માર્ગે જરણું કુદરતી વહન થાય, મારે આ તરુણ નિર્ઝરિણી પેતે નીચે નીચે માર્ગે આસતી થઇ એમ કહે છે.

નહિ કાંઈ ગતિનું જ્ઞાન... વગેરે = ગિરિવર તાતનો અંક છોડીને આસતી એ સરિતાસિકાને હજી કયે માર્ગે ગમન કરવાથી સમુદ્ર-સંગમે પહોંચાશે તેનું પૂર્વદર્શન હોતું નથી.

દ્રુતવિહંગિત માર્ગમાં ભૂલી વને = કાષ્ઠ રથએ બહુ દાળ વાળા માર્ગે હોય ત્યાં ઝરણું ઝડપથી દોડતું જણાય, અને વળી સપાટ જમીન આવે ત્યાં તેની ગતિ મંદ પડતી જણાય, અને વૃક્ષશ્રુંંગનાં વન આવે ત્યાં અટકીને ગતિ બદલવી પડે, એ પ્રકારના વહનનું આ વર્ણન છે.

બન્ધુ દશક શત = મોટા મોટા પાપાણ કે ખડકો જે બધા પર્વતના પરિવાર છે તેને પોતાના સેંકડો બન્ધુઓ કહે છે, એ બધા આડા પડેલા ખડકોને બાજસરિતા વક્ર ગતિથી વટી જતી હોવાથી તેઓ તેને પકડી કે રોકી શકતા નથી.

લઘુ ઉપલ પ્રાત અનેકને = નાના નાના અસંખ્ય પ્લાણુકો - બન્ધુઓના સિર ઉપર મથને અને તેમને રડતા મૂકીને સરિતા પોતાના અભિજ્ઞાનના આવેશમાં ફેલી જાય છે.

એ તો રહ્યા પોકારતા વગેરે = એ બધા નાના ઉપજબન્ધુઓ પોકારતા અને અશ્રુ સારતા જણાય છે; અને તેમનાં અશ્રુથી ભરેલી થયેલી સાઠી પકડી રખાયાથી જાણે ચીસાતી હોય, અને સાઠીમાં અટવાઇને પ્લાણુકો તેની ગતિ રૂંધતા હોય, એવું દરય એ લાગે છે.

લઘુવય સહોદર સ્નેહ .. વગેરે = બાળ બન્ધુઓ મોટી મહેન સાધેનો સ્નેહ એકાએક છોડી શક નહિ

જડ બાલબુદ્ધિ . વગેરે = નાના નાના પાપાણોને જડ અને બાલબુદ્ધિ કહ્યા છે એ જડ અપુષ્પ બન્ધુઓ સગિતાના સિંગર અને મુગ્ધભાવો શી રીતે સમજી શકે ? ' સિંગર અને મુગ્ધભાવ 'ના પ્રયોગથી હવે સગિતા નવયૌવનાવસ્થામાં આગ્નાનું સૂચન કર્યું છે લાચાર થઈ નિજ કાજ સોચ્યું ... વગેરે = મરિતાને વહી જતી અટકાવવામાં લાચાર બનવાથી તે ઉપનબન્ધુઓએ તેને રોકવાનું કામ તરવરેને સાનમાં સમજાવી દીધું, અને પવનની લહરીઓ સાથે ઝાડવાના પર્ણરૂપ કર્ણમાં તે બામતના ગુપ્ત સંદેશો મોકલી દીધા નાના નાના પાપાણોના ઢગનામાં થઈને સરિતાનું વહન થતા જે મદમદ ખળખળ ખ્વનિ યાપ તે ખ્વનિના સંદેશો પવનલહરીઓ લઈ જઈને જાગે દૂરના વૃક્ષોના પાદગરૂપી કર્ણમાં ગુપ્તરૂપ કહી દેતી હોય, એમ બતાવવામાં આવ્યું છે હવે અહીંથી પર્વતની તમેની નીચેના ખીણપ્રદેશની વનરાટમાં મરિતા નો પ્રવેશ સૂચવાય છે.

તરુણુંડ ત્યાં આડું ફર્યું વગેરે = વનવૃક્ષોનું ઝુડ પાપણોનો સંદેશો સાલગીને સરિતાને પહોં રાખના માટે આડું ફરીને ઘેરી વન્ધુ, અને ધડીબાર તેને રોકીને મૂઝવી, તેથી સરિતાનું દિન રાખથી ઊઠ્યું. ખીણપ્રદેશ કંઈક સપાટ હોવાથી અને વનરાટ આજુબાજુમાં મૂળી રહેલી હોવાથી નદીનો વેગ ધીમો તેમ જ ત્રિપુન યાપ છે, તો પણ તેમાં ઉપરના ઢોળાનનાળા પ્રદેશનું ઉતાવળ અખટ વહેન આવું આ યા કરે તેથી તેના પાણી છનોછન થવાથી આગળ પગદાનો તેનો વેગ સ્વાભાવિક રીતે વરે છે

રીસે ભરી ઉન્મત્ત તોફાને ચડી .. વગેરે = વધના જતા

વારિતા જમ્યાને અને તેના વધના વેગને ઉદ્દેશાને કહેવાય છે કે સરિતા વનવટામાં ફસાવાથી રસે ભરાણી અને ગરતીમાં આવી ગઈ છે, અને દમરો તરુવડેને ઉમેડી ઉમેડી પોતાના પ્રજા પ્રવાહમાં ખેંચી જાય છે. આમ સરિતા પોતાનો માર્ગ ખુલ્લો કરી સે છે.

નિર્જળ ખીખ' વૃક્ષો વગેરે = સરિતાના પ્રવાહતટને ઊડી દૂર ઊગેશાં ખીખ ગ્રક્ષો જામે નિર્જળ હોવાથી દૂર જામાં રહેલાં અને સરિતાનાં ઊછળતાં પાણીના પૂરના જોમદાર પ્રભાવની દૂર રહ્યાં રહ્યાં વાતો કરતાં આજેખયામાં આવ્યાં છે.

મમ પ્રમદ યુવા ખીલતાં ... વગેરે = દલે સરિતા પ્રમદ યુવાવસ્થામાં આવેલી છે, અને પ્રગલ્ભકામા - તીવ્ર હિત્તુકતાવાળી બની છે.

મદમસ્ત દિલની જે રુચિ ... વગેરે = સરિતાની મૌવનમંદની રોદધિપાસાને વની વનસ્પતિ સી રીને અગત્ય સકે ? વનસ્પતિને વની કહીને તેનામાં સંસારી રોદનું કે દામ્પત્યપ્રેમનું અગાન સૂચ્યું છે.

ભીની રસે હું ... વગેરે = સરિતા પોતે રોદરસમાં આદ્ર છે અને પોતાના જેવા રમાળ હિર વાળાને હુંડે છે. તે સ્વયંવરમાં કેવા વરને વરવા ઇચ્છે છે તે વાતનો તેનો સંકલ્પ વ્યક્ત થાય છે.

અહીં તહીં લળી લળી ... વગેરે = સરિતાના આગળ વહેનમાં નિમ્ન અને સપાટ ભુમિભાગો આવતા જાય છે, તથા તેની ગતિ વાંકીચૂંકી પણ થતી જાય છે. એટલે જાણે તે લળા લળાને પોતાના પ્રિયને જોળતી હોય અને એ રોદસૌધના આનંદમાં હિર દોળાને ત્રમ ઉતારતી હોય, એમ એના સ્વર્ણકાર વદનને ચીતરવામાં આવ્યું છે.

પથમાં અગાડી બહેનડી ... વગેરે = પોતે જે ગિરિનાતનાં બેળા-
માથી નીકળી આવે છે તે જ ગિરિવરે પાછળ મોકલેલી તેની ધણી
સખીઓ આગળ આવતા તેને આવી મળે છે, અને એ બંધી
સાહેબીઓ તેના પિનાએ મોકલેલા સ્નેહબીના (વારિરમવાળા)
મ દેશા તેને અર્પે છે.

હું કાજ સાડી સુમન સુંદર ... વગેરે = આજુબાજુના પુષ્પ-
વૃક્ષોમા થઈને આવતા એ બધા ઝરણાના પાણીમા પુષ્પોના થરના
થર તરતા આવતા દીમે છે તેને બળે સુમનની સુંદર ભાતવાળી
સાડી લગ્નોત્સવપરિધાન-પાનેનર તરીકે પિનાએ સરિતાપુત્રીને
મોકલી હોય, એમ કલ્પના છે.

પાલવ ચડાવી ફેનસેખા ... વગેરે = વળી એ માગસિક લગ્ન-
પરિધાનવસ્ત્રને રૂપેરી ફેનસેખાનો પાલવ ચડાવ્યો હોય એવું તે
વેગથી વહી આવતા ઝરણાના જામેલા ફીણનું દરય લાગે છે.

પાથેય મધુરું અમૃતરસનું = ગિરિતાતે વળી પોતાની વદાથી
સરિતાપુત્રી માટે તેની સાહેબીઓ બેડે મધુર અમૃતરસનું જાતું
પથ મોકલ્યું છે. આ બધા સ્નેહમંપેતરા પુત્રીના વર શોધવાના
પ્રયાણમા પિતાની સમ્મતિ દર્શાવે છે.

ચોગાન બેસી પાન ફીધું ... વગેરે = પિનાએ મોકલેલું સ્નેહનું
જાતું આગળના સપાટ પ્રદેશના ચોગાનમા વિરખીને, સૌ સખીઓ
સાથે મળી, મધુર ધીમી વાતો કરતી કરતી આરોગે છે. અહીંયા
ચોગાનમા એ સર્વનો અભેદ સથવારો થતો સૂચવાય છે.

ઝોલી નવલ વસ્ત્રો પિયરનાં ... વગેરે = હવે સરિતા ઉદ્ઘાઘ્યોગ્ય
પુખ્ત બની છે, એટલે સાહેબીઓ દ્વારા મળેના પિયરના નવવસ્ત્રો
ધારણ કરીને નવવધુ જેમ યજ્ઞગાર મંત્ર તૈયાર થાય છે, અને

પોતાની બધી સખાઓ ગાયે અદૈત ભાવે - એકરૂપ બનીને - પોતાના પ્રિયને શોધતા આગળ ચાલે છે.

અર્વાંગ કૂલી જની ઠની = ઉદ્ઘાટ્યોગ્ય ભરાવદાર માત્રોવાળા અને નવોદાને યોગ્ય શૃંગાર સજ્જેલી.

ઉર ઊર્મિ હૃયે કંઈ હજે = હૃદયમાં પૂરની ઊછળતી ઊર્મિમાળાને સરિતાના હૃદયની ઊર્મિ જલે દર્પથી હલકાઈને ઢળી જતી કદી છે.

પ્રિયનાથ ભાવિ મિલનના વગેરે = પોતાના ભાવિ પ્રિય પતિના મિલનની કૃતકંઠમાં તેનાં મનમાં કંઈક મુગ્ધભાવો - સન્નમના અને શિશ્વના ભાવો ઊછળે છે.

લજ્જવાઈ મેઢાને વગેરે = વળા પાછું મેઢાન આવતાં ચતી ધીમી ગતિને - જલે અરિતા મનમાં મનમાં ઘરમાઈને ધીમી ગતિથી પ્રવાણ કરતી હોય - એમ કદી છે.

દશ વીશ પાજે છૂપતી વગેરે = આમાં પણ તેની મુગ્ધ અવરધાની લજ્જાને લીધે જલે તે અનેક પાશખંધો નીચે છૂપાતી લપાતી અને સંતાઈને વહી જતી ચીતરવામાં આવે છે.

સુરંગમાળા કંઠમાં ... વગેરે = હવે સાયંકાળનો સમય થતાં સ્વર્ગ-મંગાની તારકશ્રેણી આકાશમાં દેખાય છે તેનું પ્રતિબિંબ સરિતાના જલમાં પડતું હોવાથી જલે તેલે સુરંગમાળા વિરાદ-આશ્રયણ તરીકે પોતાના કંઠમાં ધારણ કરી હોય એમ દીસે છે.

સંધ્યાતણું કુમકુમ વગેરે = અને ઉદ્ઘાટના માંત્રિક સમયે - ગોધુલિક વખતે - સંધ્યાનું કુમકુમ પોતાને દલાડે લગાડતી હોય એમ સંધ્યાના લાલમુલાલ રંગનું તે પ્રતિબિંબ ઝીલે છે.

અંદા ચુંટી ચન્દ્રક ... વગેરે = સાયંકાળ વીતતાં રતિનો સમય

મુગવાય છે. મરિતા પોતાના વિચિત્રત્વદારમા - એટલે ગોળ તરંગાવસિરૂપ મણિમાલામાં-ચગદારૂપ જનાવવા માટે ચંદાનું પ્રતિબિંબ ચૂંટી લે છે.

તારકતણું મુકતાકુજો... વગેરે = તારંગ્યોરૂપ મોતી વીણી વીણી-ને જાણે વરમાળ પરીવી તૈયાર કરતી હોય, એમ કલ્પના છે. ઉપરાંત, આકાશમાંના છૂટાછવાયા ત્રીણા ત્રીણા તારાઓનું પ્રતિબિંબ પણ સરિતામાં પડતું હોવાથી, મરિતા જાણે એ બધી કળાઓરૂપ તારલીએને પણ વીણી દેતી દેખાય છે, કેમ કે એ તારક મુખ-કળાઓ પોતાના પ્રિયને વધાવવામાં ખપ લાગે

ચાલી હું લયતી ... સંકેતપથમાં ... = ઉઠાદની પાકટ અવસ્થા સરિતાને હવે પોતાના જાણિ નાથના નિવાસે દોરનારા સંકેતપથનું લાન કરાવે છે. તે ખીણપ્રદેશને ઉંક વટી ગઇ છે અને હવે સાગરની નજદીકની નિમ્ન ભૂમિમાં વિચરે છે.

ઉર પૂર ઊર્મિ ઊછળે = સંકેતપથ દ્વારા લાગના સરિનાના ઉરમાં સપુર્ણ આનંદાદિ ઊછળી રહે છે.

યદ વેગથી પથમાં વળે = અને એ જ્ઞાત પથ તરફ જવામાં તેનાં પગલા ઉતાવળા જીપડે છે. નિમ્ન પ્રદેશ હોવાથી કુદરતી ઉતાવળા ગતિ છે.

નૂપુર ત્યાં તો ઝણઝણે ... વગેરે = આમ આતુરતાને લીધે બનેલી ઉતાવળા ગતિથી સરિતાના પગના આગર જાણે સવિશેષ ઝંકાર કરતા હોય, અને તે સાલગીને નવોદાનો વરઘોડો જતો જોવા પ્રેક્ષકો આવી મળતા હોય, એવું દર્શ્ય જતાવાય છે.

સૌ અપદુ ગ્રામસમૂહ ... વગેરે = ગામડિયા લોકો ગ્રામ વરઘોડો કે રાગની સ્વારી બહુ પામે જઈને જોવા તઈયે, તેમ અપદુ ગ્રામ-

સમૂહ સામાન્ય રીતે નદીની છે નહક પસેવો હોય તેને અબુધ મામડિયા માફક પાસે જમને જોતો કલ્પવામાં આવે છે.

ધનવાન નગરો માનમહેતાં ... વગેરે = પણ મોટા મોટા શેડિયા કે શ્રીમંતો એવા વરધોડાને કે સ્વારીને પોતાને રથને એક બેકા દૂરથી નિહાળે, એમ સમૃદ્ધિવાન શહેરો જે નદી કાંઠાથી છે પસેલાં હોય તેને શ્રીમંતોની જેમ દૂરથી દષ્ટિ કરતાં આલેખવામાં આવ્યાં છે.

દગ ઠારતા ઠઠમાંહી ... વગેરે = સસ્તાની સ્વયંવરસ્વારી જોવા માટે જામેલી દહ - લોકમાંથી સસ્તા પોને ગણુ શરમાલી અને નવોડા માફક નીચી નજરે આવી જતી માગે છે.

મન મનન કરતાં નાથનું ... વગેરે = એનું મન જોવા મળેલી મેહિની તરફ નથી, પરંતુ તેના મનમાં તો પોતાના અિય નાથનું જ રહ્યું લાગી રહ્યું છે, અને તેથી તેના અવલવમાત્રમાં તનમનાદ મચી રહ્યા છે.

આતુર ને દ્રવતે પદે = મિશન માટે આતુર હિતાવળી ગતિથી આગળ રહેદબીના પદવાળી.

એકાન્ત સ્થળ = માણી કે વનસ્પતિ વગરની સાગરનાં વિશાળ ઉપકાંઠની જમિ; સંગમસંકેત માટે નિર્ધારિત એકાન્ત જમિ.

ત્યાં સાંભળું મુજ કાન્તને ... વગેરે = સાગરના વિશાળ તીરની સમિપ આવતા સસ્તાને થોડે દૂરથી પોતાનો કાન્ત એકાન્તમાં અદ્ભુત નાદતો સંભળાય છે.

મુજ નાથ દેખું ... વગેરે = હવે વિશેષ નજદીક આવતાં નદીને પોતાનો મનધાર્યો સાગરપતિ આશ્રિંગવા આતુર થઈને જાણે

નિગિકરો—ગિજગતા મોગ્ન' રૂપી દ્વાય-ઘ માવતો દેખાય છે. પ્રથમ દૂરથી જોતા મ્નેદનાદતું શ્રવણ ચયું હતુ, તેને નજદીક આનના પ્રેમના આવેગમા ગિજગતા દેખે છે તેથી સરિતા પોતે મવિરો મ્નેદોત્સુક અને એ આભાવિક છે.

દોડી જવાયું' કંઈ અન્તણ્યુ ... વગેરે = પોતે વરવા ધારેતા ઉદ્ધિનાથના હૃદયના ગિજગતા ભાવો નજરે નજર દેખતા, અને એ ખરો દિનદાર છે એમ ખાતની ચતા, સરિતાનુ ઉરનુ પૂર હવે માધ્યુ' રહેતુ નથી, અને મિથના આલિંગનપાસમા મૂથાઇ જના તેનાથી સહર્ષ દોડી જવાય છે.

વરમાળ ઉરસસહ સમર્પી વગેરે = પોતે તૈયાર કરી રાખેની વરમાળા પોતાના ઉરમ સાથે—હૃદયના મ્નેદ—સાથે પોતાના રમિક પ્રાણાધારને અર્પણ કરી દે છે સાગરનુ વારિ તમામ નદીઓનું પોપણ્ય—પ્રાણાધાર છે, અને નદીઓ પાછી પોતાને ઉરસ તેને સમર્પે છે એ કુદરતી હકીકતનુ રજાટન છે. વળી આ સગમ-ન્યાને પ્રવાહનું જન તથા તેમા તથાઇ આવેન પુરુષો અને અતિ-ખિબ પાડતા તારા વગેરે મધુ સાગરને અર્પણ ચઇ જાય છે.

એક વિશેષ ખુલાસો આપણે રાજકન્યાઓના સ્વયવરોની વાતો જણાવ્યે છીએ તેમા રાજ પડે પોતાના પરિચિત કે સ્નેહીમબધી બીજા રાજઓને પોતાની કન્યાના સ્વયંવરમા નિમત્ર છે. અને એ નિમત્રિત રાજઓમાથી, જે પ્રકાર નક્કી કયો હોય તે પ્રકારે, રાજકન્યાએ પોતાના વરની પ્રસદ્ગી કરવાની હોય છે. પણ એ બધી પ્રણામિ માનુષી—મનુષ્યોએ ગોઠવેલી સ્વયવરમંરથાની છે. કન્યાને એમા હચાવર વરવાની કેનગ સ્વતંત્રતા નથી.

આહીં તો કુદરતના ગિરિરાજની કુદરતી કન્યા મરિતા પોતે હચા

૪૨ શોધવા નીકળી પડે છે. તેને પિતાએ નિમંત્રી બોલાવેલા-
ગાંધી જ પ્રસંદગી કરવાનું બંધન કેમ ગમે ? એવી માનુષી
સંસ્થાને કે તેનાં બંધનને કુદરત સ્વીકારી શકે નહિ. માટે આ
સરિતાસ્વયંવરની કુદરતી રચના એટલે અંશે માનુષી સ્વયંવરની
સંસ્થાથી જુદી પણ એ સ્વાભાવિક છે.

એક બીજી દૃષ્ટિ : આપણે પ્રાંતપ્રાંતના બેઠ પાડી વાડા બાંધી
દીધાથી આપણને દેશ પરદેશ એવું જ્ઞાન થાય છે, અને તેથી જ
સરિતા પણ તેના વરને શોધવા દેશદેશ ભટકતી દીસે છે. પણ
કુદરતને તો આખી આશ્રમ તેનું એક વિશાળ આશ્રમસ્થાન છે,
અને એના વિસ્તૃત ચોકમાં ચિદરતી હોય-એમ સરિતાને મન તો
લાગે. માનુષી અદ્યદૃષ્ટિને જે બધું દેશપરદેશ ભટકવા જેવું
જણાય તેણું દર્શનલાક્ષણ કુદરતની યોજના સરિતાને આરોપણ
ઉચિત નથી. તેને તો પોતાના વિશાળ પ્રદર્શનમાં ફરતા ફરતા
પોતે મનથી નિશ્ચય કરી રાખેલો ઉદ્દેશનાથ તે મંડપના દ્વાર
આગળ જ દેખાતો લાગે.

૧૭ વર્ષાવિહાર

મેઘનું કુદરતી દસ્ય આમાં વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિ સાથે ચીતરવામાં આવ્યું
છે, અને આખી ચોમાસાની ઝગમગ કે વર્ષાની મોસમનું કંઈ કંઈ
વર્ણન દરવામાં આવ્યું છે.

આદિત્યમંડળ કુળમાં ... વગેરે = વર્ષા કહે છે કે મારા
ઉત્તમવય જન્મ આદિત્યમંડળના કુળમાં થયો છે. જેમ કવિ
કાલિદાસે મેઘને " જાતંવંદો મુચનવિવિદિતે " વગેરે કહીને તેની
કુદીનતા બતાવી છે, તેમ વર્ષા પોતે કુદીન છે એમ કહે
છે. સૂર્યનાં કિરણોથી વસુમતીને ચડી વાદળોનો ઉદ્ભવ થાય માટે

તેને સુખમંગના કુળની કહી છે.

જલદેહકતા ... વગેરે = આપણામાં જાણના દેહને પર્જન્યદેવ કહે છે. વિજ્ઞાનમાં જેને Monsoon Currents કહે છે તેને આપણામાં પર્જન્ય કદમ હોય એમ માત્ર માનવું છે. એટલે પર્જન્ય તે વર્ષાનો જલદેહકતા પિત્ત છે.

ધાત્રી ધરિત્રી પારણે = પૃથ્વીધાત્રી તેને સ્તનપાન કરાવી, આકાશને આગણે પરપારણામાં સુનાવતી સુનાવતી, ઉઠેરતી હોય એમ ઉપદેશ છે. પૃથ્વી ઉરનાં નદી, મદોવર, સાગર વગેરેનાં પાણીની વરાળ બેગે આકાશમાં ચડીને વાગને પોમે છે, એ કુદરતી દક્ષિણતા આ ચિન્હ છે.

હું અપ્સરા ગંગનાગણે વગેરે = હું ગંગાનદીમાં વાસુ-વેગવાળા અપ્સરા તૈયાર કરી તે ઉર સ્વારી કરી હોહું છું, તો પણ હજી તે બધી મારી બાનીશ મતો છે. વર્ષા-મહત્ત્વના આરંભના આજી વાદળાનું આ સૂચન છે.

હયપૂર ઉડાડે ધુલિ વગેરે = પરવશ અપ્સરાની ખરીઓ ધૂળ ઉડાડે (વર્ષાગયા માય), તેથી વર્ષા ધૂમધૂમર બને છે-જાણી કાળી માય છે. એના પ્રથમના આજી બિગળા વસ્ત્રો દત્તા તે આમ મેલા યજ્ઞ જગાથી રડી પડે છે. કપડા બમડવાથી રડવું આવે તે તેની બાલીયનનું ચિહ્ન છે, અને બીજી દૃષ્ટિએ આજી વાદળા ન્યા યોગ યોગ થેન ચલા વાને ત્યા યોગી યોગી વૃષ્ટિ સંભવે એ દક્ષિણ છે.

જનેતા = આપણામાં પંચ મહાજનમાં પ્રથમ પૃથ્વી અને પૃથ્વી-માયી બીજા જલ-એમ ગણાવેલું છે, એટલે પૃથ્વીને જનની જનેતા, એ જૂની માન્યતા પ્રમાણે કહી શકાય. પણ હવે વિજ્ઞાનથી આપણે

જાણીએ છીએ કે વરાળનાં વાદળાં જાંઘાય ને વાદળાંમાંથી વૃષ્ટિ યાય વગેરે. એટલે ખરી રીતે પૃથ્વી જલની માતા નહિ, પણ ઉપર દેહું છે તેમ તેની ધાત્રી ગણી શકાય. કેટલાક કુદીન થીમંતોને ઘેર ખાળકો ઉઠેરવા સારુ ધાત્રી રખાય છે. તે ધાત્રી ખાળકોને પોતાનાં દરગંદ માફક ઉઠેરતી હોય છે, તેથી તે ખાળકો પોતાની ખરી માતા કરતાં એ ધાત્રીને જ જનેતા સમજે છે. તેમ વર્ગ પણ ધરણીધાત્રીને પોતાની પ્રિય જનેતા સેમે છે.

રકતી મને નીરખી જનેતા વગેરે = માતા પૃથ્વી વર્ષાને રકતી દેખી આકુળવ્યાકુળ બની જાય છે, અને તેનાં નેશમાંથી દપકતાં આંસુ હોયતા ગણીને રનેદથી તરત ભૂંછી નાખે છે. પ્રથમ વર્ષા વખતે તાપથી તપ્ત ધરતી વૃષ્ટિ ગંધી તરત ચૂસી જાય, એ દશ્ય ચીત્ર છે.

નિજ અંદ સુવારી ... વગેરે = પોતાના બોળામાં વર્ષાને સુવારી, છાતી રાખી, તેના આંસુબીના ગાઢ ચૂમે છે. કેમ કે રનેદાળ માતા પોતાના બાળકને કદિ રડા દેવું સાંખી શકે નહિ.

પાછી હું તો આદિત્યદાદા ... વગેરે = વર્ષા ધરણીઆંકે પડીને સૂઝ ગઈ હતી તે પાછી બિહીને આદિત્યદાદાને દેખતાં દોડીને (વરાળ રૂપે ચડીને) દાદાની દાઢીના ઢાંગા સુનેરી કિરણોરૂપી વાળને વગગી પડે છે.

તેડી, ચુમી, મુજને ચડાવે વગેરે = સૂમંદાદા વર્ષાગાદાને આવતી જોઈ તેડી લે છે, અને વહાલથી સુમ્બન કરીને મરતધોડા ઉપર પાછી ચડાવે છે.

મૂકું લગામ છુટી ... વગેરે = પવનધોડે ચડી કે તરત લગામ છુટી મૂકીને વર્ષા આખા વ્યોમના વાડામાં ભગવા નીકળી પડે છે.

ત્યાં બ્યોમમાં ચોગેર ઘૂમું વગેરે = અઢાસમાં ચોતરફ સાગળી સાડી પહેરીને વર્ષો ઘૂમે છે. દરે વધારે ઘટ્ટ વદળાનો જમાવ આઠાશઘુમ્મટમાં ઘેરત્ર ગયાનો આ દેખાવ છે.

ઘોડો કુદાવંતાં પડે સહુ તારલા ટપટ્ટી ખરી = દરે વધુ ઘેરાં વાદળાં જમવાથી અઢાસમાં તારાટપટ્ટી ઠાંધ દેખાતું નથી, એટલે વર્ષોની ઓઢેલી ઢાળી સાડીની તારાટપટ્ટી બધી ખરી પડી કઢી છે.

મસ્તાન ઘોડો મરુત મારો ... વગેરે = વર્ષોકાળનો અંજાપ્રવાત નોફાની પવનઘોડો વર્ષોના કાળમાં દરે રહેતો નથી, પણ તે ખુખારનો અને અઢામાં ઢુંકારતો આખા જગતમાં જ્યાં ત્યાં ઊછળતો આપડે છે.

છૂટયે લગામ મરુત નાસે વગેરે = વગ મ દાય નહિ રહેવાથી મસ્તાન મરુત નાસીને ગિરિશંગોમા આડળાય છે. ગિરિના શિખરો મેપને આકર્ષણ કરનાં વિચારના મનાય છે એટલે મેધ તે તરફ ખેંચાય છે.

ઉન્મુખ પાપાણુ પડી પડી ... વગેરે = ગિરિપ્રદેશના પાપાણુમાં ઊધે મોઢે પડી પડી વર્ષો રદન કરતી જાગે છે, પણ નેનું એ અરણ્ય-રદન સાંભળન રૂં ત્યાં કોઈ નથી.

માતા મને લઈ ઘેર તેડે વગેરે = પણ ચોડી વારે એની માતા એ રદન સાંભળીને તેને સલિલ માર્ગે દોરતી દોરતી (નિમ્ન પ્રદેશમાં જ્યાં જ્યાં પારિતું વદન સુલગ સંભવે તેવા માર્ગને ' સલિલ-માર્ગ ' કહ્યો છે.) પોતાને ઘેર પાછી તેડી લાવે છે.

મૂકી સરોવર ચોકમાં વગેરે = અને ઘરના આગળના સરોવર ચોકમાં વર્ષોને એસાડી તેની પૃથ્વીમાતા તેને રમવા માટે કેટલાક

જાણીએ છીએ કે વરાળનાં વાદળાં ખંધાય ને વાદળાંમાંથી વૃષ્ટિ
ચાય વગેરે. એટલે ખરી રીતે પૃથ્વી જલની માતા નહિ, પણ
ઉપર કહ્યું છે તેમ તેની ધાત્રી મણી શક્યમ. કેટલાક કુડીન
શીખંતેને થેર બાળકો ઉઠેરવા સારુ ધાત્રી રખાય છે. તે ધાત્રી
બાળકોને, પોતાનાં ફેરજંદ માફક ઉઠેરતી હોય છે, તેથી તે બાળકો
પોતાની ખરી માતા કરતાં એ ધાત્રીને જ જનેતા સમજે છે. તેમ
વર્ષા પણ ધરણીધાત્રીને પોતાની પ્રિય જનેતા લેખે છે.

રડતી મને નીરખી જનેતા વગેરે = માતા પૃથ્વી વર્ષાને
રડતી દેખી આકુળવ્યાકુળ બની જાય છે, અને તેનાં નેણમાંથી
ટપકતાં આંસુ હોયતા ગણીને રનેદથી તરત લૂછી નાખે છે. પ્રથમ
વર્ષાથી વખતે તાપથી તરત ધરતી વૃષ્ટિ ગંધી તરત ચૂસી જાય,
એ દૃશ્ય ચીતકું છે.

નિજ આંકે સુવારી ... વગેરે = પોતાના બોળામાં વર્ષાને સુવારી,
છાની રાખી, તેના આંસુબીના ગાલ ચૂમે છે, કમ કે રનેદાળ માતા
પોતાના બાળકને કદિ રડા દેવું સાંખી શકે નહિ.

પાછી હું તો આદિત્યદાદા ... વગેરે = વર્ષા ધરણીઆંકે પહોંને
સૂઝ ગઇ હતી તે પાછી જોડીને આદિત્યદાદાને દેખતાં દોડીને (વરાળ
રૂપે ચડીને) દાદાની દાદીના લાંબા સુનેરી કિરણોરૂપી વાળને વગગી
પડે છે.

તેડી, ચુમી, મુજને ચડાવે વગેરે = સૂર્યદાદા વર્ષાબાદાને
આવતી જોઇ તેડી લે છે, અને વહાલથી ચુમન કરીને મરતધોડા
ઉપર પાછી ચડાવે છે.

મૂકું લગામ છુટી ... વગેરે = પવનધોડે ચડી કે તરત લગામ
છુટી મૂકીને વર્ષા આખા વ્યોમના વાડામાં જમના નીકળી પડે છે.

ત્યાં બોમમાં ચોમેર ઘૂમું વગેરે = આકાશમાં ચોતરફ સામગી
માડી પહેરીને વર્ષા ધૂમે છે. હવે વધારે ઘટ્ટ વદળોનો જમાવ
આકાશપુમ્મટમાં ઘેરાઈ ગયાનો આ દેખાવ છે.

ઘોડો કુદાવતાં પડે મડુ તારલા ટપકી ખરી = હવે વધુ ઘેરા
વાદળા જામનાથી આકાશમાં તારામકી ઠાંધ દેખાતુ નથી, એટલે
વર્ષાની ચોટની ઠાંજી આડી ટી તાનટપકી ખરી ખરી પડી દહી છે.

મન્તાન ઘોડો મરુત મારો ... વગેરે = વર્ષાઋતુનો અંતપ્રવાત
નોશાની પડનચોટો વર્ષાના કાળમાં હવે ગ્દેનો નથી, પણ તે ખુંખા-
ગ્દો અને મદગા હુંકારતો આખા મગનમાં જ્યાં ત્યાં ઊડીતો
આયડે છે.

છૂટયે લગામ મરુત નાસે ... વગેરે = વગ મહાય નદિ રહેવાથી
મન્તાન મરુત નાસીને ગિરિશ્રગોમાં અડગાય છે. ગિરિના શિખરો
મેળને આકર્ષણ કરનારા વિરુદ્ધમાં મનાય છે એટલે મેલ તે તરફ
ખેચાય છે.

ઉન્મુખ ખાપાણે પડી પડી ... વગેરે = ગિરિપ્રદેશના પાણીમાં
ઉધિ મોટે પડી પડી વર્ષા રદન કમ્પતી નગે છે, પણ નેનું એ અરણ્ય-
રદન સાલગન ર ત્યાં પાછ નથી.

માતા મને લઈ ઘેર તેડે ... વગેરે = પણ થોડી વાર એની માતા
એ રદન સાલગીને તેને સનિન માર્ગે દોરતી દોરતી (નિમ્ન પ્રદેશમાં
જ્યાં જ્યાં વારિનું વદન સુનગ સલવે તેવા માર્ગને 'સનિન-માર્ગ'
કહે છે.) પોતાને ઘેર પાછી તેડી લાવે છે.

મૂઠી સરોવર ચોકમાં વગેરે = અને ધન આમણના સરોવર
ચોકમાં વર્ષાને બેસાડી તેની પૃષ્ઠીમાંના તેને અવા માટે ટેટાક

રમકડાં આપતી જાય છે. દરેક વર્ષનો આ બાલ્યકાળ સુખવાય છે, અને રસતા બાળકને વિનવી છાતું રાખવાની આ પ્રકારની વિધિ વસંત માતાઓનાં પ્રસંગમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

ચાતક ટંગાણું, ... વગેરે = વર્ષોનાવની રમકડાં સાથેની રમતનું આ વર્ણન છે : (૧) વર્ષોના આરંભમાં દરેક ચાતકની તૃણ છીંચે નદિ માટે ચાતકને ટંગાણું દે છે; (૨) મધુરે ને આનંદપૂર્ણ કરાવે છે; (૩) જમરને અને હંસોને નવવર્ષણની સુગંધી પ્રકુલિત કરે છે; (૪) પંખી માત્રને કિશકિસાવે છે.

ઝોડું ગુલાબી ઝોડણી, ... વગેરે = કવચિત્ ઉપા કે સંધ્યાના ગુલાબી રંગવાળી ઝોડણી પહેરે છે, કવચિત્ ખવડ વસ્ત્રો પણ ધારણ કરે છે, અને દરેક સાંજે તે તારાગગિત સુનેરી શાસ ઝોડી લે છે.

ધીમે ધીમે થઈ હુંપુહ ... વગેરે = વર્ષો પ્રથમ ખાસ દત્તી તે દરેક યૌવના અને છે. ધીમે ધીમે હવે પદ વાદ્યો જાગતાં જાય છે, તેને હુંપુહ કહેવામાં આવે છે. અને પુષ્ટ વાદ્યોવાળી યુવાન વર્ષો વળી પાછી વાતાવરણને ઘેરે ચરેલી દેખાય છે. તેની બર મુલા - વરધાના રંગમાં તે ક્યારેક ક્યારેક હ-સ્થાપ (મેષધનુષ્ય) ચગાવે છે, અને વિદ્યુત્તલસવારની તો લોકી - એટલે બે દાયમાં તલસારો જણે જાણીને ધૂમતી હોય એમ મદાવે છે. Negative & Positive એવી બે પ્રકારની વીજળી મેષદગમાં હોય છે. અને વરણાંના ધર્મજુ-થી તે બે પ્રકારની વીજળીને સંયોગ થતાં તેના અમકારા થાય છે, એ વિજ્ઞાનની જાણીતી વાત છે.

ત્યાં ધુમ્મસ ધુમ્મસ રાક્ષસો ... વગેરે = આમ મનનાંજનમાં એકલી મદાલની વર્ષો - યૌવનાને એકલે ધુમ્મસ, ધુમ્મસ, ધર્મ વગેરે રાક્ષસો

તેની એકલ સ્થિતિનો લાગ જોઈ અડા ફરીને ઘેરી વળે છે, અને વર્ષોના મસ્તકોડને કંઈ મંત્રમગ્નથી જાણી લઈને વર્ષોને તેની પૃથ્વીમાતા પાસે જવા દેતા નથી, પણ ત્યાં ને ત્યાં દૂર રોકી રાખે છે. વર્ષોના ભર્યોતનકાળમાં ઘણી વાર જનનમાં અંધવાદળનો ઘટાટો જામ્યો હોય, પરંતુ બધો પડી જાય, અને એક પાઈડું મરણું કાસે નહિ, માત્ર પડીએ ધડીએ વીજ ચમકતી હોય, મેઘના ગડગડો મંભળતા હોય, અને જહારથી પૃથ્વીનાં પ્રાણીમાત્ર મૂંઝાદને આકળાઈ જાય — એ સમયનું જા અને તેની નીચેની કઠીમાં વર્ણન છે.

માડી મને દીઠા વિના મૂંઝાય ... વગેરે = માતા પૃથ્વી વર્ષોને જોયા વગર મૂંઝાય ને આકળાય છે, અને વર્ષો પોતે પણ રાક્ષસોના પંજમાં સપડાયાથી બરાડા પાડવા કરે છે, તો પણ રક્ષો તેના બરાડાથી ઊઘટા મક્કાય છે

પિતૃગ્ર્ય-પુષ્કરાદિકની વગેરે = હવે બીજો પ્રકાર નહિ જડવાથી વર્ષો પોતાના પિતાના પિત્રાર્થ લાકડાં પુષ્કર આવર્તક વગેરે બાર મેઘોની મદદ માગી લે છે, એટલે એ પિત્રાર્થ કાકાઓ તેમની તોપોના ગમડાટ વછોડી ધુત્ર આદિ રાક્ષસોને નસાડે છે.

વિદ્યુત્તણી સુજ ખડગભેડી ... વગેરે = હવે મદદ મળવાથી દિવસ આવતા વર્ષો પોતે પણ પોતાની વીજળીની જોડ જંગમાં ચમચમાવે છે, અને તે તલવારો વડે રાક્ષસોના અંગ વીધી નાખે છે.

જયવંત થઈ આવી મળું વગેરે = જંગમાં વિજય મેળવીને વર્ષો પૃથ્વી ઉપર નીચે ઊતરે છે, અને જયના વધામણે જાણે વિનયથી માતાના પગમાં પડતી હોય તેમ પૃથ્વી પર ઊતરી પડે છે.

આજ્ઞાંગ પડતી જોઈને ... વગેરે = જોસભર ચતી વૃદ્ધિને સાષ્ટાંગ

પડતી કહેવામાં આવે છે. . અત્યંત બદાર પછી જે વરસાદ પડે તે પુષ્કળ અને જોડેસજોડે પડે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. આ રીતે સાદાં પડતી પુત્રીને જોઇ પૃથ્વીમાતા વદાસસોયું શંકુ મુખ કરી રાજ થાય છે અને પુત્રીને ચૂમી લે છે.

‘આપુ! તને તો રાક્ષસે પજવી’ ... વગેરે = વર્ષા બેટા! તને જૂઠા રાક્ષસોએ ખડુ હેરાન કરી! ધામ બદારથી માતા પોને અકળાઇ ગઇ હતી એ વાત વાત્સલ્યરોદમાં વદાસસોઇ માતા, પુત્રીને કુશળ આવેથી જોઇને, વીસરી જાય અને પુત્રીની વિપદ તને દેશે વસે એ સ્વાભાવિક છે.

હૈયે લઇ લઇ ચાંપતી ... વગેરે = તૃપ્તિપૂર્ણ થઈ ધાય ત્યારે પૃથ્વી કોણા જાય અને પાણીનાં પૂર સમાવી સકાય તેટલાં પોતાના દેવામાં-પડમાં સમાવી દે એ દરમ અહો ચીતવું છે.

વળી માતરિંધા અશ્વજોડી ... વગેરે = અગાડિના જંગ વગેરે પ્રસંગથી ઘોડેશ્વારીના જમણમાં વર્ષાને લવનેા અને જોખમનેા અનુભવ થયેા છે, એટલે હવે ઘોડેશ્વારીમાં તે જોખમ સમજે છે. વળી તે હવે વિશેષ ગ્રીહ યજ્ઞ છે અને અગાડિના જંગમાં મજેલા વિજયે તેને કંઈક માનિની પણ જનાવી છે; તેથી તે હવે માતરિંધા અશ્વો-પવનના ઘોડા જોડીને રથમાં વિચરવાનું પસંદ કરે છે. ફરી પાછાં વાદળાં જામવાની શરૂઆતમાં પ્રથમ આછાં વાદળાં હોવાથી, અને તે ઢાંઢાં ઢાંઢાં રેસા જેવાં હોવાથી તે દરવને ધવધરમ કહ્યો છે.

કદિ ધુમ્રના ભૂસ વિમાને ... વગેરે = વળી ધુમ્ર વગેરે રાક્ષસો ઉપર જ્ય મેગવીને તેમનું જૂઠું વિમાન તેણે પડતી લીધેલું છે, એ પોતાની વિગયસંપદ સર્વને જણાવવાની હોયે કાંઈ કાંઈ વાર તે

ભૂરા વિમાનમાં પણ સંચરે છે.

કદિ બ્યોમસર પાંખો શુભાલ ... વગેરે = ફરીવાર નવી જામતી વાદળીઓ જે રૂના પોલ જેવી કે પુણીઓના લાંબા રેસા જેવી બપોર અને સાંજે દેખાય, તે વાદળીઓ છુદે છુદે વખતે જુદા રૂપરંગવાળી જણાય તેનું આ ચિત્ર છે.

બેઝુ' ધવલ જલચોકમાં ... વગેરે = લગભગ અધુ' ચોમાસુ વીતી ગયા પછી એટલે થાવણ - ભાદરવામાં ચંદ્રિકાનું જળકુંડાળું ધણી વાર જેવામાં આવે, એટલે અધુ' ચોમાસુ વીતી ગયાનું અર્થો મૂચન છે. જાણે ધવલ જલચોકમાં કુંડાળું કરીને વર્ષા પોતાની મજી ચંદ્રિકા સાથે બેઠી બેઠી વિનોદ કરતી, અને બને બહેનપણીઓ જલના પડદા પાછળ રહીને રક્ષકિ ચોતીની સેથોં પરાવતી હોય, એવું દશ્ય લાગે છે.

ચંદા તણા ઓળી રૂપેરી વાળ ... વગેરે = રાધ વાર બહેનપણીઓ એકબીજાને ઘેર મળવા જાય ત્યારે એકમેકના વાળ ઓળવાની પ્રથા અગાઉ બહુ દત્તી, દંડ પણ ગાનડામાં એ વ્યવહાર ચાલે છે, અને તે ત્રિવેકનું અને સૌજન્યનું ચિહ્ન મણાય છે. આ પ્રમાણે વર્ષા પોતાની ચંદાસખીના રૂપેરી વાળ ઓળીને ચોતીની સેથોંથી તેની સેંથી શરૂગાર છે.

સેથોં વધેલી લલિત વલ્લિ કંઠ ... વગેરે = અને બીજી વધેલી સેથોં સુંદર વેળાઓને કંઠે લટકાવી દે છે. વર્ષાના મંદ મંદ જમતા-ટપકતાં ટીપાની રેખાઓ ચાદનીના આખા ઉજ્જસથી સફેદ રક્ષકિ-માઝાઓ જેવી દેખાય, અને એ ટપકતાં ધવલ ટીપાંની રેખા વેલીઓ ઉપર પડીને લટકી રહે, તે દશ્ય અર્થો ચીતર્યું છે.

દાદાતણા દાઢીતણા ઓળી સમારૂં વાળને = હવે ચંદ્રોત્પત્તિ

રાત્રિ વીતીને સત્તાર પડે છે, એટલે વર્ષા પોતાના દાદા સુપની દાદીના વાળ ઝોળાને ઠીકઠીક કરે છે; અને મરકતમણિના ધાળ લરીમરીને મીઠી સોરમવાળાં ફોળાં દાદાને નૈવેદ્ય અર્પે છે. સારી વૃષ્ટિથી ભૂમિ અને વનસ્પતિ લીલાંછમ થાય છે અને વૃક્ષો સુગંધદાર મિષ્ટ ફોળાંથી લચી રહ્યાં છે તેનું આ વર્ણન છે.

આવાસ ઉત્તતથી નિહાળું માત હસતી = વર્ષા પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનેથી પૃથ્વીમાતાને પોતાની તરફ વાત્સલ્યરસેદથી હસતી જુવે છે, કેમ કે હવે પૃથ્વી સંપૂર્ણ વર્ષણથી તૃપ્ત થઈ છે.

દાદાતણે જોળે ચડી ... વગેરે = એક પુત્રવધુને પોતાની બાલિકા વૃદ્ધ શ્વસુરને જોળે બેઠેલી જોઇને જોતું વહાણ જીપજે, તેનું વહાણ વર્ષાને તેના દાદાને જોળે ચડી બેઠેલી દેખાને પૃથ્વીને જીપજે છે.

મરકતધજ્જ્યો મા હલાવી ... વગેરે = વરસાદને પર્વતનાં શૃંગો અને વૃક્ષનાં ઝુડો આકર્ષણ કરે છે તેથી પર્વતોના મહેશમાં અને મોટાં વનોમાં વરસાદ વધુ પડે છે. આ વિશાનતું સત્ત્વ બતાવતાં વર્ષા કહે છે કે પૃથ્વી માતા તેને દાદાને જોળથી હવે જિતરી આવવા માટે મરકતધજ્જ્યો - લીલાં વૃક્ષોનાં ડાળપણો-દલાવી ઇસારત કરીને વીનવે છે, અને વળી પૃથ્વીમાતા પોતાના લાંબા લાંબા ગિરિશરને ઇસારે તેને જિતરી આવવા લલચાવે છે. પુત્રવધુ પોતાના પતિના શ્વસુર દેખતાં પોતાના માળકને સ્પર્શ માલીને બોલાવે નહિ, પણ માત્ર ઇસારત કરે, એ મર્ષાદનો બાર અહીં વ્યક્ત થાય છે.

મુખ ઢાંકતી છુમટા વડે ... વગેરે = વળી વિશ્વના કહે છે કે પૃથ્વીમાતા તેના શ્વસુર સમક્ષ બોલતી નથી એટલું જ નહિ, પણ

પોનાની નીચ સાડીના પાવથી ઘૂમરો તાણીને મુખ પણ ઢાકી રાખે છે. સૂર્યને બોલે વર્ષા - ગ્રેમમાળા ચડી બેડી છે તેથી તેના પડઝાપો પૃથ્વી ઉપર સદૃશ પડે તેને ધુલટપટ દલો છે. કચ્છ, કાઠિયાવાડ, મારવાડ, પંજાબ વગેરે રથગે દગ્ગ આ રૂઢિ છે અને સાસરવાસમા લક્ષનાઓ વડિતો મમક્ષ દગેરા એવી સાજમયીદમાં રહે એ રૂઢિ સ્વાભાવિક છે.

માડી મને વળી તેડવા ... વગેરે = વળી પૃથ્વીમાતા વર્ષાને તેડવા માટે લોચકર્ષા સગારંભ કરે છે. અને કૃષિકારોએ પોતાના બેતરો બેડી સમારીને તેમા નવાનના બીજરોપણની પવિત્ર વેદીઓ બનાવી છે - અર્થાત્ સુંદર ચામ અને કપારા કરેલા છે. હવે વર્ષાથી તૃપ્ત ભૂમિમા જુદા જુદા અનાજનું વાવેનર થયું હોય છે, એમ બતાવે છે.

એ ગ્રેમના આદર નિહાળી ... વગેરે = એસા ગ્રેમગ્રીના આદર-માન અને આતિથ્ય જોષને વર્ષા પાછી દાદાને બોલેથી ઊતરી આવવા ઉત્સુક અને અધીરી બને છે.

પર્જન્યર્થાંબે વેગથી વગેરે = પર્જન્યપવનો કુંઠાવાથી એકદમ વરસાદ તૂટી પડે એમ આપણા વર્ષાવિજ્ઞાનમા મનાય છે. જેને અંગ્રેજીમા Monsoon Currents કહે છે તેને આપણામા પર્જન્યરતન કહે છે.

બોલે ધરી, સુખમન કરી ... વગેરે = હવે લગભગ છેલ્લી વૃષ્ટિ છે એમ સૂચવાય છે. પૃથ્વીમાતા એ વૃષ્ટિને પોતાના બોળામા લઇ સુખમન કરીને કંઈ અજાન ધેનનું અંજન આપીને તેને ચંપાળીને પોઢાડી દે છે તેથી વર્ષાની બધી મસ્તી, ગધેા વિહાર હવે સમાપ્ત થાય છે.

૧૮ તળાવની ટેકરીમાં પ્રભાત

પ્રાતઃકાળે ત્રાપજ્યી તળાવની જતાં ચારધાંચ માદલ દૂરથી દેખતી તળાવની ટેકરી જોણે જોઈ હશે તેને ખ્યાલ આવશે કે એ ટેકરીનો દેખાવ એટલે દૂરથી, જાણે કાંઈ વૃદ્ધ રોસો માથે ધાનજો આડીને બેઠાડકે જોડો હોય, એવો લાગે છે. પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય થતા પહેલાં હું એક વખત આ ટેકરી ઉપર ચડેશો, અને તેનાં જુદાં જુદાં સ્થાનો : એકાગ્રચુક્ર, નરસિંહ મહેતાની નિશાળ, જળનાં ટાંકાં, શુક્રગુરિયો પહાણો, અને જોનોનાં દહેરા વગેરે બધાં સ્થળોમાં ફરીને લગભગ દસઅગિયાર વાગે નીચે આવેશો. એ બધા દરમ્યાની એકંદરે હાથ મારા દિશમાં જે પડેલી તેનું આ દાન્યમાં વર્ણન છે.

ગિરિ વૃદ્ધ નદપથ'ક પાસે ... વગેરે = રોસો જેવો દેખાતો તે ગિરિ પ્રાતઃકાળમાં કાળા શાશ્વ આડીને તળાવ નદીરૂપ પદ્મંગ પાસે જોડો છે અને તે પદ્મંગમાં પોટલી પોતાની યુત્રી પ્રભાતીના રેશમ જેવા વાળને પંખાવ્યા કરે છે. હજી પ્રભાતના ઝાંખા તેજને લીધે નદીનો જલપ્રવાહ પ્રભાતીના સુરેશમ વાળ જેવો દીસે છે.

પોદી પ્રભાત તરુણ નિરખુ' વગેરે = હજી તરુણ પ્રભાત તેના નદખિજાનામાં ઊપતી દેખાય છે, અને કડિનાં તરુઓ નદપદ્મંગ ઉપર જાણે છત્રચામર ધરીને બેઠાં હોય તેવાં દીસે છે.

કંઈ ઘોર નીંહરે નાસિકાથી ... વગેરે = પ્રભાતીના ચાસો-ચત્રાસમાં નિદ્રાના ઘોરણનાદ સંભળાય છે, તે જાણે કંઈ જળના ખળખળ નાદ જેવું જામતું દિવ્ય સંગીત લાગે છે.

એ ગાન કેરું વાન વધતાં = હવે જરા વધારે ઉજ્જવલ પ્રભાત થતાં પવન વધુ વાય, અને તેથી થતા જળ-ખળખળાટના વધતા

તાનથી પંખી જગી જતાં લાગે છે, અને તે પંખીડાં પોતાની બહેનપણી પ્રભાતીને જગાડવા માટે સુમધુર સાદ કરવા માંડે છે.

ઊઠી પ્રભાતી આંખ ચોળી ... વગેરે = હવે પંખીનો કિલકિલાટ સાલળી પ્રભાતી આંખ ચોળતી ઊઠી ને તેનો અદ્વિષિતા જે પદ્મંગ પાસે બેઠો છે તેના બોળામા જઈ ચડે છે. આજુ/માજુ આઠો પ્રકાશ થવા લાગ્યો છે, પણ ટેકરીની તલેટીમાં અને તેની ગુફાઓમાં હજી પરાક્રિયા જેવું અંધારું છે, એમ સૂચ્યું છે.

ગહરતણી સોડે લપાઈ વગેરે = હવે ટેકરીના ખીખ ઉગમ-વાળા ભાગને છોડીને પ્રભાતી પોતાના પિતાએ ઝોડેલી શામળા શાકની અંદર ગુફાઓની સોડે લપાઈ જાય છે. હવે ગુફાઓ સિવાય ખીખ બહિરુભાગોમાં ઉગમ છે.

પવને સમાયું આંગણું વગેરે = હવે ઉગમવાળા તેજસ્વી પ્રભાત થતાં પવન ફૂંકવા લાગે છે તેથી જ્યારે તે આંગણું વાળતો હોય એમ લાગે છે, અને નદીમાં પણ વિચિત્રોભ થવાથી તે જ્યારે નદ - પર્વતને ખંજેરતો હોય એમ લાગે છે. અને બાલાકને ઉદય થવાથી લાલ, ગુલાબી, કેસરી વગેરે રંગની રંગોળા પુરાવા લાગે છે. એ બધા રંગો ક્રમે ક્રમે પુરાતા જાય છે માટે 'જાળવીને પૂરે છે' એમ કહ્યું છે.

મરકતતણું ચામર મનોહર વગેરે = નદીના કાંઠા ઉપર લગેલાં લીલાં વૃક્ષોરૂપી છત્રચામરો પવનની લહેરાથી હલવાથી તેને ટીંગાઈ રહેવ લાલધોળા હીરા જેવાં ફૂલો નદીમા ખરી પડતા લાગે છે.

ગિરિએ ગૃહસ્થી ધર્મથી વગેરે = એ ટેકરીએ ગૃહસ્થ ધર્મ પ્રમાણે મારો સ્નેહસત્કાર કર્યો અને મારી આતિથ્યમેવા હેતથી

કરવા માંડી.

દીધો હિતારો ભવ્ય એભવગહરે વગેરે = તે શ્રદ્ધે પોતાના ભવ્ય એકાન્ત એભવગુહામાં મને હિતારો દીધો.

પરિચારિકા સોંપી પ્રભાતી = અને મારી સેવાશુશ્રુષા કરવા માટે પોતાની યુગ્મી પ્રભાતીને સેવા કરનારી તરીકે સોંપી. શુદ્ધમાં તે પ્રભાત એવો જ દેખાય હોય તેનું સૂચન છે.

પરિચારિકા પરિચય થતાં વગેરે = પ્રભાતી પરિચારિકા સાથે વધારે પરિચય થતાં તે મારી લાડીલી બહેન જેવી બની રહી, અને તે મારી સાથે સાથે અનેક શુદ્ધાઓમાં સંતાકુકડીની રમતો રમવા લાગી.

નરસિંહ મહેતાની નિશાળે વગેરે = અમે અને 'નરસિંહ મહેતાની નિશાળ' નામની શુદ્ધામાં પણ સાથે ગયાં, અને ત્યાં ભક્તિભાવના તથા જ્ઞાનધાટના અનેક પાઠ ભણ્યાં. એ શુદ્ધાઓની અદ્ભુત શાન્તિમાં ભક્તિભાવ અને હૃદયમદિમાના જ્ઞાનનો આદિ-ભાવ સદૃશ સંભવે.

અબ્યાસથી ઊઠી પ્રભાતી વગેરે = બાળક જેમ અભ્યાસ કરતાં ઘૂર્ત યાત્રીને ઊંચું થઇ મન તેમ પ્રભાતગ્રાસા ઊભી થઇ ગર્હ, એટલે હું પણ સાથે ઊભો થયો.

હોરાવી કરથી કર પ્રભાતી વગેરે = મારા હાથમાંથી પોતાનો હાથ હોરાવીને નીચે હેઠ તળેટી તરફ પ્રભાતી દેહી ગઇ. દરે ટેકરી ઉપર મહરોની અજુગાદુ અધિ પ્રકાશ છવાઇ ગયો છે, પણ હેઠ નીચે તળેટીમાં કંઈક છ.યા જેવી પ્રભાત રની દની, એ દરવનું આ ચિત્ર છે.

એ નાસતી છુપતી પ્રભાતી વગેરે = પ્રભાતી દરે નાસતી છુપતી

છેક અદરશ થઇ. દરેક ગુણમાં તેનાં પતલા પછગ શોધનો રૂથો પથ્ય તે તો છેક ગેન!

એ રમ્ય ક્રીડનમાં આકારણ વગેરે = પ્રાતઃકાળનું છેક દૂર થવું અને ગુલાબી ઉજાજગ સવારનું ચગકવું, એ દરબને ઉદ્દેશીને આ લીટીઓમાં કહેવાય છે કે પ્રજાતી એક બાલક પેઠે આનંદ રમતમાં આકારણ રીસાઇ, સાલ મોડું કરીને અને મને એકાએક તઃછાડીને ચાવી ગઇ !

દવે એ સ્નેહમોખતી ચાવી જવાથી આ રથજે રહેવું ગોઠે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. માટે દવે અદ્રિનું છેડવું દર્શન કરી લઇને વિદાય લેવા વિચાર કર્યો. પ્રભાત વીતી ગયા પછીનું તે ટેકરીનું દર્શન દવે નીચેની ઢીમા આવે છે.

ગિરિરાજ કાળી શાલ કાઢી વગેરે = દવે પ્રભાત વીતતાં તે ટેકરીએ ઝોઢેલી પેતાની કાળી શાલ કાઢી નાખી છે, અને જાણે તે તેજજલમાં નદામ, કનકમય કાન્તિ ધારણ કરીને, કંઈક સમાધિમા શાન્ત અને સ્વસ્થ બેઠેલ દેખાય છે.

ધ્યાનસ્થ અદ્રિરાજને વગેરે = એ ધ્યાનમા બેઠેલા અદ્રિને પ્રત્ક્ષિણ કરીને (એટલે તેના પશ્ચિમ ભાગ તરફથી દવે પૂર્વ ભાગે જ્યાં જોતરવાના પમચિયાં છે ત્યાં આવીને) મેં પ્રણામ કર્યા, અને તેની વિદાય લીધી. તો પણ પ્રભાત તો મને વળાવવા માટે જરા પણ ડોકાઇ નહિ.

૧૬ કોળિયાકગમન

દારણ ગ્રીષ્મ ઋતુની સખત ગરમીના સમયમા એક વખત કોળિયાક જવું થયેલું તેના અનુભવનું આમા વર્ણન છે. પ્રમંજ અરગ છે.

૨૦ આમરો આવાસ.

કુદરતનાં આહ્વાદજનક અને સ્નેહભર્યાં સ્થાનોમાં અને સર્વો સમીપ, જ્યાં મન હરે અને જેના સદવાસમાં નિવાસ કરવો મળે, તે બધાંનું આમાં વર્ણન છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે.

૨૧ દિલ્લદારદર્શન

કુદરતનું અખિત દસ્ય માન અને નૃત્યના આનંદમાં મગ્નું જણાતાં હૃદયમાં અત્યંત સ્નેહભાવ ઊછળે છે, અને આનંદમય ઇશ્વરી લીલાનું સ્નેહભીના આદ્ર દિલ્લમાં પ્રતિબિંબ પડે છે તેને દિલ્લદારદર્શન કહેવામાં આવ્યું છે. જે ચિત્તનંદનું પ્રતિબિંબ લાંબો અમય હૃદયમાં ટકવું નથી પણ ધીમે ધીમે ઝાંખુ ઝાંખુ થઈ અદસ્ય થાય છે. એ બધા અનુભવનું આમાં ચિત્ર છે. યોગના અભ્યાસીને કે સમાધિની પ્રક્રિયાનો અભ્યાસ કરનારને આ અનુભવ સહેલાઈથી સમજાશે. એક વખત ખીલખાથી ગિરનારના પ્રદેશમાં હું ગયેલા, ત્યાં ધ્યાન-સમયનો આ અનુભવ છે.

ભવ્ય પદ્મડમાંથી નીકળતાં ઝરણો અવાદ એક ખીણમાં પડે છે ત્યાં વૃક્ષહતાઓના જની રહેલા કુદરતી લલામડપમાં આસન કરી, ધ્યાનની તૈયારી કરતાં, આજુબાજુનું બધું દસ્ય ગાન ને નૃત્યમાં તત્ક્ષીન થાય છે. તે દસ્યનું વર્ણન પહેલી આઠ કઠીમાં કર્યું છે.

સર્વે સૃષ્ટિ ગાન ને નૃત્યવાળી વગેરે = સૃષ્ટિના ગાન અને નૃત્યની કુદરતી લીલા અનુભવવાથી આનંદમગ્ન થવાય છે.

એવામાં મેં દૂર દૃષ્ટિ વધારી વગેરે = દૂરે આ કઠીથી લૌકિક દૃષ્ટિએ હૃદયના પ્રદેશમાં ઉડવન માની સહાય, અને ધ્યાનની સિદ્ધિમાં વિશ્વદૃષ્ટિથી થતું દિવ્ય દર્શન મણી શકાય. દ્રષ્ટાને આ બધી સૃષ્ટિશોભા કુદરતની પરીઓનું નૃત્યજીવન ભાસે છે.

કડી ૧૧ = કુદરતમાં જાગી રહેલું જ્ઞાન અને નૃત્ય તે અપ્સરા-
ઓની સોજનનું પરિણામ લાગે છે. અને જ્ઞાનનૃત્યવાળા રથાનના
સંગનો રંગ દ્રષ્ટાના આર્દ્ર અને બિઠગતા ઊરને પણ લાગે છે.

કડી ૧૨ = તેને દેવરી, પ્રેમપીપ્પલા પાનની પિપાસા થાય છે,
અને એ પીપ્પાપાનથી તૃપ્તિ અને પરમાનંદપ્રાપ્તિની તેને અંખના
થાય છે.

કડી ૧૩ થી ૧૬ = દિવ્ય અપ્સરાઓના નૃત્યમાન સમુદ્ધાનના-
દત્ત નાદનું શ્રવણ ધ્યાનરથ સ્થિતિમાં થતાં આ રથાન હંદ્રની અમ-
રપુરી જેવું લાગે છે; અને વૃક્ષો, વેલો, પક્ષી, પ્રાણી વગેરે સર્વ
કુદરતના સર્વોદેવદેવાગનાઓ સમાન બાસે છે.

સૌ દેવીમાં એક મૂર્તિ મધુરી = એવા દિવ્ય દર્શનમાં બિન્નત્વ
દૂર થઈ, તે બનાવના અધિષ્ઠાનરૂપ એક અખંડ ચિદ્ધન સ્વરૂપનું
મોહક દર્શન થાય છે, તેનું વર્ણન એક માથક માથક કરવામાં આવ્યું
છે. તેના સ્વામત માટે જોલવાને શબ્દ જડનો નથી (કેમ કે વાણી
ત્યાં પહોંચી શકતી નથી), તેમ જ તેને બેટી પડવાનું મન છતાં
તે ભવ્ય આકૃતિના દર્શનથી ભીરતા વ્યાપે છે, અને અવયવ માત્રની
ગતિ સ્તબ્ધ થઈ જાય છે.

કડી ૨૦ = ઉપર વર્ણવેલી અહોભાવની ભીરતાને લીધે એ વિશ્વ-
દર્શનની દિવ્ય મૂર્તિ વિદાય થતી દીસે છે. (અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણે
વિશ્વદર્શન કરાવ્યું ત્યારે તે ભયભીત થઈ ગયેલો, અને તેથી વિશ્વ-
દર્શન સમેટી લઈને શ્રીકૃષ્ણે સૌમ્ય સ્વરૂપ પાછું ધારણ કર્યોની વાત
ગીતામાં છે. તે આ અનુભવની સાક્ષી પૂરે છે.) સમાધિમાં ચિદ્ધન
સ્વરૂપનું દર્શન લાગેા કાળ ટકાવી રાખવું એ સહેલું નથી એ વાત
અનુભવીઓ જાણે છે. પરંતુ યત્ન યત્ન મનોવાતિ તત્ત્વ તત્ત્વ સમાધયઃ

એવી સિદ્ધતા જેને પ્રાપ્ત હોય તેને જ તે સુખમ છે. પણ ઉપર
એ દિવ્ય દર્શન અદરશ યતાં હૃદય વિદાય થઇ જતું લાગે એ
સ્વાભાવિક છે.

કડી ૨૧ થી ૨૩ = હવે જાન્ય તથેત્રી દષ્ટિને તે ને તે દર્શનની
અગિયાર દશ મટતી નથી, તેથી એ દિવ્ય લીલાના દર્શનની
પ્રતીતિ દ્રષ્ટાને પોતાના વૃક્ષકુંજની આજુબાજુમાં કંઈક આભાસ
રૂપે થયા કરે છે, એ રિચતિનું લૌકિક દષ્ટિએ અહીં ચિત્ર
અપાય છે.

કડી ૨૪ થી ૨૬ = હવે દિવ્ય લીલાનું દર્શન આશ્રય યતાં
ચિત્તની વિહંગ રિચિતિ થાય છે, દૂર દૂર જતી એ દર્શનછાયા
પાછળ દષ્ટિ ખેંચાઇ રહે છે, અને છેવટે મૂર્છા કે તંદ્રાવસ્થા પ્રાપ્ત
થાય છે.

૨૨ દરિયુભાસ

વનકામાં દરિયુભાસને બેઠ્ઠીકર કુદ્દત્ત ગેલકરત્ત' જોઇને ઉદ્ભવેલા
વિચારો આમાં સ્પષ્ટ થયા છે, અને એ બાજુ દરિયુને જોઇ નિશ્ચિત
આનંદમમ્ભવમરી જાણવાવસ્થા સ્પષ્ટરી આવતાં નિરંતર ત્યાં બાજુ
મુઠ્ઠિ જ હોય તેવા પ્રદેશમાં જઇ વસવાનો સંકલ્પ થાય છે.

એવા તો આ વનમહી ભમે ... વગેરે = આ સંસારવનમાં
કુદ્દ પારાધીઓ - સિકારીઓ મુખ્ય પ્રકારે ત્રાસ દેતા ભમે છે, અને
મીઠું મીઠું ગાઇ ભોગવીને પ્રાણુ દરે છે. ઉપર ઉપરથી મીઠા-
ભોલા છતાં અંદર ખાનેથી હજકપટ કરેલા લુબ્ધકો દુનિયામાં પશુ
હોય છે અને મધુર મંગીનથી ભોળાં દરિયુ ભોજાય એ વાત
પ્રસિદ્ધ છે.

ત્યાં રહે કોઈ ના રહી વગેરે = દુનિયામાં મોદમાં ૧૨૫

પછી કાંઈ ઉગારી શકે નહિ; મોઢવાશથી તો ચેતાની મેળે જ છૂટવું જોઈએ. માટે આ છગકપટલરી દુનિયામા વરયા પછી તો સારી સાચવીને જ રહેવું પડે.

લે હું ય આવી વિસરી ... વગેરે = દુનિયાની ચિન્તાથી અને કષ્ટપલરી દગાથી કંટાળેલા મનને આ નિર્દોષ અને નિશ્ચિંત બાસ્થા-વરયાની આનંદભરી સ્થિતિ આવકાન્દાયક લાગે છે, તેથી જે સ્વર્ગીય પ્રદેશમા કામ્ય બાસ્થાવરયા સિવાય બીજી સ્થિતિ જ ન હોય ત્યાં જઈ રહેવાની અભિલાષા થાય છે.

૩૩ બાહ્યા - પરીને

નાની પરી જેવી સુંદર બાહ્યાને ઉદ્દેશીને વાતસલ્યભાવે આ કાવ્ય લખાયું છે.

સંસારધાના મણુ રૂઝવે તું = બાલિકાના કરને ઉપની કડીમા પદ્મવ કહેલ છે. કેટલીક ઔપધિના પાદકામા મણુરોપણ કરવાનો શુભ હોય છે, તેમ બાલિકાના કોમલ કરપદ્મવમા સંસારની આધિના મણુ રૂઝવવાની શક્તિ મેલી સ્વજનને લાગે છે.

લેખ્ય કરે = બાલિકાના કોમલ કરમા સંસારના ધા રૂઝવવાની કે દુષ્પ્રતિવારણની શક્તિ ઉપરની કડીમા કહી છે, તે રીતે અર્ધ પણ તે કરેમા સ્થિતિ દર્શ દૂર કરવાની દાની શક્તિ માનીને તેને દવા જેવા શુભવાળા હાથ કહ્યા છે.

લલાટ ઝુલ્ફાં મૂલતાં ... વગેરે = બાલિકાના કપાળ ઉપર સુંદર ઝુલ્ફાનું ઝુનન જોઈને સ્નેહીજનનું હૈયુ દેવી દિયોજો મૂલવા લાગે, અને એ ઝુવાની હાલક છેક ઉચે ચડે ત્યાં સ્વર્ગદર્શન થતું હોય એમ્લો આનંદ થાય !

૨૪ માતામરણ

પ્રસંગ સરસ છે.

૨૫ સંતત સ્મરણ

મારી પ્રિયતમાના અવસાનપ્રસંગે લખાવણું આ કાવ્ય છે.

એક અગમ્ય માર્ગે = જે અનંત કાળમાં દિવસ, માસ, વર્ષ વગેરે સમાધિ જાય છે, તે અનંતતાના અગમ્ય માર્ગે 'તું' ચાલી ગયું!

હુંએ વિરાટહૃદય! ઇચ્છિ આ તરે છે = હવે તે વ્યક્તિત્વ મળીને સમક્ષિમાં ગળા જતાં પ્રિયને 'વિરાટહૃદય' કહીને સંગોઘવામાં આવે છે. 'તું' વહી ગયું છતાં દે વિરાટહૃદય! તારી જો છવિ તો આ અનુ આગળ અખંડ તર્વા કરે છે.

નેણે નિરંતર તું દર્શન વગેરે = નેણમાં તારાં દર્શનની ખુમારી, અને કણમાં તારા અનાદ્ય બળકાર એવા ને એવા જ તાલ છે, તે કાંઈ મટવાના નહિ.

અર્ધનાર નટ ઇન્ધર તુજ અંગે = જેમ હમામદેશનું પ્રિય-નેહું એક અભેદ રૂપે દેવાળી શીશંકરમનના અર્ધનાર - નરેન્દ્ર કહેવાય છે, એમ તારા અંગે હું દિનેદિન ને અંગેઅંગ પ્રધાયસો અર્ધનારનરેન્દ્ર રચણ દતો. પણ હિમા દસના પગમાં મળી મુલા, અને શંકરમનના વિપાન કમું તથા સ્મરણમાં મુલ્લી જમાવીને બરમસેવન કમું; તેમ હવે તારા વિના આરે આ સંસારમાં વિપાન યોગવાનું, બળતી ચિનામાં તરહવાનું, અને રણમાં એકાં રચવાનું જ રહ્યું; કેમ કે તારા વિના જીવ કહીને સદચાર અને મમતા જ નહિ.

ત્રિશૂળ વત્સર વઘ્યાં ... વગેરે = હું તેજ જાંની ઉંમરે પડેલાં નાં મારી ચોરીય વાંની જો પાળીનું આપન મળું. એરે જે

એકવીસ વર્ષનો ઘરવાસ માત્ર એકમે પદમાં જ વીતી ગયાનો હવે અનુભવ થાય છે.

અભ્યાસજીવન તું સાથ રહી ગુજર્યું = અમે અને શાળામાં સાથે ભણનાં એવો અર્થ નથી પણ હું પરિણીત અવસ્થામાં અભ્યાસી હતો અને પાઠશાળાના મારા અભ્યાસમાં મારી પત્ની રસ લેતી અને ઉદ્દાસ પૂરતી એમ કહેવાનો આશય છે.

સાચુજન્યભાવ તવ ના વિસરે વિસાર્યા = તારા સહવાસના ને સોજતના આનંદજનક રનેદભાવ વિસાર્યા વિસરાતા નથી.

યોગબ્રહ્મ = પ્રિયાની સૌમ્ય સોજતના યોગથી ચ્યુત થયેલો, મમગીનીભરેલી અનંત વિરહદશા પામેલો.

૨૬ પુનર્મેળાપ

બહેની અને જનની તુલ્ય ... વગેરે = આ યુગ્મ પૈકીના પુરુષની બહેન અને ફ્રેમાને તે પુરુષની સ્ત્રી પ્રત્યે કંઈક અકારણ્ય અણુગમે ને ધિક્કાર એટલો તો હતો કે સ્ત્રી તેમની આખે ખૂંચતી અને અઢી થાય તો જ તેઓ જ'પે એવું હતું. માટે એ વધૂના કંઈ કંઈ વાક કાઢીને પુરુષને તેઓ સ્તાવતાં અને નિરંતર કલેષ કરાવતા, પણ પુરુષ માથાપ વગરનો હોવાથી તેની બહેન અને ફ્રેમાને વશ હતો, એટલે તેની સ્ત્રીને પોતાના દુઃખની દાઝ બાણીને વિદાય થઈ જવા ફરમાવ્યું.

બાળો સદા પતિ પરાધીનતા સહેતો = બાળપણમાં પરણેલો પતિ હજી પોતે પગજાર થયો ન હોય તેથી તેને તેના વડિલેની મરજી અને આજ્ઞા હંમેશાં ઉઠાવવી પડે.

પ્રીધો વિવાહ ફરી વ્રાતજનો સહર્ષ = ફ્રેમાએ પોતાના ભત્રિન-

ને હરીવાર રંગે ઉમંગે પરજીવ્યો.

ફેળા ફુલાય મન જોમ કરી કમાણી = પોતાને અબ્બમતી જૂની વડુને કાઢી મૂક્યા પછી બનિજાને નવી વડુ પરજીવી તેથી ફેળાં આડગાં કમાણી કરી દાવ્યાં હોય એમ કુસાવા લાગ્યાં.

છે દૂર જે નજરથી ઉર શે વસે તે ? = જે જૂની વડુ અત્યારે નજરથી પણ છેક દૂર છે, તે નવા પરજોતરની રિધતિમાં પતિને હૃદયમાં શી રીતે સાંભરે ?

પૂર્વસ્મૃતિ સમય સ્વર્ગ ભુંસાડી દેતો ... વગેરે = વીતેલા દીધાં સમયે તે પતિના રિધમાંથી પૂર્વસ્મૃતિ છેક વીસરાવી દીધી છે, અને તે બધો સમય દહે ત્યજ્યક્ષી જૂની વડુને જ માત્ર વિયોગમાં વીતે છે. નવરધૂની પ્રાપ્તિથી વિયોગનું જ્ઞાન પતિના મનમાં જરાય ઘટું નથી, પણ એ જૂની વડુને તો વિરહદશાને અનુભવ દણ અખંડ છે.

સુવેં તિરસ્કૃત થકી ખસી દૂર લાગે વગેરે = જે સ્ત્રીને વિનાકારણ પણ અમુક સંયોગમાં તેનાં સ્વજનથી તિરસ્કાર થયો તેનાથી ખસીને પરાયાં તો દૂર રહેવા આહે, અને એવી ત્યજ્યક્ષીને સંધરતા કેં આશય આપતાં તેઓ લજવાય.

છો નાથ ! આપ ભુખવાસ સખત્ની સાથ ... વગેરે = હે નાથ ! આપ મારી શોકવની સાથે સુખવાસમાં છો - સુખી અને કુશળ છો એ તપશ્વીને હું, જે કે વિયોગમાં વસું છું તો પણ, ધણી ખુશી થાઉં છું.

ફેળાતણું ફગાર ફાગ ... વગેરે = ફેળાને મુખેથી વારંવાર સાંભળી ગાળે અને જ્યાં અપવાદો સાંખીને, તથા નણુંદનાં કડવાં

કટાણું વજ્ર જેવાં વેળા મહી સહીને હું તો ઘણી સદ્નશીલ બની છું, તેથી મારી શોક્યની જોડે પણ સુખથી ગમાડીને રહી શકીશ.

સંસાર સર્વ પશું જ્યાં પલટી ગયો છે ... વગેરે = પતિએ ખીજી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કર્યો તેનો ધરસંસાર બધો બદલાઈ ગયો છે, તે સ્થિતિમા આ સ્ત્રીએ લખી મોકલેલા પત્રનો ઉત્તર મળવાનો ભરોસો તો તેને છે જ નહિ.

તીર્થાટને નીકળતાં ... વગેરે = હું આશરે સને ૧૯૧૫મા નર્મદા-તીર્થસ્થાને ગયો હતો ત્યાં નર્મદાકાશના ચાણોદ ગામે આ સાધ્વી સ્ત્રીની મારા એક મિત્રે મને ઝાળખ કરાવી અને તેની ત્યજ્યક્ષી સ્થિતિની મને બધી વાત કહી. તેને સાધ્વીની જેમ પોતાનો વિયોગ-કાળ લક્ષ્મિભજનમા વીતાડતી એ જોઈ એ સ્થળનું અને તે ત્યક્તા પૌવનાની વિષદ દશાનું ઠીક ૨૦થી ૨૪મા મિત્ર આપવામા આવ્યું છે.

શી યોજના પ્રભુ તણી ? ... વગેરે = પ્રભુની શી યોજના હશે તે ઠાક કળી શકાય નહિ. આવી સુક્ષીપ્ત સાધ્વીને શું મરણાન્ત વગી નિધિએ તીર્થવાસ લખ્યો હશે ? કે સાધુવેશ ઉતારીને તે ફરી પાછી તેના પતિ સાથે સૌમાઅવેગે નિવાસ કરશે ?

ધનંજી પ્રપૂર્ણ, પણ આશ ન લેશ ... વગેરે = પતિના મનમા એમ સંપૂર્ણ ઇચ્છા તો હતી કે એ જૂની વહુ હવે આવીને ધન સંભાળે તો સારું, પરંતુ તેને જરાય ભરોસો નહોતો કે એ પ્રથમની પત્નીના હૃદયમા આટલે સાથે કાગે સ્નેહાગ્નિ જાગતો હોય.

ના રીસ લેશ, અમુકા ન જરાય . વગેરે = જે સ્ત્રીમા મહદંત્ય સ્નેહ, કામગતા અને દયાળુ સ્વભાવ છે તે સ્ત્રીમા લેશ પણ રીસ કે અદેખાઈના અવગુણ સંભવે જ નહિ.

વીતી દશા, વિરહદુઃખ બધા ય વામી = તે સ્ત્રી પોતાના જૂન

કાવ્યનાં વીતેલાં વીતક અને આટલો જયો સમય જોગવડું પડેલું વિરહ-
દુઃખ બધું જૂલી મધ.

ને મિષ્ટ મૂક નટનારસ્વરૂપ હીન = એ પતિપત્ની હૃદયના રને-
હાથેપમાં એવાં તે ગુણાવાં કે અણુધાર્યા પ્રાપ્ત થયેલા મધુરરસનેદ-
સંયોગના ઉમળકામાં વાણીની મતિ જ આટલી જાય એવા
અર્ધનારનટસ્વરૂપે તત્ક્ષીન થઈ ગયાં.

૩૭ શિષ્યને

રનેહી શિક્ષક પોતાના શિષ્યને ઘણું વર્ષો સુધી શિક્ષણ આપ્યા
પછી તે કામના પરિચયગાથી વિરામે ત્યારે જ જાણે તેના દિલમાં
થાય છે તેનું આમાં વર્ણન છે.

૩૮ અચાનક મદિમા

શાનેન્દ્રિયદારા કોઈ ધન્ય ક્ષણોમાં અચાનક આનંદઅનુભવ પ્રાપ્ત
થાય તેનું આ ચાર કડીમાં વર્ણન છે.

કડી ૧. આ કડીમાં અવજ્ઞેન્દ્રિયજન્ય અચાનક જોમના અ.હાદનું
વર્ણન છે. રસનાઇન્દ્રિયના જે ગુણોમાંથી એક ગુણ વાફ છે તેને
શ્રુતિ સાધે સંબંધ હોવાથી અચાનક મધુર વાફનો આનંદઅનુભવ
પણ આમાં જ સમાય છે. અને રસનાનાં બાજે ગુણ સ્વાદ છે
તેની અચાનક પ્રાપ્તિમાં આનંદ નથી પરંતુ (propensity)
સ્વાદની આગમય-ભાવના હોય તો તે વધારે આનંદ આપે છે
માટે તે ગુણનો આમાં સ્પર્શ નથી કર્યો. માટે આ કાવ્યની માત્ર
ચાર કડી આપી છે.

કડી ૨. આ કડીમાં અચાનક સુખકર સ્પર્શનાં આનંદનો અનુભવ
વર્ણવ્યો છે.

કડી ૩. આમા અચાનક મોઢક દર્શનના આનંદનો અનુભવ છે.

કડી. ૪ આમા મગજને તર કરી દે એવા અચાનક મિષ્ટ દ્રાણના આનંદનો અનુભવ છે.

૨૯ નિદ્રાને આવાહન

લાખા કાળથી ઊંઘ માટે ઝંખના છતાં અનિદ્રાવસ્થા ભોગવવી પડવાથી નિદ્રાદેવીને હવે તેનાં મુલાયમ પગલાં લરીને આવવા માટે વીનવવામાં આવે છે. અર્થ ૨૫૪ છે.

૩૦ ૬૫૦ રણજીતરામને નિવાપાંગલિ
અને

૩૧ ગાંધીજીની જયંતી

અને પ્રસંગનાં કાવ્યો સરલ છે.

૩૨ જ્ઞાનામ્ય ચિત્તવૃત્તિ

હૃદયમાં કંઈ આકળ પણ પ્રગળ ક્ષોભ થતાં શું થાય છે ને સમજી શકાય નહિ અને કહી પણ શકાય નહિ એવી સ્થિતિનું આમા વર્ણન છે.

૩૩ મહિમ્નસ્તોત્ર

કુદરતનાં મહિમાવાન સર્વોના દર્શનથી ઊપજતા અહોભાવથી આમા તેના મહિમાની સ્તુતિ મવાય છે :

કડી ૧ માં ત્રિકાળ તપ આચરતા ગિરિમહર્ષિના ઓદાવર્ણની અને ગંભીરતાની સ્તુતિ છે.

કડી ૨ માં વિશાળ અને રસાળ તળેટીનો પ્રદેશ જે પ્રાણીમાત્રને પોષણ આપે છે તેની સ્તુતિ છે.

કડી ૩ માં મહોદધિની સૌમ્યન્યમરી વિરાગતા અને રસાગતાની સ્તુતિ છે.

કડી ૪ માં વનસ્પતિ પંડે કુઞ્જતાપ વેડીને પદોપકાર કરી રહે છે તેની સ્તુતિ છે.

કડી ૫ માં સૂર્યચંદ્ર જે પરમહાન ૩૫ પ્રકાશના દ્રૂત છે તેમની પરિષ્ઠ પ્રભાની સ્તુતિ છે.

કડી ૬ માં આ બધાં કુદરતી સર્વો પરમાત્માના મહિમાનો અંશ-માત્ર વ્યક્ત કરે છે, અને એ અનંત જ્ઞાનપ્રકાશની વ્યોર્તનો મહિમા જે સૂર્યચંદ્ર ગાતા કરે છે તેમની સાથે દરતા રહીને નિરંતર પ્રકાશમાં જ રહેવાની ઠીકઠી ઇચ્છા થાય છે, અર્થાત્ નિરંતર જ્ઞાન-સદ્ પ્રગતિ આશુ રહે એવી લાગના છે.

૩૪ અનહદ નાદ

સંપૂર્ણ ભરતી વખતે સાગરનાં ઊછળતાં મોજાં ઠાંકે આવી આવીને અફળાતાં હોય ત્યારે અનાહત નાદ જેવો ધોર ખનિ એમરે ગજાં રહે છે તે નાદનું આમાં વર્ણન છે. મીડીવીરડીમાં સમુદ્રતટ રેતીવાળો નથી, પરંતુ તેની તટખિખાત પથ્થરવાળો છે, અને એ પથ્થરની તટખિખાત ઉપર ભરતી વખતે અફળાતાં મોજાંથી આ અનાહત નાદનો મને અવલુચ્છાલ મળેલો.

નાદ અનહદ હિંદે ... વગેરે = સાગરના મધુર ગળામાંથી, તેમ જ સાગરના ઘવલુ મિષ્ટ કંઈ ઉપરથી ગંભીર અનહદ નાદ થઈ રહ્યો છે, તે જાણે કંઈ ગંભીર બાવે આગ્રાપ કરી રહ્યો હોય એવું લાગે છે.

ભક્ત ભવ ઈશનો તું ... વગેરે = તું ખરેખર ભવેશનો પ્રેમ-ભંકિતવાળો જણાય છે, કેમ કે ભક્તિના તાનમાં તારું હિંદે ઇશકોઈને રસમાં રેલી રહ્યું છે.

પરમ પદ પૂજતો તું ... વગેરે = તું તો કષ્ટકાળથી પરમાત્માના પદ પખાળી પૂજનો આવ્યો છે તેથી તારા દરેક દીપેટીમાં એ ભક્તિના તાનની ધૂન લાગી રહી છે.

નાદ અનહદતણી ધૂનમાં ... વગેરે = આ તારા ભક્તિમાનનો નાદ સાંભળીને આનંદમગ્ન બની જશે. પણ તેમનાં શિર નમાવતાં ધૂણી રહ્યાં છે, પવન પણ એ નાદ સાંભળીને ત્રેમથી ધરાશયનું માન મક્કાકારી રહ્યો છે, અને પક્ષીઓ પણ ભજનભાવે કંઠરવ કરી રહ્યાં છે. આ બધું પ્રભુમહિમાના ગાનનું અખંડ ગર્જન શ્રવણ-ગોચર થતાં હૈયું ભક્તિભાવમા પીગળી જાય છે.

ધ્વનિ પ્રણવધોષના ... વગેરે = આ અખંડ ચોમેર વ્યાપેલો અનાદત નાદ જાણે પરમાત્માના ઐક્ય રવનો ધ્વનિ હોય એમ આપું વિશ્વ એકતાને રચકાવી રહ્યો છે, અને વિશ્વમા દરેક આત્મા એ ઐક્યરનાદનું તાન મચી રહ્યું છે અને તેથી આખું જગત આનંદ-પ્રસન્નિત થઈ ધણધણી રહ્યું છે.

આમ સર્વત્ર એક અખંડ નાદના શ્રવણથી ભેદભાન બદાયને ભુક્ષાદ ગયું છે, અને એ બધી ભિન્ન વિભૂતિઓને દશગુણમાનની એક-તનતા દ્વારા અદ્વિત ભોધ શીખવી દીધી લાગે છે.

૩૫ વિરાટનો તાન્ડવરાસ

ખગોળશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી વિરાટના આ તાન્ડવરાસનું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે.

અજબ શું નૃત્ય તાન્ડવ વિરાટેશનું ... વગેરે = વિરાટેશનું તાન્ડવનૃત્ય ચોમેર વિશ્વમા અજબ મચી રહ્યું છે.

સૂર્ય, તારા અને ... વગેરે = વિરાટના તાન્ડવરાસના તાલ ઝીલી

ગ્રીક્ષીને સૂર્ય, તારા, અરો, આંધ - બધાં જ જો રાસમાં ધૂમી રહ્યાં છે.
ના ચુકે ચાલ ને ચાતુરી ... વગેરે = તેઓ પોતપોતાની વર્તુલ
વાળા ચાલ, અને પોતાની ધરી ઉપર યુદ્ધી ફરવાની ચાતુરી કદિ
ચૂકતાં નથી, અને કંઈ ગૂઢ જ્ઞાન કરતાં લમ્યા કરે છે.

આંતરિકમાં તેઓના બ્રમણ્યી એક પ્રકારનો ઘોર નાદ થાય છે તેને
ગૂઢ જ્ઞાન કહ્યું છે, કેમ કે તે અવાજ સામાન્ય અર્થશ્રુતિથી સાંભળી
સકાતો નથી, પણ ધ્યાન-ભાષિમાં પ્રાપ્ત થતી દિવ્યશ્રુતિથી તે
સંભળાય છે, માટે તેને ગૂઢ જ્ઞાન કહ્યું છે.

સ્નેહઆકર્ષણે મુગ્ધ બાણે ... વગેરે = ગુરુત્વાકર્ષણના સ્નેહ
જેવા બેંચાણથી બાણે એ બધાં મુગ્ધ બનેલાં હોય એમ સૌ પોત-
પોતાના હાથમાં લક્ષ્મીન છતાં સમનોલ્લેખ કરી કરે છે. (પણ કદિ
અયકાંઈ પડતાં નથી.)

અજળ શો સ્નેહ, સૌ લોક...વગેરે = આ ગુરુત્વાકર્ષણનું કેવું
અજળ બેંચાણ છે કે જેથી સૂર્ય, ચંદ્ર, ચંદ્ર વગેરે સૌ લોક એક
ખીમને પોતપોતાના લઘુ ગુરુ વચ્ચેના માપ પ્રમાણે જ બરાબર
આકર્ષણ કરે છે.

અપલ ચાતુર્ય તે ચૂક કદિ ના કરે = આ વિભુની વિભૂતિઓ-
માં વિભુતા પડના જેવી અપજ ચાતુરી હોવાથી તેમની આલ વગેરેમાં
કદિ પણ ચૂક થતી જ નથી, કેમ કે તે સર્વ પોતપોતાના ગુપ્તમેઢ
સમજી રહ્યાં છે.

સ્નેહઆવરણ આંતર સહુ અવગણે ... વગેરે = ત્યાં ખરી
સ્નેહ છે ત્યાં કશું આવરણ નથી તેમ જ તેને છેટાપણું પણ નથી,
એટલે આક્રોશની કે અંતરની ગુરુત્વાકર્ષણના બળને કશી મરુતરો
જ નથી. ગુરુત્વાકર્ષણને પ્રભાવે કરોડો યોજન દૂર હોય તે પણ

નચક જેવું ખેંચાય અનુભવે છે.

પ્રેમતંત્રી તણા તાર છે તંગ ત્યાં ... વગેરે = જેઓની વચ્ચે પ્રેમતંત્રીના સખ્ત ખેંચાણવાળા તંગ તાર હોય તેને મન તો દૂર નજદીક બધું સરખું જ.

સર્વ નિજ રાહમાં, સર્વ નિજચાલમાં ... વગેરે = એ બધા ખગોળ ગોણકો પોતપોતાનાં વર્તુલોમાં, પોતપોતાની કુદ્દીઓની ચાલમાં, અને નિયમસર ઢળકતા માપસર તલમાં રાસ લેતા રહ્યાં કરે છે.

કુદ્દી ફરતા ફરે, ઢળકતા કંઈ લખે ... વગેરે = જેમ રાસમાં સ્ત્રીઓ કોઇ કોઇ વાર કુદ્દીઓ ફરી જાય છે, અને નખી નખીને દાર-બાવે લળકતી જાય છે, તેમ વિરાટના તાન્ડરરામમાં આ બધા ખગોળગોણકો કુદ્દીઓ ફરતા અને લગી સળીને ઢળકતા જતા જોઇને હૈયે હેત બેઠાય છે.

ઘોજસર માન મર્યાદિ રાખી ફરે ... વગેરે = સ્ત્રીઓ રાસમાં મશગૂમ થઇ ગઇ હોય તો પણ જેમ ધાજમર્યાદથી પોતાનો ઘોજ જાળવી રાખે, તેમ આ બધા ગોણકો પોતપોતાના વજન અને માપનાં પ્રમાણ બરાબર જાણે ખ્યાનમાં રાખીને ધૂમતા હોય એમ દેખાય છે. અને તેથી તેઓ અમશ્ચિત જન્યાબધ હોવા છતાં કોઇનો કદિ પણ નિયમ તૂટનો નથી, અને બધા અંતરના વદાવથી - શુરતારકર્ણીઓ એક-મેકને રનેહદારીથી સંકળાઇ રહે છે. એ આકર્ષણ કદિ છોડ્યું છૂટ્યું નથી.

પ્રેમ છે સર્વના શ્રેય માટે = જેમ જ્યોતિષેષ એ સમષ્ટિપ્રેમ શીખવવાનું શ્રેયસાધન છે, તેમ આ કુદરતના સર્વોમાં શુરતારકર્ણીઓ પ્રેમ તે સર્વના શ્રેય માટે છે : નહિ તો તેઓ ક્યાંક આપણા દુરાધ બૂકા થઇ જાય.

ગહન શી મોહની મંત્રણા ... વગેરે = વિરાટધરે આ પ્રકારના તાન્ડવની કેવી ગહન મોહનીભરી યુક્તિ રચી છે ! .

ધૂમકેતુ રીસે દૂર ધસતા દીસે વગેરે = ધૂમકેતુએ પોતાના કેન્દ્ર આકર્ષક સૂર્યથી જોડે રીસમાં દૂર લાગી જતા દેખાય છે, તે પછી તે પાછા ફરીને કેન્દ્રસ્થાનની છેક યડમાં આવી જાય છે. તેથી જોતું જાગે છે કે તેમને ધસી જવાનું કારણ રીસ નથી, પરંતુ તેમના અંગમાં રાસના રંગની લગની બીજાઓ કરતાં ઘણી પ્રબળ હોવાથી તેમનાથી લગનીના તાનમાં દૂર ધસી જવાય છે, પણ પાછા ફરતું જાન થતાં છેક પાસે આવે છે.

રસકણો રાસ અદ્ભુતનાં ઝીલતા ... વગેરે = આ અદ્ભુત રાસનાં રસકણો વિશ્વનાં જડચેતન સર્વ ઝીલી રહ્યાં છે, અને તેથી તે સૌના હિરમાં રનેદખેંચાણુ વ્યાપી રહ્યું છે.

ઉદ્ધિ ઉછળી રહે ... વગેરે = (૧) સાગર ઉછળી રહે છે, (૨) વાયુ મરતીમાં મદાદ્યા કરે છે, (૩) દરેક જીવ પોતાના દિલના આનંદ-દાવ ખેલી રહ્યો છે; એ બધાં રનેદખેંચાણુનાં દટાન્તો તરીકે જતાવ્યાં છે. ચેતન સૃષ્ટિમાં પ્રેમાકર્ષણ છે તેનું જ બીજું સ્વરૂપ ચુરુત્વાકર્ષણ તમામ જડ પદાર્થોમાં છે, એમ કહેવાતું તાત્પર્ય છે.

આ વિરાટેશ લઈ લોકગણ સર્વને વગેરે = અવકાશમાં ધૂમતા તે અસંખ્ય લોકગણને પોતાના વિરાટ દેહમાં સમાવી દેને વિરાટ પુરુષ નિરંતર તાન્ડવનૃત્ય નાચી નચાવી રહ્યા છે.

અણુ અણુ તાન યનકારનાં ... વગેરે = વિત્તરના તાન્ડવનૃત્યના યનકારનાં તાન દરેક બ્યક્તિમાં અને અણુપરમાણુમાં યુગ્મ રહેતાં હોવાથી સદૃશ રનેદનર્તનમાં નાચી રહ્યું જાણે છે.

૩૬ અગતિ ગમન.

કેં ઘેનનું અંજન નેન આંજે = મીઠી પવનલહેરોથી નયનમાં ઘેનનું અંજન થતું હોય એવી તંદ્રા કે યોગનિદ્રાની સ્થિતિ સૂચવી છે.

ને વેરતાં પુષ્પ તુરંગ સાથે = બાજુનાં વૃક્ષો ઉપરથી પુષ્પવૃષ્ટિ થવા સાથે દિલમાં અવનવા તુરંગો ઉદ્ભવે છે - અપૂર્વ ખ્યાલો થવા લાગે છે.

શિતલ રજની રાણી વગેરે = એક ખ્યાલ એવો અનુભવાય છે કે જાણે ધવસ રથમાં શોભતી મધુર મોહક ચંદ્રિકા વાદળીમાં છુપાઈને કંઈક પ્રસારા સાથે મીઠાં વચન કહેતી હોય !

મૃદુલ અનિલ લહેરો વગેરે = ચંદ્રિકાનાં મધુર અને સાંભળતાં રસ લેપજો એવાં વચનોનો અર્ક જાણે મારા કર્ણમાં પવનની મૃદુ લહેરો રેડીને ઊર ઠારતો હોય !

‘રસિક ! રસિક ! મારા વગેરે = (ઉપર જેનું સૂચન થયું છે તે આ વચનો છે.) તે ચેતનતા પૂરતી પાવન કરતી વચનધારા નીચે પ્રમાણે : હે રસિક ! મુમુક્ષુ ! તું શિરિ ઉપર જનાર અને શિખરે વસનાર છે. અર્થાત્ ઉન્નતિ અને શ્રેયને પંથે વિચરનાર જીવાત્મા તું છે.

વિમલ મન યવાધી વગેરે = આવાં ઉત્તેજક વચનોથી મન નિમજ્જી બને છે અને અંગ આનંદપુત્રકિત થાય છે : એટલે જડ પ્રકૃતિ-માંથી પુરુષ-જીવ-મુમુક્ષુ જીવાત્મા ખીણથી ઘૂર્તી સૂર્યે પ્રપાલ્ય કરે છે, અને સૂર્યથી પણ ઉચ્ચ ગતિની અભિલાષાથી જાણે ચંદાનાં રશ્મિ ગૃહીને છેક કેવલધામે જીવ ચડી જતો લાગે છે.

ઉપર ઉપર જતાં વગેરે = ઉન્નતિના શ્રેયસ્કર પ્રદેશમાં જતા જતાં ‘તમસો મા જ્યોતિર્ગમય’ એવો લામ્પ થાય છે, અને બધું

અગાનતિમિર ટળી જઈને અવિચ્છિન્ન ભાસ્વર સુકલ તેજોમય
ધામનું દર્શન થાય છે. ત્યાં પછી ઉચ્ચ-અવનતનો અંધો બેઠ ટળી
જઈ અખંડ અભેદ પ્રવર્તી રહે છે.

સામ્યાવસ્થા છવાતમાની વગેરે = છવની આવી સામ્યાવસ્થા
સ્વરથતાથી અનુભવાય છે અને બેઠ ટળતાં અખંડ આનંદનો અનુ-
ભવ થાય છે.

ઉર ઉરનો સંબંધ આ વગેરે = આ ગતિ કાંઈ રથૂલ શરીરની
નથી (અને તેથી જ આ કાવ્યને અગતિ ગમન કહ્યું છે.) પણ
આ તો ઉર ઢિરના સંબંધની, છવના શિવ સાથેના યોગની આ વાત
છે. એ વાત જહ શરીર કાંઈ જાણી શકે નહિ.

ઘોર તિમિર આશુ' ગયું' વગેરે = હવે પરમ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર
થતાં ઘોર અતાનઅધકાર છેક નષ્ટ થયો, અને આદ્યુત જ્ઞાનાર્ક
પ્રકટયો છે. હવે એ પરમ ધામને આંગણે - માથાકને પગથારે - હું
મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરી રહ્યા છું.

રસભાવિક રસીલી તણો વગેરે = હવે એ માથાકનો પ્રેમભક્તિ
વસ આશક તેના અખંડ સારખ માટે રહણ કરી રહે છે, જેમ
રસજલનું મીન રસજલને રટી રહે તેમ.

અપિહિત મુખમંડલ પ્રિયા કાં ? ... વગેરે = પરમાત્મ તત્ત્વની
પ્રાપ્તિ માટેની ઝંખનાની આ સ્થિતિ છે : હો પ્રિયતમા નાથક ! તું
તારું મુખમંડલ મારાથી હજી કાં ઢાંકી રાખે છે ? જુરબો દૂર
કરીને એ તારા સત્ત્વરૂપની ઝાંખી હવે મને અનિમિષ કરાવ. હું
કશા પણ આવરણ વગર મારા હૃદય સાથે - એટલે સ્નેહથી તારામાં
એક રસ રૂપે-અગી જવા તત્પર છું, અને એ રસવદને લરબોલ થઈ
અનંત મુખ, અખંડ શાન્તિ અને સર્વ આજ્ઞા-ઐશ્વર્યવાન જની

રહેવા ઉત્સુક છું.

આ સ્તુતિવચનો નીચેની વેદન્તશાસ્ત્રી સમૃતિ આપે છે :

“ હિરણ્યેન પાત્રેણ સત્યસ્યાપિહિતં મુખમ્ ।

તત્ત્વં પૂજનગાદૃશં મત્યર્થજાય દૃશ્યે ॥

૩૭ ધ્યાનવિહાર

એક પ્રમંથે ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં થયેલ અનુભવ આ કાવ્યમાં આપ્યો છે. કંઈ વિરહ એક વટાવવા ... વગેરે = બહિર્મુખ વૃત્તિઓથી સંસારમાં અનુભવાતા કષેપ પરિતાપ વગેરેનું શમન કરવા સાત્ત્વ સંયમથી વૃત્તિઓને આત્માભિમુખ કરી જીવનનો પૂર્ણ આનંદઅનુભવ લેવાને વિચારે હું એક વખત સામંકાળે ધ્યાન કરવા બેઠો હતો.

રસ ઉપલબ્ધે સ્થિર જ્યાં થયાં = ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થતા આનંદમાં મન ધડિક સ્થિર થયું, અને ધ્યાનમાં પરમતત્ત્વ - માયકત્તી રસભરી ભૂતિની ઘડીક પ્રતીતિ થઈ, ત્યાં પછી બીજી શી પરવા રહે !

કડી ૩ થી ૬ = એ ધ્યાનસ્થ સ્થિતિ થયા પછી થોડી વારે ચિત્ત વિક્ષેપથી દેખાવા લાગ્યું કે સામંકાળની સોભા ધીમે ધીમે સંકેશાતી ગઈ અને રાત્રિના આગમનની વધામણીમાં સ્વર્ગીય સુમનો જેવા આકાશમાં તારાઓ મલકી રહ્યા, અને છેવટે ચંદાને આશ્લેષી કરી, તારાજડિત સાઠી પહેરી, ગોરવદના રાત્રિ આવી પહોંચી. આ મોહક દશ્યથી યોગનિદ્રા પ્રાપ્ત થતા, ચિદાનંદ સ્વરૂપનું દર્શન જે પ્રથમ ધ્યાનમાં થયું હતું તે અલોપ થયું, અને પછી ધ્યાનનો બધો શ્રમ નિષ્ફળ ગયો.

કડી ૭ = ઇન્દ્રિયસમૂહ જે બધો સંયમિત હતો તે પણ હવે જાગૃત થયો, અને દરેક યાનેન્દ્રિય અજમાવીને એ માયકત્તી દર્શન વગેરે

અનુભવ માટે ચતન કરવા લાગ્યો, પણ ફેલફટ; કેમ કે આત્મતત્ત્વ કાંઈ ઇન્દ્રિયગમ્ય નથી, તે તો શુદ્ધિથી પણ પર છે. માટે બધી ઇન્દ્રિયો અન્તર્મુખ થયા પછી ચિત્ત, શુદ્ધિ અને અહંકાર સર્વ જ્યારે આત્માભિમુખ થાય ત્યારે જ જ્ઞાનની સ્થિતિએ પહોંચી શકાય. તે વગરનો પ્રયત્ન તો વ્યર્થ છે.

અંતે પડયું માલુમ કે વગેરે = ઇન્દ્રિયો તેમ જ મન શુદ્ધિ વગેરે ચિદાનંદ સ્વરૂપનો ખરો સાક્ષાત્કાર કરવા સમર્થ નથી. પરંતુ તે બધાથી પર થઈને વિશુદ્ધાત્માની પરમાત્મામાં તદાકારવૃત્તિ જામે ત્યારે જ ખરું સત્સ્વરૂપનું દર્શન - ખરું સત્ય જ્ઞાન થઈ શકે - એમ અંતે સમજાયું. અને વળી એમ પણ સમજાયું કે માયકનું સમષ્ટિજીવન આ વિશ્વઉદ્ધાનમાં સધળે એક રસ રૂપે વિલસી રહ્યું છે, અને એ માયકજીવનની સુરલ ચોમેર પમરી રહી છે.

કડી ૯ = પ્રથમ ધ્યાનમાં જે ચિદધન સ્વરૂપનું જાણું દર્શન થયું હતું, તે હવે (ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જ્ઞાનચક્ષુ ઊઘડતાં) વિશ્વાત્મા રૂપે અખિલ વિશ્વમાં ચોમેર ઊવરાઈ રહેલું જણાયું, અને હૃદયરથ અંગુષ્ઠમાત્ર સ્વરૂપનું જે દિવ્ય દર્શન પ્રથમ થયું હતું તે સ્વરૂપ તેના મૂળ વિરાટરૂપે આખા વિશ્વમાં વિલસી રહ્યું.

૩૮ મેઘસમાધિ

આ કાવ્યમાં સમાધિનો એક પ્રકાર જે મેઘસમાધિ કહેવાય છે તેનું વર્ણન છે.

કડી ૧ = મેઘસમાધિમાં અનુભવ થાય છે કે મીઠી અમૃત જેવી વૃષ્ટિ વાદળો વગર થઈ રહી છે, વીજળીના ઝબકારાની ગરજ પણ ન રહે એવી કાટિ સૂર્યના પ્રકાર જેવી આખંડ છુતિથી ત્રણે શરીરો

(સ્થૂન, સુક્ષ્મ અને ૧૨૭ ગાયત્રી ઇન્દ્રિયો મહિત સ્થૂન શરીર, મન સંહિત વાસનાશરીર, અને યુક્તિ સાથે અકલ્પશરીર) અજ્ઞાણી દીધા છે, અતરાત્મામા અવર્ણનીય અમૃતનો સાગર બીઠા રહ્યો છે, અને એ બિહળતા અમૃતના પૂન્ના ત્રણે શરીરો સ્વસ્થ આનંદ અનુભવે છે

કડી ૨ = આનિગનની અપેક્ષા વગર સર્વ શરીરો પ્રકુલ છે, મેન ગર્જન વગર અનાહનનાદ છેક નજદીક સભાગતો લાગે છે, ચિત્તની બધી તૃષ્ણાઓ શમી જતી દીસે છે, અને ૭૫-૬૫ મનુગની માફક અખડાનદમા નૃત્ય કરી રહે છે

કડી ૩ = દિ યાજન આજવાની પણ જરૂર વગર અદ્ભુત દિવ્ય દર્શન થાય છે, દિનદારની - પરમાત્માની લબ્ય વિભૂતિનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, અને એ સાક્ષાત્કાર યતા સૂર્ય વિના પણ પ્રાપ્તિ સૂચોના જેવી પ્રભા અદર અને બહાર બધે છવાઈ રહે છે

કડી ૪ = આ રીતે જ્યોતિર્મય માચકનું ઝગડળાતુ સ્વરૂપ આન્તર દષ્ટિએ ખડુ થાય છે અને જાણે એ વિરાટ સ્વરૂપે બધું અનકાશ ભરી પૂરી દીધું હોય એવું દર્શ્ય લાસે છે. તેના સહસ્ર અવયવો આખા વિન્વમા જડચેતન સર્વમા પ્રસરી રહ્યાનું લાન થાય છે, અને સર્વ ભૂતપદાર્થમા ૫ માત્માના અશનો સાક્ષાત્કાર યતા ભેદ દષ્ટિ નષ્ટ થાય છે.

કડી ૫ = હવે દ્રષ્ટા અને દર્શનો ભેદ પણ છેવટ ટળી જાય છે, અને દ્રષ્ટા યોતે એ અજેદત્તનના અનુભવમા માચકરૂપ બની જાય છે, એટલે એ ચિદાનંદની રમરેવમા અલભાવ વીમરાઈ જવાથી કે ગગી જવાથી વિશુદ્ધ આનંદ અનુભવાય છે, અને એ પ્રમાણે માફી રૂપે રિયન યતા છન્દાત્મને તેના ત્રણે દેહ આનંદની અમૃતપ્રદિમા

લયગમ્ય ભોજેલા - રનેદાર્દ જની ગયેલા લાગે છે.

કડી-૬ = આવી મેધસમાધિની લગનમાંથી છેવટ જ્યારે જન્યત થઈ જાય છે ત્યારે માણક અદસ્ય - અજોયર થઈ જાય છે. અને એ તેજોમય મૂર્તિ અદસ્ય થતાં પાછું અધકાર અને સૂનકાર વ્વાયેલું, અને એ આમિ - ઉદધિનાં પૂરને જાહેર આપું જન્યત વિજય વિષયી બરપૂર થઈ ગયેલું જાણે છે.

શબ્દકોષ

અ

અકાર્ : અસહ
અગમ : સમજાય નહિ તેવું,
અગમ્ય
અગમ્ય : કળાય નહિ એવું
અગાધ : તાગ વગરનું, અમાપ
અજખ : અદ્ભુત
અટવાઈ : આડા કરાઈને
અટ્ટહાસ : ખડખડ હસવું, પ્ર-
ખળ હાસ્ય
અઢળક : અતિશય
અઢૈત : અભેદ
અદ્રિરાજ : પર્વત
અધર : નીચસો હોંક
અધો : નીચી
અનલ : અગ્નિ, આગ
અનાહત : અખંડ ઘોર ગંભીર
નાદ, અનદદ નાદ
અનિમિષ મટકું માર્યા વગર
અનિલ : પવન
અનુવાદ : અનુકરણ, વાણીનું
અનુકરણ

અનુલંઘનીયા : ઉત્સાંધન નહિ
થઈ શકે એવી
અનેરૂં : અપૂર્વ, નવીન તરેહનું
અપટ્ટુ : ભોથા જેવા, ગામડિયા
જેવા
અપિહિત : ઢંકાઈ ગયેલું
અકૂર : દંડ
અખ : આકાશ
અભિષેક : જનપ્રેક્ષણ, પાણી
છાટવું
અભેદ : ભેદ વગર, એકરસરૂપ
અમૃતામુરખી : અમીની શોભાવ-
માન છતિ
અમૂર્ત : શરીર વગરની
અર્ક : સરવ, extract
અર્ધનારનદેશ્વર : ચંકર પાવ-
તીનું અઢૈત પ્રેમમય જોડું
અલખ : લક્ષમા આવે નહિ એવું
પરમ તત્ત્વ
અલાપી : આક્ષાપ કરીને
અવગાહ : પાણીમાડૂગડી મારી
જ્ઞાન કરવું તે

અવનત : નીચ, અધોગતિજે
 પદોચ્ચેષ
 અવનિ : પૃથ્વી
 અવ્યક્ત : નદિ ઉચ્ચારેલ, અસ્પષ્ટ
 અવિચ્છિન્ન : તૂટ્યા વગર,
 અખંડ
 અશરીરિણી : દેહવગરની, અમૃત
 અસ્તૂયા : મર્પી, દ્રેષ
 અંજન : આંજન્ય
 અંબર : આકાશ

આ

આગાર : છુરન, મહેલ
 આતપ : તકડો, તાપ
 આદર : આવકાર, સન્માન
 આદિત્ય : સૂર્ય
 આદેશ : આણી, કુકમ
 આપ્રાણુ : જીવતાં લગી
 આસ્ર : આંસો
 આરચા : સેપન, દીકુ
 આર્દ્ર : રનેદબીનો, દયાળુ
 આરોહણેદ : ચઢવાનો અમ
 આવાસ : નિવાસાશ્રન
 આશ્લેષ : આશ્લિગન

ઇ

ઇન્દ્રજલ : ખેત્રી મોદમાયા, જાદુ

ઇન્દ્રઆપ : મેધપત્રુપ
 ઇન્દુ : ચંદ્ર
 ઇલમ : હરમ, ગુપ્તવિદ્યા, મંત્ર
 વિદ્યા
 ઇષ્ટ : અરાજમરથી જોતે હાથીએ
 કે ચાહીએ તે, પરમનુર

ઉ

ઉકુ : ઝીણા તારા
 ઉદ્દાહ : વિવાહ, લગ્ન
 ઉદામ : ઉદાર, ઉમદા
 ઉદીરિત : ઉચ્ચારાતો
 ઉન્મુખ : જાધે મોટે
 ઉપકંઠ : નજીકનો કંઠા
 ઉપલ : ધણાઈ ઝીણા મયેલા
 પદાણા
 ઉષ્ણુરરિમ : સૂર્ય
 ઉમિ : મોળ, મનોરથો

ઐ

ઐકાર : પરમાત્માનું ૨૧ ૩ ૫,
 નાદશબ્દ

ઓ

ઓજસાળાં : તેજસ્વી, ઔશ્વર્ધનાન
 ઓર : વધારે, અતિશય
 ઓલિયા : વૈરાગ્યવાળા

ક

કચ : વાળ, મોવાળા
કટુતા : કડવાશ
કટુકટાણાં : કડવાં કઠ જેવાં
કપોત : કબૂતર, પારેવાં
કદમ્બ : પાપ
કલાપ : જથ્થો, સમૂહ
કલાન્ત : યાક અને ખેડવાળું
કલાપી : મોર
કલુપિત : કલેષભયુ, દુઃખભયુ
કસ્તુરિકા : કરતુરી, અત્તર વગેરે
સુગંધી દ્રવ્યો સાચવનાર
રાજદરબારમાં રહેતી દાસી.
આયત્રા કરતુરીદરજની મ.દા

કાસાર : સરોવર

કિર : પોપટ

કુદ્મલ : કળાઓ

કુરંગ : દરબી

કુજ : વૃક્ષમંડપ, લગામંડપ

કુસુમશરાળો : પુષ્પાલિન્દ્રા, કામદેવ

કૃષિવલ : ખેડત

ખ

ખડગ : તલવાર

ખલક : દુનિયા, સંસાર

૨૪

ખાક : રાખ

ખૂર : ખરીજો, કામલા

ગ

ગત : ખાડો, ગુફા

ગહર : ગુફા

ગલાનિ : યાક

ગાર્ડી : મનદુગર

ગ્રીષ્મ : ઉનાળો

ગુલ : પુષ્પ

ગૌરવદના : ગોરા મુખવાળા

ઘ

ઘમ્મ : ધામ, બારો

ચ

ચર્ચા : કાર્યક્રમ

ચાડ : મોઢકે, રૂપાળું

ચિત્તાર્ણવ : ચિત્ત-અર્ચુવ, ઉર-
મામર

ચિત્તુક : દાંદી

ચુતતરુ : આંગો, આમરદક્ષ

ચેતના : ચેતન્ય, પ્રાણ

ચંદ્રક : ચમદું

જ

જવ : વેગ
જવનિકા : પડો, અંતરપટ
જલાદ્ર : જળથી બીનું
જાડચ : જડતા
જિગર : દિલ, હૃદય
જુહા : જીભ
જાંઝાવાત : ઉંચ પવનના ઝપાડા

ત

તદનંતર : તેનાથી બીજી
તમમદેશ : અધિકારવાળું સ્થાન
તરલ : વેગવાન
તર્જની : આરમાંથી પહેલી અંગુઠા પાસેની આંગળી
તરુણ : નાનાં, યુવાન નહિ થયેલાં

તલસ્થા કંઠે : આગર બને
તિમિર : અંધારું
તિરસ્કૃત : તિરસ્કાર પામેલ
ત્રિપુર : ત્રણ સરીર
ત્રિધા : ત્રેવડો, ત્રણ વાર
તુરંગ : કંપના, ખમાલ

દ

દાએ : દર્શાવે, બતાવે

દાહુણુ : સખત મરણીવાળો
દિદાર : દર્શન
દિવ્ય : દેવી. સર્ગનું
દ્રિધા : બેવડો, બે વખત
દિલદાર : હેતાળ પ્રિયતમા
દીક્ષા : આરંભની ક્રિયા, આરંભમંત્રનો વિધિ
દુતવિક્રમિત : દોડતી અને અટકતી ગતિવાળું
દ્યુતિ : પ્રભા, તેજ
દાયલાં : આકાશ, અમંલ
દ્વંદ્વ : સુખદુઃખ વગેરે વિરોધી ગુણનાં જોડાં, opposites
દગવિફલતા : દૃષ્ટિની વ્યર્થતા
દશક : પદાણુ

ધ

ધરિત્રી : પૃથ્વી
ધાત્રી : બાળકને ધવરાવનારી રક્ષક બાધ
ધુમ્ર : ધુમાડો
ધુમ્રધૂસર : ધુમાડા જેવી મંદી ને કાળી

ન

નદ : નદી

નર્તન : નાચ, નૃત્ય
 નવાજે : સ્તુતિ કરે, પ્રણામ
 કરે
 નાટતી : વેશ ભજવ્યા કરતી
 નિદાધ : ઉનાળો
 નિર્મલ : પાણી વગરનો
 નિરાશુ : છુલ જ પ્રકારનું
 નિમ્ન : નીચાણવાળો, ઢાળવાળો
 નિરંતરણ : અટક્યા વગર,
 આડથા વગર
 નિરંતરાણા : આડથા વગરના,
 કાંઈ પણ આવરણ વગરનું
 નિશા : રાત
 નિશાપતિ : ચંદ્ર
 નિસર્ગ : કુદરત
 નિષ્કુર : નોકોર, શુષ્ક
 નીલામ્બર : લીલી સાદી
 નેતિ નેતિ : બધાથી પર-પર-
 માત્રા
 નેન : નયન, આંખ
 નૈસર્ગી : કુદરતી
 નૃત્યજેદ : નાચવાનો ચાક

૫

પગથાર : પગથિયું

પતત્રી : પદ્મી
 પમરે : બહેકે, ખુશબો આપે
 પથ : પાણી, દૂધ
 પરમોત્થવાસ : પરમ-પ્રાણ
 પરહરે : ત્યાગ કરે
 પરાગ : ફૂલની રજ
 પરાપંથી : જૂના કાળનો મામ
 પરિતોષ : સતોષ, તૃપ્તિ
 પરિચય : સદવાનની ટેવ
 પરિમલ : મુગંધ
 પર્યંન્ય : વૃષ્ટિનો દેવ
 પર્યંક : પલંગ
 પરિચારિકા : આકરી કરનારી
 પલટી : બદલાઈ
 પલ્લવ : પાંદડું
 પાણિ : હાથ
 પાનાં પકચાં : ફુલના હાથ
 પડયા નસીગ નકયાં
 પિતૃવ્યદેશ : મૃત સ્થાન
 પીયૂષ : અમૃત
 પુલકિત : રંવાગં ઉઠાં થયેલ
 પુષ્પધન્વા : પુષ્પના ધનુષ્યવાળો,
 કામદેવ
 પેરે : રીને
 પ્યાસ : તૃષ્ણા, તરસ
 પ્રકૃતિ : કુદરત

પ્રખર : સખત

પ્રગલ્ભ : પ્રદુર્લભ, ભરચક

પ્રચ્છન્ન : છેક છુપયલી

પ્રસુય : ગ્રેમ

પ્રણવધ્વનિ : ઈંકારનાદ

પ્રતિધ્વનિ : પાંથો

પ્રતાપ : ઉમતાપ, અતિ તડકા

પ્રત્યુત્તર : સામે જવાબ

પ્રત્યય : વિશ્વાસ, ભરોસો

પ્રવિષ : પ્રકાશિત

પ્રમદ : પૂર્ણ મદમરી

પ્રભા : તેજ

પ્રભાકર : સર્પ

પ્રમાથી : બગવાન, જોરથી હલ-

ખાલાવી દે એવું

પ્રવાત : જાન

પ્રત્યુદિત : પુષ્કિન, રંગમાં બિભા

વર્તા

ફ

ફગર ફાગ : ફોગી પ્રસંગે બોલા

તા અપસન્દો-જાગભાગ

ફટાણાં : મેળાંકુંળાં, દસકદ

શબ્દો

બ

બધીરતા : બદેશજનું

બહિષ્કરણ : કાઢી મૂકવું તે

બાલાઈ : બાવતો સ્વર્

બુદ્ધ : ટીપું

બોજસર : વજનના પ્રમાણમાં

બોલગુલો : રાજકુસુમો

ભ

ભાસ્વર : ચાપત ઉભાવવાળો

ભીતિ : ભય, બીક

બ્રાતૃજ : ભાત્રીજો

ભેધ : પેદા ચુલ્લાગા

ભૂંગ : ભમરો

મ

મથકાવલી : કટાક્ષ કરેલી

મધુ : મધ

મધુકર : મધપાણ, જમર

મનસિન્ધ : કામદેવ

મનસિન્ધસખા : કામદેવો મિત્ર

વચ્ચંત

મનુજ : મનુષ્ય

મરકત : નીલમ મણિ

મરાણ : દંસ, રાજદંસ

મરુત : જાન

મસ્તિષ્ઠ : માયું, ટિં

મહિમ્નસ્તોત્ર : મહિમાની,
મેટાઈની સ્તુતિ

માતરિધા : પવન

માધવ : શ્રીકૃષ્ણ, વસંત

માધવમિત્ર : વસંતઋતુનો મિત્ર
કામદેવ

માશૂક : પ્રિયતમા

મિટવીણુ : મટકું માર્યો વગર

મિષે : બદાને

મુકતાફળો : મોતી

મુકુલ : ફૂવની ઢળીઓ

મુખાર્વિદ : ચંદ્ર જેવું મુખ

મુખલાવ : મુખાવરધાના રનેહ
ભાવ

મુર્ચ્છ : તત્ત્વજોષ આપનાર ગુરુ

મેખળા : કદોરો

મેહિની : પૃથ્વી

મેદિલ : સંગીતનો જલસો

મેદ : આનંદ

મંજરી : મ્હોર, માળર

મંજુલ : મૃદુ, મીઠું, કામળ

મંત્રદીક્ષા : આરંભક મંત્રથી

શિક્ષણની શરૂઆત કરવી તે

મૃગજવ : દરણુ જેવો વેગ

ય

યાચક : માગનાર

યુગલ : જોડું

ર

રતિ : રનેહમૂર્તિ, કામદેવની સ્ત્રી

રમ્ય : રમણીય, રળિયામણી

રવ : રાખંડ, આવાજ

રશ્મિ : કિરણ

રસી : દોરી

રાગી : શોખીન

રોમાંકુરો : રૂંવાણ.

લ

લસિત : રંગાયલા

લહરી : લહેર, પવનનાં મોઝાં

લાજતો : શરમાતો

લુપ્ધક : ખારધિ, શિકારી

લૂઠે : લોટે, આલોટે

લહેરો : પવનનાં મોઝાં, બર્મિ

વ

વક : વાડાચૂંકા

વજ્રશાં : વજ્ર જેવાં, તીક્ષ્ણ

વટાવવા : વટી જવા, દૂર કરવા

વત્સર : વર્ષ

વની : વનવાસી, સંસારની અસર
વગરનાં

વર્તુલ : ગોળ, ફૂંડાળું

વસન : કપડાં

વશુ : ધા, ચીરો, વિરહવ્યથા

વાતસલ્ય : બાળક પ્રત્યે પ્રેમ

વામી : દૂર ક્યું, વિસાધું

વારિ : પાણી

વિચિ : મોઝાં, જીમિં

વિટપિ : આડવાં

વિદારતી : ચીરતી, દૂર કરતી

વિદ્યુત્ : વીજળી

વિનિમય : અદ્વલોગદ્વલો

વિનિદ્ર : નિદ્રા વખરની

વિમલ : નિર્મળ, શુદ્ધ

વિમુખ : અજાણમતી

વિશિષ્ટ : શુદ્ધાધના

વિપ્રયોગ : વિયોગ

વિભુ : વિરાટ દેહ

વિયતપથ : આકાશ માર્ગ

વિરત : વિરમતો, અટકતો

વિરાટ : અઘોરનાથક. વિષ્ણુ

વિલિપ્ત : લોપાઇ પ્રવેશું, ફિંગરવળું

વિલીન : નિમગ્ન, સ્વપ્ન પામેલ

વિશારદ : ચપળ

વિષમ : વિપરિત, અવળા, દુઃખદ

વિસ્તીર્ણુ : વિશાળ

વિહાર : રમતગમત

વિદોષ : કનડગત, બેદ

વેદિ : મઠમુમિ, પવિત્ર સ્થાન

વ્યોમ : આકાશ

વૃત્તિ : વલણ, લાગણી, જીમિં

૨૧

શરણુદા : આશ્રય આપનારાં

શાન્તિપ્રદા : શાન્તિ આપનારાં

શિખરિનુ : પદાક

શિતરશ્મિ : ચંદ્ર, દૂંડાં ફિરણ-
વળો

શુકલ : સફેદ, પેળું

શંશવ : નિર્દોષ જમણજ

શસતાં : વખાણતાં

શ્રમમુતા : માફતી જાણતી

સુતિશુણુ : સંભળવાનો શુણ

સુતિદંડાણુ : ભરણ-સદાણ

૨૨

સદન : સુખન, પદ

સનમ : પ્રિયતા, પ્રભુ સૌથી
 વધરે વદાન કરવા યોગ્ય
 હોવાથી તેને સનમ કહે છે
 સન્નિધિભાવ : સહવાસસુખ,
 સથવારો
 સપત્નિ : શેઠકથ
 સપ્તરંગી : સાત રંગવાળું, મેઘ
 ધનુષ્ય જેવું
 સખાખ્ય : આસુથી રૂંધા ચેલ,
 ગગગળો
 સમદિ : આખું વિશ્વવિરાટ
 સર : તળાવ, સરોવર
 સરિતા : નદી
 સલિલ : જળ
 સહકાર : આળો, આગ્રહ
 સહચાર : સથવારો
 સહસા : અચાનક
 સહિષ્ણુ : સહનશક્તિ વાળો
 સહોદર : બંધુભાવ વાળો
 સાધવી : સાધુતાવાળી, પવિત્ર
 સાનમાં : હસારામાં
 સામ્ય : સમભાવ, સમદર્શિ
 સાયુજ્યભાવ : સહવાસસુખનો
 આનંદ
 સાટાંગ : આડે અંગો સાથે,

મરાગધાર
 સીકર : પાણીના છાંટા
 મુકુમાર : ડોગળા, મુદુ
 મુધા : અમૃત
 મુમન : મુખ
 મુરલ : મુગધ
 મુશીલ : સારા ચારિત્ર્યવાળો
 મુશ્મુષા : સેવાચારી
 મુહૂંઢ : મિત્ર
 મોડ : સથવારો
 મૌમ્ય : શાન્તિ આપનાર
 મૌરભ : સુરભિ, સુગંધ
 મૌહાર્દ : સ્નેહાળ, મિત્રાધમયું
 સંતત : નિરંતર, અખંડ
 સ્ફટિક : સ્ફટિકમણિ
 સ્નિગ્ધ : સ્નેહાળ, સ્વીકારદાર
 સ્વેદ : પરસેવો
 સોત : ઝરો

હ

હથ : ધોડો
 હુષ્પુષ્પ : ઘટ્ટ, ગાંડ

ક્ષ

શીર : દૂધ

વટાવવા : વટી જવા, દૂર કરવા

વત્સર : વર્ષ

વની : વનવાસી, સંસારની અસર
વગરનાં

વર્તુલ : ગોળ, ફૂંડળું

વસનં : કપડાં

વ્રણ : ધા, ચીરા, વિરહવ્યાથા

વાત્સલ્ય : બાળક પ્રત્યે પ્રેમ

વામી : દૂર કથું, વિસાધું

વારિ : પાણી

વિચિ : મોળાં, ભામિ

વિટપિ : ઝાડવાં

વિદારતી : ચીરતી, દૂર કરતી

વિદ્યુત : વીજળી

વિનિમય : અદલોઅદમો

વિનિદ્ર : નિદ્રા વગરની

વિમલ : તિમળ, શુદ્ધ

વિમુખ : અધુગમતી

વિલિન : જુદાઇના

વિપ્રયોગ : વિયોગ

વિભુ : વિરાટ દેહ

વિચતપથ : આકાશ માર્ગ

વિરત : વિરમતો, અટકતો

વિરાટ : અહ્યાંનાયક, વિભુ

વિલિપ્ત : ભીંપાઇ ગયેલું, રૂંધાયેલું

વિલીન : નિમગ્ન, લય પામેલ

વિશારદ : અપજ્ઞ

વિષમ : વિપરિત, અવળા, દુઃ

વિસ્તીર્ણુ : વિશાળ

વિહાર : રમતગમત

વિક્ષેપ : કનડગત, ભેદ

વેદિ : યજ્ઞભૂમિ, પવિત્ર સ્થાન

વ્યોમ : આકાશ

વૃત્તિ : વધણ, લાગણી, ભામિ

૨૧

શરણુદા : આશ્રય આપનારાં

શાન્તિપ્રદા : શાન્તિ આપનારાં

શિખરિન્ : પહાડ

શિતરશ્મિ : ચંદ્ર, ઠંડાં કિરણ-
વળો

શુકલ : સફેદ, ધીળું

શૈશવ : નિર્દોષ બચપણ

શંસતાં : વખાણતાં

શ્રમશ્રુતા : યાકચી બિપજતી

શ્રુતિગુણ : સાંભળવાનો ગુણ

શ્રુતિદહાણુ : અવધુ-લહાણુ

૨૨

સદન : સુવન, ઘર

સનમ : ગિયતમા, પ્રભુ સીધી
 વધારે વડાત કરવા યોગ્ય
 દેવતાથી તેને સનમ કહે છે
 સન્નિધિભાવ : સહવાસપુખ,
 સથવારો
 સપત્નિ : શોક્ય
 સપ્તરંગી : સાત રંગવાળું, મેઘ
 ધનુષ્ય જેવું
 સખાધ્ય : આંસુથી ફંધા થેલ,
 ગળગળો
 સમષ્ટિ : આખું વિશ્વવિરાટ
 સર : તળાવ, સરોવર
 સરિતા : નદી
 સલિલ : જળ
 સહકાર : આળો, આત્મશક્તિ
 સહચાર : સથવારો
 સહસા : અત્યાનક
 સહિષ્ણુ : સહનશક્તિ વાળો
 સહોદર : બંધુભાવ વાળો
 સાધવી : સાધુતાવાળી, પવિત્ર
 સાનમાં : હસારામા
 સામ્ય : સમભાવ, સમદષ્ટિ
 સાયુજ્યભાવ : સહવાસસુખનો
 આનંદ
 સાષ્ટાંગ : આઠે અંગો સાથે,

મુશગધાર
 સીકર : પાણીના છાંટા
 મુકુમાર : કોમળ, મૃદુ
 મુધા : અમૃત
 મુમન : પુખ્ત
 મુરલ : મુગંધ
 મુશીલ : સારા ચારિત્ર્યવાળો
 મુશુષા : સેવાચાકરી
 મુહૂર્ત : મિત્ર
 મોડ : સથવારો
 મૌમ્ય : શાન્તિ આપનાર
 મૌરલ : મુરબિ, મુગંધ
 મૌહાઈ : રત્નેદાળ, મિત્રાપ્રમથું
 મંતર : નિરંતર, અખંડ
 મટિક : મટિકમથિ
 મ્નિગ્ધ : રત્નેદાળ, ચીકસદાર
 મ્વેદ : પરસેવો
 મોત : ઝરો
 હ
 હય : ઘોડો
 હૃદયુષ : ઘટ, મહું
 દી
 દીર : દૂધ